

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

137268

TEZİN ADI
HÜSEYİN EL-CİSR VE KELAMİ GÖRÜŞLERİ

HAZIRLAYAN
ADEM GEDİKBAŞ

137268
T.A. YÖRÜKÖRETİM KURULU
DİYARBAKIR MERKEZİ

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. YENER ÖZTÜRK

DİYARBAKIR
2003

ÖZET

Hüseyin El-Cisr, 1845-1909 yılları arasında yaşamış Trablus'lu bir İslam alimidir. Dini ilimlerin yanı sıra, tabii ve akli ilimlerinde öğrenilmesini savunmuştur. Batı'nın gelişmesinin temelinde eğitimin yattığına inanan Cisr, Batı'dakine benzer sanat ve meslek okullarının açılması gerektiğini belirterek bu konuda büyük gayretler göstermiş ve bu tip okulların açılmasında önemli katkıları olmuştur.

Müslümanların iktisat, siyaset, düşünce ve İlim-Din ilişkisi gibi çeşitli alanlarda Batı ile daha önce benzeri bulunmayan bir karşılaşma içinde buldukları bir dönemde yaşayan Cisr, Şarkiyatçıların tenkitlerine karşın İslam İnancını savunmak için Batı düşüncesi ile ilgilenmiş, bu dönemde Müslümanların kendi şahsiyetlerini koruyarak varlıklarını sürdürmeleri için gayret sarfetmiştir. Onun gayretlerinin temelinde mevcudu muhafaza etme, güçlendirme ve geliştirme düşüncesi yatmaktadır. Bu yönüyle de Cisr karşımıza bir ıslahatçı olarak çıkmaktadır.

Hilafeti elinde bulundurması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğünün korunması gereken değerler arasında olduğunu belirten Cisr, çok sağlam bir Osmanlı Devleti savunucusudur. Eserlerinde Osmanlı Devleti ve özellikle II. Abdülhamit hakkında devamlı şekilde olumlu ifadeler kullanmış, padişahın hizmetlerinin önem ve büyüklüğünü belirtmiş, bazı eserlerini ona ithaf etmiştir.

Hüseyin El-Cisr'in önemle üzerinde durduğu konulardan biri de ilmî bir görünüş altında ortaya çıkıp yaygınlaşan maddeciliktir. Materyalizm'in bir takım çıkar gruplarının amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla kullanılan bir vasıta olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla olan Cisr, ilmin kötüye kullanılmasını engellemeye çalışmıştır.

Dini konulardaki yaklaşımlarına atfen öğrencilerinden Abdülkadir El Mağribi, Cisr'i, "Hayatının büyük bir kısmını katı bir muhafazakar olarak geçiren çok dikkatli bir din ıslahatçısı" olarak tanıtmıştır. Yine kendisi için Efganî, "Zamanın Eş'ari'si" demiştir.

Değişik alan ve konularda bir çok eserler veren Cisr, özellikle Kelâma dair yazdığı eserlerden "Er-Risalet-ül Hamidiyye" ve "El-Husûn'ül Hamidiyye" adlı eserlerinde İslam Akaid'ini akli delillerle ispat etmek ve inkarcıların şüphelerini gidermek için "Yeni İlm-i Kelâm" metodunu kullanmıştır.

Cisr, özellikle maddecilere karşı verdiği mücadelede İslam İnancını fen ve tekniğe dayanarak ve İslam'ın doğruluğunu bilimsel gerçeklerle karşılaştırarak dini inançları kuvvetlendirmeye ve bilimsel itirazları da tahlil ederek düzeltmeye gayret eder.

Kelâm'a dair genel bilgiler konusunda Cisr, Ehl-i Sünnet çizgisini takip ederek bu doğrultuda görüşler bildirmiştir.

Allah'ın varlığı ve ispatı konusunda klasik yaklaşımların yani nakle dayalı ispatların yanı sıra akli delillere de yer veren Cisr, tabiat olayları v.b. olayların da Allah'ın varlığını ispat etmede delil olarak kullanılacağını göstererek açıklamalarında bunlara yer vermiştir.

Allah'ın varlığını ispat yolunda alemin sonradan yaratılmış olmasını temel alan bir yaklaşımı benimseyen Cisr, bunu izah ederken de sık sık misallere (temsili hikayelere) yer vermiştir.

Kaza ve Kader konusunda Cisr, Eş'ariyye'nin tam tersi bir yorum geliştiren Maturidiyye'nin yorumunu benimsemiş, Kaza ve Kader'e bu doğrultuda anlam yükleyerek Kaza'nın; varlıkların Allah tarafından hikmetle meydana getirilmesi, Kader'in ise; Allah'ın ezeli takdiri olduğunu belirtmiştir.

Nübüvvet ve Nübüvvet'in ispatı konusunda aklen mümkün olan mu'cizelerin buna delil olabileceğini kabul eden Cisr, Peygamberin eşsiz durumunun onun Nübüvvetine delil olacağını söylemiş, Rasullerin gönderilmesinde eşsiz faydalar bulunduğunu örneklerle açıklamıştır.

Peygamberlerin, çağı içerisinde geçerliliği olan bir takım mu'cizelerle desteklendiğini bildirmiş, Peygamberimizin de bu anlamda en büyük ve ezeli mu'cizesinin "Kur'an-ı Kerim Mu'cizesi" olduğunu söylemiştir.

Ahret ve Ahret Halleri'ne ait konularda ayet ve hadislere genişçe yer vermiştir.

Ahret'in varlığı konusunu dünyada adalet ve zulmün tam karşılıklarının alınmaması esasına dayandıran Cisr, insanları zararlardan ve kötülüklerden men edecek bir kuvvetin de bulunması gereğinin Ahret'in varlığına delil olabileceğini belirtir.

SUMMARY

Hüseyin el-Cisr is an Islamic scholar who lived between the years of 1845-1909 in Trablus. He defended the learning of the natural and mental sciences besides religious sciences. Cisr, who believed that the development of the west is based on education, stated the requirement of establishing art and trade schools similar to the ones in the west and he made a great effort about this subject and established such schools.

Cisr, who lived in the period in which Muslims were in a comparison – that has never seen before – with the fields such as economics, politics, philosophy and science-religion relation, interested in the western thought so as to defend the Islamic Belief against the criticisms of the experts of Eastern science and made a great effort for Muslims to continue their existence by protecting their own personalities in this era. On the basis of his efforts, there lied the thoughts of protecting, strenghtening and developing everything on hand. This reflects his reformer characteristic.

Cisr, who was a strong supporter of Ottoman State, stated that the unity and entirety of the Ottoman State were among the values to be protected as the Ottoman State kept the Caliphate on hand. In his works, he always used positive expressions for the Ottoman State and particularly Abdülhamit II. and he stated the importance and greatness of the services of the padishah and dedicated some works to him.

We realize that one of the subjects that Cisr mostly struggled and gave importance was Materializm that firstly appeared as a scientific information and than spread. Cisr, whose aim was to reveal that Materializm was used as a vehicle for the aims of some groups having benefits, tried hard to prevent the science from being misused.

Ascribed to his approaches in religious subject, one of his students, Abdülkadir El Mağribi, defined Cisr as: “A very careful religious reformer who passed most of his life as a strict conservative.” Again for Cisr, Efgani said: “Eş’ari of The Time.”

Cisr, who wrote many works in different fields and subjects, used the method of “New Scientific Koran” so as to remove the suspicions of the deniers and to prove the Islamic Religion with mental proofs especially in his works-concerning the Koran-named “Er-Risalet-ül Hamidiyye” and “El-Husun’ül Hamidiyye”.

Especially, in the struggle with Materialist, Cisr tried to strengthen the religious beliefs by basing the Islamic Belief on natural sciences and technique and by comparing

the truth of the Islam with the scientific facts and tried to correct the scientific objections by analyzing them.

In the subject of general knowledge, concerning the Koran, Cisir followed the method of Sunna and explained his opinions in this direction.

Cisir, who also included the mental proofs beside the classical approach-that is the proofs based on transfer-in the subject of the existence and proof of The God, included in his explanations that the natural events etc. could be the prof in proving the existence of The God.

In proving the existence of The God, Cisir adapted the approach based on that the world was created later. He continuously used representative stories by applying examples while explaining this approach.

Cisir, in the subject of late performance of an act of worship and destiny, adapted the commentary of Maturidiyye who had a contrary commentary to Eş'ariyye and he meant the late performance of an act of worship in this way. He also stated that Late performance of an act of worship was that things are created by the God in a wise way and Destiny was the eternal judgement of the God.

Cisir, who accepted that miracles-that are mentally possible-could be the proof in the subject of prophecy and proving prophecy, said that the unique condition of the prophet was the proof of his prophecy and explained the fundamental advantages of his having been sent with examples.

He informed that prophets were supported by some miracles that were valid in their age and he said that in this way, the biggest and eternal miracle of our prophet is the miracle of the Holy Koran.

In the subjects of the next world, he excessively included the verses of the Koran and hadithes.

Cisir, who based the subject of the existence of the next world on the foundation of the tyranny and the misuse of the justice in the world, stated that the necessity of the existence of the force of prohibiting the people from harms and badness could be the proof for the existence of the next world.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından *Doç. Dr. Elif İbrahim (S. S. S.) İ. B. L.*
(*Ö. Ö. L. M. S.*)
Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : .....

Üye : *Yrd. Doç. Dr. Feriye ERZARLIKÇI*

Üye : *Yrd. Doç. Dr. Kadri HILDIRIM*

Üye : *Doç. Dr. Abdurrahman Acar Albayrak*

Üye : .....

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

12.05.2024

Prof. Dr. Eminehan ÖZNEÇ

Enstitü Müdürü

[Signature]

ÖNSÖZ

İslam'ın doğuşu ve yayılışını izleyen yıllarda ortaya çıkan kelam, orjinal bir düşüncenin oluşmasına öncülük yapmıştır. Gerek konularında gerekse de muhtevada önemli değişim ve gelişimlere uğramış olan kelam ilmi, 19.yüzyılın sonlarında “Yeni İlm-i Kelâm” metodunun geliştirilmesini ortaya çıkarmıştır. Bu metodun ortaya çıkışında İslam dünyasını etkileyen Batılılaşma hareketinin ortaya çıkardığı akımlar ve giderek yaygınlaşan modern ilim anlayışının büyük rolü olmuştur.

19. yüzyılın bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda konumuz olan Hüseyin el-Cisr'i anlamak daha kolay olmaktadır. Hüseyin el-Cisr, kelamın bütün problemleriyle ilgilenmemiş olsada bir çok alanda çalışmalar yapmış, eserler vermiş, okullar açılmasında önemli katkıları olmuş ve eğitim-öğretim alanında çalışmalarda bulunmuştur.

Müellifimiz, 19. asrın son yılları ile 20. asrın ilk yıllarında yaşamış Yeni İlm-i Kelâm metodunu benimseyerek kelâm konusunda eserler vermiş İslam alimlerinden birisidir. 20. yüzyılın başlarından itibaren yeni kültür, felsefe ve çeşitli inanç akımlarının ön plana çıkması üzerine Cisr, bu yenilikçi gelişmelere karşı akli ve nakli uyumlu bir şekilde değerlendirmiş ve tabî ilimlerin neticelerini de değerlendirerek çağın gereklerine cevap ve çözümler üretmeye çalışmıştır.

Metod ve Kaynaklar

Araştırmamızda takip ettiğimiz metod karşılaştırma metodudur. Sadece Cisr'in görüşlerini nakletmekle yetinmeyip, sınırları içinde kalarak Eş'ariyye, Maturidiyye, Mu'tezile gibi diğer görüşlerle mukayesesini de yapmaya çalıştık.

Kaynak olarak, Cisr'in özellikle kelami konuları ele aldığı “er-Risâlet'ül Hâmîdiyye” ve “ el-Husûn'ul Hâmîdiyye” adlı eserlerinin asıl nüshalarından yararlandık. Bunların yanı sıra adı geçen eserlerin “ Risale-i Hâmîdiyye-İslam Hak ve Hakikat Dinidir” ve “Sevâb-ül Kelâm” adlı tercümelerinden de yararlandık.

Cisr'in hayat ve eserleri için kendi eserlerinin giriş bölümlerinden yararlanmanın yanı sıra, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ”Hüseyin el-Cisr” maddesi, ayrıca Corci Zeydan'ın “Tarih-û Âdâbi'l Lügati'l-'Arabiyye “ ve Zeki Mücâhid'in” el-Â'lamû's-Şarkîyye” isimli eserlerinden yararlandık.

Bunlara ilaveten Türkçe yazılmış eserlerden de yeterince yararlanmaya çalıştık.

Araştırmamıza Hüseyin el-Cisr'in hayatı ve eserlerini konu edinen bir Giriş'le başlamayı uygun gördük.

Birinci bölümde, Hüseyin el-Cisr'in kelama ve akâide dair görüşleri çerçevesinde, kelam ilminin konusunu ve gayesine göre yapılan tarifleri, kelam ilminin konusunu, gayesini ve mertebesini irdelemeye çalıştık. Bunun yanında Cisr'in Yeni İlm-i Kelam devrinde yaşamayı, Yeni İlm-i Kelam metodundan yararlanması nedeniyle Yeni İlm-i Kelam devri özelliklerine de kısaca değinmeyi uygun gördük.

İkinci bölümü oluşturan iman konusunda imanın esası, hakikâtı ve iman-islam gibi konuları inceledik.

Üçüncü bölüm, kelamın temel konularından birini oluşturan İlahiyat başlığı altında Allah'ın varlığı, İsbat-ı Vâcib, Allah'ın sıfatları, irâde ve kudret açısından insanın fillerinin meydana gelişi gibi temel konulardan ibarettir.

Dördüncü bölümde, Nübüvvet başlığı altında Rasul-Nebi, Nübüvvetin İsbatı, gerekleri, Nübüvvet ve Mu'cize konularının yanı sıra Peygamberimiz'in en büyük mu'cizesi olarak kabul edilen Kur'ân-ı Kerim Mu'cizesi konusunu ele alamaya çalıştık.

Beşinci bölümde ise yine kelam ilminin temel dinamiklerinden birisini oluşturan Âhiret konusunu incelemeye çalıştık. Bu bölümde Cisr'in bakış açısıyla âhiretin varlığı, âhiretin halleri, kabir hali ve kıyamet konusunu inceledik.

Çalışmalarımız esnasında yardım ve tavsiyelerini esirgemeyen danışman hocam, Yrd. Doç. Dr. Yener ÖZTÜRK'e, Doç. Dr. İbrahim ÇOŞKUN'a kaynak temini ve diğer konularda yardımcı olan Prof. Dr. Muhittin BAĞÇECİ'ye ve Ahmet GÜL'e, ayrıca bana yardımcı olan bütün hoca ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Adem GEDİKBAŞ

Diyarbakır-2003

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE ÖZET	I
İNGİLİZCE ÖZET	III
TUTANAK	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XII

GİRİŞ

HÜSEYİN EL-CİSR'İN HAYATI VE ESERLERİ

A. HAYATI	1
1. Nesebi	1
2. Doğumu	1
3. Trablus'taki Yaşamı	1
4. Mısır'a Hicreti	2
5. Cısr'ın Ezherdeki Hocaları	2
6. Siyasi Görüşleri	3
7. Vefatı	7
B. ESERLERİ	7
1. Kelâma Dair Eserleri	7
2. Genel Konulara Dair Eserleri	10

I. BÖLÜM

HÜSEYİN EL-CİSR'İN KELÂMA DAİR GÖRÜŞLERİ

A. KELÂM İLMİNİN TARİFİ	13
1. Konusuna Göre Tarifler	13
2. Gayesine Göre yapılan Tarifler	13
B. KELÂM İLMİNİN KONUSU	14
C. KELÂM İLMİNİN GAYESİ VE MERTEBESİ	14

D. YENİ İLM-İ KELÂM DEVRİ VE ÖZELLİKLERİ	15
1. Yeni İlm-i Kelâm Devri ve Özellikleri	16
2. Yeni İlm-i Kelâmcıların Metodu	17

II. BÖLÜM

İMAN

A. İMANIN ESASI	18
B. İMAN VE İSLAM	18
C. İMANIN HAKİKATI	19
1. İman Kalbin Tasdikidir	19
2. İman Kalb İle Tasdik, Dil İle İkrardır	20
3. İman Kalbin Tasdiki, Dilin İkrarı ve Amalden İbarettir	20
4. İman Dilin İkrarıdır	20
D. TAKLİDİ İMAN	21

III. BÖLÜM

İLÂHİYAT

A. ALLAH'IN VARLIĞI	22
1. Allah'ın Varlığının İsbatı (İsbat-ı Vâcib)	24
2. Kelamcılarının ve İslam Filozoflarının Müşterek Kullandığı Deliller	26
a. Hudûs Delili	26
b. İmkân Delili	27
c. Gaye ve Nizam Delili	28
3. Allah'ın Varlığının Yıldızlar Âleminin Düzeniyle İsbatı	32
4. Allah'ın Varlığının Atmosfer Olaylarıyla İsbatı	32
B. ALLAH'IN SIFATLARI	33
1. Vücûd	34
2. Kıdem	35
3. Bekâ	35
4. Muhalefetün lil Havâdis	35

5. Kıyam bi Nefsihî	35
6. Vahdaniyet	36
7. İrâde.....	37
8. Kudret.....	37
9. İlim.....	37
10. Semî'	38
11. Basar.....	38
12. Kelâm.....	38
13. Hayat.....	39
C. İNSANIN FİİLLERİNİN MEYDANA GELİŞİ	39
1. Fiil Kavramı.....	39
2. Sebep-Netice Münasebeti	42
3. Kulların Fiilleri (Efâl-i İbad).....	44
a. Maturîdî ve Fiil	44
b. Eş'arî ve Fiil	47
c. Mu'tezile ve Fiil	48
d. Cebriyye ve Fiil	51
e. Cısr ve Fiil	51
4. Salah-Aslah	53
5. Kaza-Kader	53

IV. BÖLÜM NÜBÜVVET

A. RASUL-NEBÎ	55
B. NÜBÜVVETİN İSBATI	56
C. NÜBÜVVETİN GEREKLERİ	56
1. Emânet	57
2. Sıdk.....	57
3. Fetânet	57
4. Tebliğ.....	58
D. RASULLERİN GÖNDERİLMESİNDEKİ HİKMETLER	58

E. NÜBÜVVET VE MU' CİZE	60
Kur'an-ı Kerim Mu' cizesi	64
F. NÜBÜVVET VE VELÂYET	65

V. BÖLÜM

ÂHİRET

A. ÂHİRET KAVRAMININ ANLAMI	67
1. Kelime Olarak Âhiret.....	67
2. Terim Olarak Âhiret	67
B. ÂHİRETİN VARLIĞI	68
C. RUH	70
1. Ruhun Mahiyeti	70
a. Ruhun Hakkında Araştırma Yapmayı Caiz Görmeyenler	71
b. Ruh Hakkında Araştırma Yapmayı Caiz Görenler	71
D. KABİR HAYATI	73
E. KİYAMET	74
1. Kiyametın Alâmetleri	74
2. Kiyametın Vukuû.....	75
F. ÂHİRET AHVÂLİ	75
1. Ba's (Ölümden Sonra Dirilme).....	75
2. Haşr	76
3. Hesap, Sual, Mîzan.....	79
4. Sırat	80
5. Havz.....	81
6. Şefaât.....	81
7. Cennet-Cehennem	81
SONUÇ	84
BİBLİYOGRAFYA	

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.s.	aleyhis-selâm
b.	bin, ibn
bkz.	bakınız
c.	cilt
c.c .	celle celâlûhû
çev.	çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	hicrî
H.z.	hazreti
haz.	hazırlayan
İst.	İstanbul
nkl.	naklen
nşr.	Neşreden
mad.	Maddesi
ö.	ölümü
s.	sayfa
sad.	sadeleştiren
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	tercüme
ts.	tarihsiz
v.b.	ve benzeri
vr.	varak
v.s.	ve saire
yay.	yayınları

GİRİŞ

HÜSEYİN EL-CİSR'İN HAYATI VE ESERLERİ

A. HAYATI

1. Nesebi

Şeyh Hüseyin bin Şeyh Muhammed bin el-Hac Mustafa el-Cisr et-Tarabulusî. Nesebi baba tarafından aslen Dimyatlı bir ailedir. Baba tarafından dedesinin yaklaşık Hicri 1178 yılında Şam'a hicret ettiği kaydedilmektedir. Dimeşk'te kısa bir müddet yaşadktan sonra orayı terk ettiler ve Trablusşam'da karar kılıp orayı vatan edindiler. Anne tarafından Ali Bin Muhammed Ramazan'ın kızı Hatice'ye dayanmaktadır. Muhammed Ramazan, ordu komutanı idi. Ramazanoğulları Beyrut'taki eski ailelerden birisidir. Daha sonra Ramazanoğulları Osmanlı idaresine girmiştir.¹

Aslen Dimyatlı olan ve soyunun Ahmed er-Rifâî vasıtasıyla Hz.Peygambere ulaştığı söylenen, baba tarafının 1760'lı yıllarda Trablus'a göç ettiği tahmin edilmektedir. Ezher'de okuyup çeşitli tarikatlara intisab ettikten sonra Halvetiyye'de karar kılan babası Muhammed el-Cisr Osmanlı Devleti'ne başkaldıran Mısır valisine karşı çıkanlara katıldı; ancak hareket başarılı olamayınca önce Kıbrıs'a, oradan da 1838 yılında İstanbul'a gitti. Bir yıl sonra da evlendi.²

2. Doğumu

Hüseyin el-Cisr 23 Ramazan 1261'de (25 Eylül 1845) Trablusşam'da doğdu. 23 Cemaziyessani 1262'de 9 aylıkken babasını, 10 yaşında iken de annesini kaybetti. Onu amcası Şeyh Mustafa el-Cisr himayesine aldı. Hüseyin el-Cisr tahsiline amcasının himayesinde devam etti.³

3. Trablus'taki Yaşamı

Hüseyin el-Cisr yetim olarak yaşadı. Evliyaullahtan biri olarak kabul edilen babası Şeyh Muhammed el-Cisr'i Şam ve Filistin bölgesi tanıyordu. Hüseyin el-Cisr'i annesi

¹ el-Cisr, Hüseyin, *er-risâletü'l Hamîdiyye fî Hakikatid-Diyaneti'l-Islamiyye ve Hakikatîş-Şeriatî'l Muhammediyye*, Nşr. Muhammed Münîr, Dimeşk, 1352. Neşreden'in Mukaddimesi. s.1

² Çelebi, İlyas. "Hüseyin el-Cisr" mad., DİA., İstanbul, 1998, c.18, s.537

³ Çelebi, İlyas. *a.g.m.*, s.537, ayrıca bkz., el-Cisr, *a.g.e.*, s.2

öldükten sonra himayesine alan amcası, takva ve terbiyeden nasibini almış bir şekilde yetiştirdi.

Hüseyin el-Cisr Kur'an-ı Kerim'i Trablus'un meşhur kurrâlarından hafız Şeyh Ahmed Abdulcelil'den okudu. Sonra gerekli olan lügavî ve dinî dersleri Şeyh Abdülkadir Rafî (ö.1315) ve Abdurrezzak er-Rafî'den öğrendi. 17 yaşına geldiğinde ilmi ve edebi yönden tam bir yetişkin oldu.⁴

4. Mısır'a Hicreti

Hüseyin el-Cisr 18 yaşına geldiğinde ilimde gelişmeyi arzuladı ve daha önce babasının yaptığı gibi onun yolunu takip ederek Siyer'e meyletti. Bu sebeple amcasının da isteği üzerine 1862 yılında Trablus'u terk ederek Mısır'a yöneldi ve Ezher'e gitti. Cisr, Ezher'de başarılı ve düzenli bir öğrencilik yaparak ilim yolunda büyük gayretler gösterdi. Cisr burada şer'i ilimlerin yanısıra edebi ve felsefi ilimlerle de uğraştı. Cisr, beş yıl boyunca Ezher'i terk etmedi ve yurduna dönmedi. Ezher'de uzun süre kalmayı planlarken amcasının hastalığının şiddetlenmesi nedeniyle 20 Temmuz 1867 yılında Trablusşam'a dönmek zorunda kaldı.⁵

Cisr, Ezher Üniversitesi'nden ayrılırken geri dönme niyetiyle ayrılmıştı fakat amcasının ölüp ailenin geçiminin ona kalması dolayısıyla geri dönemedi ve Cisr'in ilim tahsili yolundaki emelleri yarıda kesilmiş oldu. Bunun üzerine Halveti şeyhi olan babasının ve amcasının yürüttüğü tarikat hizmetlerini üstlenerek memleketinde eğitim-öğretim ve eser yazmakla meşgul oldu.⁶

5. Cisr'in Ezher'deki Hocaları

Hüseyin el-Cisr Ezher'de büyük hocalardan ders okudu. Buradaki hocaların içinde onu en çok etkileyen Hüseyin el-Mersafi olmuştur. Cisr, Mersafi'den ayrılmıyor ve onu ısrarla takip ediyordu. Edebi ve felsefi derslerin yanında Mersafi'den özel derste alıyordu. İbn-i Haldûn'un tesirinde kalan Mersafi, dünyaya açılma, çağdaş ilimleri ve batı dillerini öğrenme, dinden uzak adet ve gelenekleri daha yumuşak bir üslûpla eleştirme, Arap dili ve edebiyatına önem verme gibi hususlarda Hüseyin el-Cisr'e önderlik yapmıştır.⁷

⁴ el-Cisr, *a.g.e.*, s.2

⁵ el-Cisr, *a.g.e.*, s.2

⁶ Çelebi, İlyas, *a.g.m.*, s.537. el-Cisr, *a.g.e.*, s.3

⁷ Çelebi, İlyas, *a.g.m.*, s.537. Keza bkz., el-Cisr, *a.g.e.*, s.3

Hüseyin el-Cisr Mersafî dışında Süleyman Hanî , Abdülkadir Rafî, Abdurrahman Behravî gibi hocalardan da ders almıştır.⁸

6. Siyasi Düşünceleri

Daha çok akli ve tabii ilimlere ilgi duyan, siyasi ve ilmi neşriyatı yakından takip eden bir talebe olarak dikkati çeken Cisr, Ezher'de bulunduğu süre içinde dini ilimlerle meşgul olanların mutlaka tabii ve akli ilimlerle asri ilimleri de öğrenmeleri gerektiğini, dinin ve vatanın gelişmesi için dini ilimlerle asri ilimlerin karşılaştırılması ve bir arada verilmesi gerektiğini ısrarla savundu.⁹

Hüseyin el-Cisr Batı'nın kalkınmasının temelinde eğitimin yattığına inanıyor, bunun için de Batı'dakine benzer sanat ve meslek okulları açılmasının gereğini savunuyor, kadın ve çocukların eğitimine özel bir önem veriyordu. Bu sebeple Ceridetü Trablus'un ilk sayısını eğitim konusuna ayırdı. Yeni tip eğitimin dini ilimlerle müsbet ilimleri bir arada veren kurumlar şeklinde düzenlenmesi gerektiğini ileri süren Hüseyin el-Cisr, II.Abdülhamid devrinde bu düşüncelerini gerçekleştirecek ortamı bulunca, Mithat Paşa ve Hamdi Paşa gibi Osmanlı aydınlarının ve çevresindeki bazı zenginlerinde desteğiyle Ocak 1879'da Trablus'ta "El-Medresetü'l Vatanîyye"yi açtı. Bizzat müdürlük görevini üstlendiği ve programında Arap Dili ve Edebiyatının yanısıra Temel İslam İlimleri, coğrafya, mantık, matematik, Osmanlı kanunları, Türkçe ve Fransızca gibi derslerin de yer aldığı bu medrese Trablusşam'da dini ve modern ilimlerin okutulduğu ilk İslami mektep olmuştur.¹⁰

Reşid Rıza (ö.1322/1935), Abdülkerim el-Mağribî , Said Kirâmî , Kâmil el-Mikatî, Abdülkerim Uveyda gibi bir çok ünlü kişi burada ders görmüştür. Ancak medrese Mart 1882'de kapanmış ve bu durum bazı kişilerin kıskançlığı, dini okullarda okuyanlara tanınan askerlik muafiyetinin bu medrese mezunlarına verilmemesi, açılışa medreseye destek olan bazı aydınların daha sonra takibata uğraması ve medresenin de onları desteklememesi gibi farklı gerekçelerle açıklanmıştır.

Hüseyin el-Cisr bundan sonra Cem'iyetü'l Makâsidi'l-Hayriyye tarafından Beyrut'ta açılan "El Medresetü's Sultâniye" nin müdürlüğüne getirildi. Burada Muhammed Abduh (ö.1905), İbrâhim el-Ahdeb, Ahmed Abbas el Ezherî gibi dönemin

⁸ el-Cisr, *a.g.e.*, s.3

⁹ el-Cisr, *a.g.e.*, s.4

¹⁰ el-Cisr, *a.g.e.*, s.4. ayrıca bkz., Çelebi, *a.g.m.*, s.537

meşhur alimleriyle birlikte çalıştı. Beyrut'ta bir yıl kaldıktan sonra sıhhi sebeplerle Trablusşam'a dönmek zorunda kaldı.¹¹

Burada El-Medresetü'r-Recebiyye yanında El-Mansûriyyü'l Kebîr ve Taynal camilerinde on yıl süreyle ders vermeye devam etti. Fikri açıdan olgunlaşma devri kabul edilen bu süre içinde "Nüzhetü'l-Fikr" ve "Er-Risâletü'l Hamîdiyye" adlı eserlerini yayımladı. Bunun üzerine II.Abdülhamid tarafından saray hocalığına tayin edilince İstanbul'a gitti. İstanbul'da birkaç ay kaldıktan sonra bazı sağlık problemlerini öne sürerek padişah'tan izin alıp Trablusşam'a döndü. Reşid Rıza (ö.1322/1935), onun İstanbul'dan ayrılışına dini konulardaki düşüncelerini rahatlıkla ifade edememesinin sebep olduğunu ileri sürmektedir.¹² Ancak bir gazete çıkarmak için II.Abdülhamid'den destek aldığına göre bu tahminin isabetli olmadığı söylenebilir. Hüseyin el-Cisr'in bir tarikat şeyhi ve bir eğitimci olduğu halde İstanbul'da bu hizmetleri gereği gibi ifa edemediği kanaatinin kendisini bu karara sevk etmiş olabileceği daha kuvvetli bir ihtimaldir.¹³

Müslümanların iktisat, siyaset, düşünce ve ilim-din ilişkisi gibi çeşitli konularda Batı ile benzeri bulunmayan bir şekilde karşı karşıya geldikleri bir dönemde yaşayan Hüseyin el-Cisr, Şarkiyatçıların tenkitlerine karşı İslam İnancını savunmak için Batı düşüncesiyle ilgilenmiş, bu dönemde Müslümanların kendi şahsiyetlerini koruyarak varlıklarını sürdürmeleri için gayret sarfetmiştir. Onun gayretlerinin temelinde İslamiyetin temel esaslarını muhafaza etme, güçlendirme ve geliştirme düşüncesi yatmaktadır. Cisr'in yaşadığı dönemde müslümanların içine düştükleri tehlikenin çok yönlü olduğunu görmeleri ve ondan kurtulma çareleri aramaları gerekiyordu. Bundan dolayı Cisr hem dini hem de olup bitenleri bir bütün olarak ele almaktadır. Onun düşüncesinde yeni bir unsur yoksa da eskiden mevcut olan veya sınırlı bir alanda varlığını sürdüren bazı temelli unsurlara canlılık getirdiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda Hüseyin el-Cisr bir ıslahatçıdır. Ancak bu yöndeki gayretlerini mevcut olana karşı bir tavır şeklinde değil onu güçlendirme şeklinde ortaya koymuştur.

Hüseyin el-Cisr, ictihadın önemini benimsemekle birlikte¹⁴ Müslümanlarda bir şahsiyet kaybına sebebiyet vereceği kaygısı ile ictihad kapısının açılmasını kabul

¹¹ el-Cisr. *a.g.e.*, s.4. ayrıca bkz., Çelebi. *a.g.m.*, s.537-538

¹² Rıza. M. Reşid. *Tefsiru'l-Menar*. Dâru-bi Kütübi'l İlmiyyeti, 1337/1918. c.21, s.161-162

¹³ Çelebi. *a.g.m.*, s.538

¹⁴ el-Cisr. *Risâle-i Hamîdiyye-İslam Hak ve Hakikat Dinidir*, trc., Manastırlı İsmail Hakkı, Bahar yay., İst., 1980. s.421-422

etmemiştir.¹⁵ Fakat onun ictihad dediği şeyin insani faaliyet alanlarının tümünü kapsamadığı açıktır, zira kendisi bazı konularda ictihad denilebilecek tasarruflarda bulunmuştur.Öte yandan eğitim alanında yaptığı faaliyetler ve müfredat programı değişiklikleri de bu doğrultuda anlaşılabilir teşebbüslerdir.Hüseyin el-Cisr'in düşünce sisteminde eğitimden sonra yer alan "Mevcûdu Muhafaza" ilkesi görüşlerinde ortaya çıkar. Cisr çok sağlam bir Osmanlı Devleti savunucusudur. Ona göre mevcut olan değerler arasında korunması gereken, hilafeti de uhdesinde bulunduran Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğüdür.¹⁶

Eserlerinde Osmanlı Devleti ve özellikle II.Abdülhamid hakkında devamlı şekilde olumlu ifadeler kullanan Hüseyin el-Cisr, padişahın hizmetlerinin önem ve büyüklüğünü belirtmiş, bazı eserlerini ona ithaf etmiş, Cemalettin-i Efganî , Muhammed Abduh, Edib İshak, Tunuslu Hayrettin Paşa ve Mustafa Kâmil'inde içinde bulunduğu dönemin diğer bazı aydınları gibi yabancılara karşı II.Abdülhamid'in siyasetini desteklemeyi bir görev kabul etmiştir.¹⁷

Cisr'in siyasi projelerinden biri de Hicaz Bölgesi'nde İslami Hayat'ın ıslahı, buranın yönetiminin diğer Osmanlı vilayetleri gibi düzene sokulması ve kabilelerin İslam Medeniyeti'ne uyum sağlayacak seviyeye getirilmesidir.¹⁸

Hüseyin el-Cisr, Hz.Peygamber döneminin "Saadet Asrı" olduğu anlayışına sınıksız bağlıdır. Ancak bu dönemle nasıl bir alaka kurulabileceği sorusuna verdiği cevap oldukça önemlidir. Cisr, kendi zamanını dikkate alarak Asr-ı Saadet'e bakmayı ve bu bakışın sağladığı imkanla zamanın meselelerine çözüm getirmeyi öngörmektedir. Onunla Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ gibi ıslahatçılar arasındaki temel fark usule dairdir. Bu usul içinde yaşanan dünyayı dikkate alarak geçmişte doğruluğu kanıtlanmış ve halen geçerliliğini sürdüren değerleri korumak, geçerliliğini yitirmiş olan değerlere yeniden geçerlilik kazandırmaktır. Bu noktadan hareketle ilmi çalışmalarında meselelerin daha çok akli boyutunu irdeleyen Cisr, dini konuların müsbet ilimlerle uyumlu olduğunu ortaya koymaya çalışır. Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerim'in ilmi

¹⁵ el-Cisr, *a.g.e.*, s.429-434

¹⁶ el-Cisr, *a.g.e.*, s.440-441

¹⁷ el-Cisr, *a.g.e.*, s.469

¹⁸ el-Cisr, *er-Risâletü'l İlamîdiyye*, s.6

gelişmeler ışığında yeniden yorumlanması gerektiğini söyler. Sünnetin önemini de vurgulayan Cisr, hadislere güvensizlik telkin eden bütün görüşleri reddeder.¹⁹

İtikat ve amel alanlarındaki hükümlerin ya kesin bilgi ifade eden mütevâtir nassa veya ona yakın bilgi ortaya koyan meşhur sünnete dayandığını, bu yolla sabit olan hususları kabul etme mecburiyeti bulunduğunu, bunun dışında kalanları ise onaylama zorunluluğu olmadığını kaydeder.²⁰ Hüseyin el-Cisr insanlarda iyi ve doğru olanı kavrayıp ona uyum sağlama gibi fitri bir temayülün bulunduğu gerçeğinden hareket ederek Asr-ı Saâdet'in temsil metoduyla yeniden inşa edilebileceğini savunur. İnsanların hepsinde bulunan bu temâyül sadece sınırlı bir azınlıkta iktidar ve dünya menfaati hırsı ile bastırılmakta, bu şekilde dini gerçeklere bile bile karşı çıkılmaktadır. Gerçek küfür kavramı da bunlar için kullanılmalıdır. Hüseyin el-Cisr'de Asr-ı Saâdet fikri, bir anlamda insanlığın kıyamete kadar karşılaşacağı meselelerin çok yoğun biçimde yaşandığı, dolayısıyla gereği gibi incelendiğinde bütün dönemlere ışık tutacak biçimde "İnsanî Tecrübe" yi ifade eden bir dönemdir. Bu tecrübeyi sadece tarih içinde cereyan eden tesadüfi olaylar dizisi olarak değil, kendi başına külli olan bir değerler sisteminin belirli tarihi şartlar altında tezahürü olarak görmek anlamına gelmektedir. Ancak Asr-ı Saâdet sadece o dönemde olup bitenin nakledilmesiyle anlaşılmaz; onu anlamak için bugün ile o dönem arasında bir alaka kurmak gerekir.

Hüseyin el-Cisr'in önem verdiği konulardan biri de ilmi bir görüş altında ortaya çıkan yaygınlaşma istidadı gösteren maddeciliktir. Onun döneminde materyalizm, bilim adına belirli bir iktidar ve çıkar grubunun amaçlarını gerçekleştirmek için kullandığı bir vasıta konumunda bulunuyordu. Asıl mesele materyalizm akımının bu yönünü açığa çıkarmak, böyle ilmin kötüye kullanılmasını engellemektir. Cisr'e göre pozitif bilimin kötüye kullanılmasının en yaygın örneğini evrim teorisi oluşturmaktadır. Bundan dolayı söz konusu teoriyi eleştirerek çürütmeye çalışmıştır.

İslam Akaidi'nin bütün esaslarının aklın kabul edeceği bir nitelik taşıdığını, tabiat kanunlarına aykırı olarak gerçekleşen mü'cizenin de aklen mümkün olduğunu kaydeden Cisr, hissi mü'cizelerin kavranabildikleri ölçüde benimsenmesi gerektiğini belirtmekte, bunun dışında kalan mü'cizelerin ise te'vil edilebileceğini düşünmektedir.²¹

¹⁹ el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, trc., Manastırlı İsmail Hakkı, s.441-446

²⁰ el-Cisr, *a.g.e.*, s.457

²¹ el-Cisr, *a.g.e.*, s.51

Bazı eserlerinin kendisi hayatta iken Türkçe'ye çevrilmesi ve bunlardan bazı alıntılarının yapılmış olması,²² çıkardığı derginin İstanbul, Kalküta gibi merkezlerde okunması, Cisir'in şöhret ve etkisinin Suriye dışında taşıdığını göstermektedir. Trablusşam müftüsü Abdülganî el-Fâruki, Hüseyin el-Cisir'in er-Risâletü'l-Hamîdiyye'sine yazdığı takrizde Arap dili ve edebiyatıyla ilgili çeşitli eserleri yanında 13.000 beyiti aşan bir şiir külliyatına sahip olması sebebiyle onu döneminin Nâbigası olarak nitelemektedir.

Hüseyin el-Cisir şöhretten hoşlanmayan bir mizaca sahip olduğundan kendisine teklif edilen bir çok görevi kabul etmemiştir. İstanbul'da karşılaştığı Efgânî kendisi için "Zamanın Eş'arî'si" demiştir. Muhammed Abduh da ona saygı göstermekle beraber pasif olduğunu belirtmiş, öğrencisi Reşîd Rızâ ise bazı konularda kendisine muhalefet etmiş olup bunların başında tasavvufa olan bağlılığı gelmektedir.

7. Vefatı

Trablusşam'da Muhammed Kâmil el_Buhayre ile birlikte "Cerîdetü Trablus" un neşrini yürüten Hüseyin el-Cisir, 13 Receb 1327'de (31 Temmuz 1909) bu şehirde vefat etti.

B. ESERLERİ

Hüseyin el-Cisir bir çok eser kaleme almıştır. Muhammed el Mu'tasım-Billah el-Bağdâdi bunların sayısının kırk yediye ulaştığını söylemektedir.

1. Kelama Dair Eserleri

a. *er-Risâletü'l-Hamîdiyye fi Hakîkati'd-Diyâneti'l İslâmiyye ve Hakkıyyeti's-Şeri'ati'l-Muhammediyye*

Cisir bu eserini, İngiliz alimi İsaac Taylor'ın İslam akaidiyle hristiyan inançları arasında emel noktalarda fark bulunmadığını ileri süren yazılar yazması, diğer bir İngiliz bilim adamının da İslam dinini öğretmek üzere Arapça bir gazete neşretmeye başlaması üzerine İslam'ın inanç ve ibadet esasları, bazı önemli kuralları hususunda

²² bkz., Nursî Said. *Mektubât*. Yeni Asya Neşriyat. Almanya, 1994, s.149, 193. *Muhâkemat*, Yeni Asya Neşriyat. İst., 1990, s.50. *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat. İst., 1996, s.539

insanları aydınlatmak, islami hakikatlerle ilmi gerçekler arasında herhangi bir uyumsuzluk bulunmadığını göstermek ve Avrupalıların İslam aleyhinde ileri sürdükleri bu tür iddialara cevap vermek amacıyla kaleme almıştır.

Cisr bu amacını şöyle dile getirir:

“Avrupa gazetelerinden, bazı Şam gazetelerinin tercüme ettiği İsaac Taylor adında bir İngiliz alimine ait bir makale okudum ki bu makalenin sahibi, İslam akâidi ile hristiyan milletlerinin akâidini birbirlerine yaklaştırmak maksadıyla her iki tarafında itikadca birbirlerine yakınlığı ve kitaplarının birbirlerine çok benzemesi hususunda deliller getirmeye gayret ederek aralarındaki ihtilafın aslında olmadığını ele almış ve başka bir makalesinde kendisinin Mısır’a giderek orada uzun zaman Müslümanlara karışıp onlarla beraber yaşayarak dini esasları öğrenmeye çalıştığı ve sonunda bu gerçeğe ulaştığını açıklamıştır.

Yazar gerçi bu iddiasında tamamen haklı değilse de herhalde İslam faziletlerine vakıf olduğu kendi makalelerinden anlaşılıyor. Kendi hemşerilerince Müslümanlara yapılan yersiz itirazları reddedip, kendilerine de pek çok itirazların varid olduğunu hatırlatarak onları insaf dairesine çağırarak ve medeniyet nurlarından nasiplenmeleri arzu edilen vahşi milletlerin durumunu da İslamiyet’in daha uygun ve layık olduğunu (onun, her çeşit toplumu medenileştirebildiğini) tasdik ve itirafa davet etme yollu hizmetleri takdir olunur.

İşte bu zatın şu durumu İslam’ın hakikatlerine dair Avrupalıların şüphelerini tamamen yok etme maksadıyla bir kitap yazma lüzumunu bana hissettirmiştir.

Yine İngiliz alimlerinden doğu dilleri ve muasır ilimlerde tam mahareti olup Arap dilinin yüce meziyetlerine de tamamen vakıf olan bir zat, İngiliz ülkelerinde Müslümanlara mahsus mabetler tarzında bir mabed yaptırmaya teşebbüs etmiş ve başlıca maksadı İslamî hakikatleri inceleyerek İslam dinini bilmeyenlere açıklayıp öğretmek üzere Arapça bir gazete yayınlamaya da başlamış ve binaenaleyh zeki hristiyan fertlerinden olup halen Londra’da bulunan Cebel-i Lübnan’lı birisi vasıtasıyla bu gazetede yayınlanmak üzere bu şerefli konuda bazı makaleler yazılıp gönderilmesini memleketimiz alimlerinden istemiş olması üzerine, insanlık alemine böyle şerefli hizmette bulunanlara daima borçlu bulunduğumuz, ilahi hidayete kavuşma dûasını yerine getirdikten sonra bu eseri yazmaya başladım.”²³

²³ el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, trc., Manastırlı İsmail Hakkı, s.5-6

II. Abdülhamid bu eserinden dolayı Hüseyin el-Cisr'i ödüllendirmiştir. Bazılarının zannına göre Hüseyin el-Cisr bu eserini Abdülhamid'e yaklaşma isteğiyle "Risâletü'l-Hamîdiyye" diye isimlendirmiş ve ona nispet etmiştir. Fakat hakikat Osmanlı Hükümeti zamanında kitaplar basılmadan evvel "Müellifleri İnceleme Meclisi" nin tasdikinden geçmek durumundaydı. O mecliste bazı kişiler vardır ki Arap lügatından bir kelime bile bilmiyordu. Dolayısıyla kitabın içeriğinin anlaşılamayacağından dolayı basılamayacağından korkan Cisr, Beyrut'taki maarif meclisinin üyeleriyle istişarede bulundu. Bu istişare sonucunda eserin ismine sultanın ismi verildi.²⁴

Çeşitli baskıları yapılan er-Risâletü'l-Hamîdiyye'nin (Beyrut 1306; Kahire 1322; Dimeşk 1352) Halid Ziyâde (Trablus 1352) ve Muhammed Mu'tasım-Billah el-Bağdâdî (Trablus 1398) tarafından gerçekleştirilen tahkikli neşirleri de bulunmaktadır. Eser Manastırlı İsmail Hakkı tarafından Türkçe'ye çevrilerek önce "Tercüman-ı Hakikat" gazetesinde tefrika edilmiş, daha sonra Terceme-i Risâle-i Hamîdiyye adıyla yayımlanmıştır. (I-IV, İstanbul 1308,1309) Tercümenin son cildi mütercimmin esere yaptığı bazı eklemelerden oluşan bir zeyil mahiyetindedir. Söz konusu tercüme ve zeyil Ahmet Gül tarafından sadeleştirilerek "Risâle-i Hamîdiyye , İtikat ve İbadetlerimizin Hikmet ve Faydaları" adıyla neşredilmiştir. (İstanbul 1973,1980)²⁵

b. el-Husûnü'l-Hamîdiyye li-Muhâfazati'l Akâ'idi'l İslâmiyye

Cisr bu eserinde, İslam akaidini akli delillerle ispat etmek ve inkarcıların şüphelerini gidermek için yeni İlm-i Kelam metoduyla kaleme almıştır.

Cisr İslam inancını fen ve tekniğe dayanarak ve İslam'ın doğruluğunu bilimsel gerçeklerle karşılaştırarak dini inançları kuvvetlendirmeye ve bilimsel itirazları tahlil ederek düzeltmeye gayret eder.

Bu eserin Kahire'de gerçekleştirilen biri tarihsiz üç baskısı yanında (1323, 1375, 1355) Mustafa Zihni Efendi tarafından "Savâbü'l-Kelam fi Akâidi'l İslam (İstanbul 1327) Saruhanlı Kemâleddinzâde Muhammed Nûrullah Efendi tarafından *el-İnatü'r Rabbâniye fi Tercemeti Kitâbi'l-Husûn li Muhâfazati'l-Akâidi'l İslâmiyye* (Kahire 1328) adıyla yapılmış iki Türkçe tercümesi bulunmaktadır.²⁶

²⁴ el-Cisr, *er-Risâletü'l-Hamîdiyye*, Dimeşk, 5-6

²⁵ el-Cisr, *a.g.e.*, s.5, ayrıca bkz., Çelebi, İlyas, *a.g.m.*, s.539

²⁶ Çelebi, *a.g.m.*, s.539

2. Genel Konulara Dair Eserler

a. *Hediyetü'l Elbâb fî Cevâhîri'l-Âdâb (Trablusşam ts. [el-Matbaatü'l Meymeniyye])*

Müellifin ahlak ve terbiyeye dair çeşitli şiirlerinden oluşan bir eserdir.²⁷

b. *Zînet'ül-Masûne (basım yeri yok ,1324)*

Bazı kaynaklarda “Terbiyetü'l-masûne adıyla geçmekte olup kadınların eğitim öğretiminin ve bir meslek sahibi olmalarının önemine dair on üç sayfadan oluşan manzum bir eserdir.²⁸

c. *İlmü Terbiyetü'l-Etfâl ve Sa'âdeti'n-Nisâ ver-Ricâl*

Daha çok hocası Hüseyin el-Mersafî'den etkilenerek ortaya koyduğu eğitime dair görüşlerinin “Cerîdetü Trablus” ta yayımlandıktan sonra kitap haline getirilmiş şekli.²⁹

d. *Riyâzî Tarâbulusi's-Şam (Trablusşam 1311)*

Cerîdetü Tarâbulus'ta yayımlanan ilmi, edebi ve içtimai mahiyetteki makalelerden oluşan on ciltlik bir külliyyattır.³⁰

e. *Sîretü Mühezzibi'd-Dîn*

Müellif, Cerîdetü Tarâbulus'ta tefrika edilen bazı makalelerinden oluşan bu eserinde yaşadığı devrin bazı yaygın adetlerini eleştirmektedir.³¹

²⁷ Çelebi, *a.g.m.*, s.539

²⁸ Çelebi, *a.g.m.*, s.539

²⁹ Mücahid, Zeki. *el-A'lâmü's-Şarkiyye*, Kahire, 1963, c.II, s.104

³⁰ Çelebi, *a.g.m.*, s.539

³¹ Zeydan, Corci, *Tarihü Adâbi'l Lugati'l-Arabiyye*, Beyrut, 1983, c.IV, s.590

*f. Nüzhetü'l-Fikr fî (Menâkıbi) Tercemeti's-Şeyh Muhammed el-Cisr
(Beyrut 1306)*

Müellifin babası ve şeyhi Muhammed el-Cisr'in hayatını ve Halveti tarikatına bağlılığını konu edinmektedir.³²

g. el-İşârâtü'l-Latîfe:

Namazın faziletleri hakkında olan bu eserin 29 Safer 1309'da (13 Ekim 1891) bitirildiği kaydedilmektedir. Müellif, risalenin sonunda II.Abdülhamid'i öven otuz üç beyitlik bir kasidesini eklemiştir. Her biri cennetin sekiz kapısına işaret olmak üzere sekiz bölüm halinde düzenlenen on varaklık risalenin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (Nr. 4854)³³

h. Şehâdet-i Tevâtürî (İ.Ü.Ktp ,Ty ,Nr. 9386):

Hakim ve kadınların farklı uygulamalarını önleyip ortak hareket etmelerini sağlamak amacıyla kaleme alınan bir risâledir. Müellifin bu eseri Seyyid Muhammed Nûri ile birlikte Türkçe olarak telif ettiği anlaşılmaktadır.³⁴

ı. Zahîretü'l-Me'ad fî Fezâ'ili'l-Cihâd:

Müellif hattıyla bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. (Nr. 4788) Yazarın hadislere dair bir eseridir.³⁵

i. el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî'l Fünûni'l-Edebiyye:

Müellifin beyan, bedî, inşa, meanî gibi belagat ilmine dair çeşitli yazılarından oluşan bir eseridir.³⁶

³² Çelebi, İlyas. a.g.m., s.539

³³ Çelebi, a.g.m., s.539

³⁴ Çelebi, a.g.m., s.539

³⁵ Çelebi, a.g.m., s.539

³⁶ Zeydan, a.g.e., c.IV, s.590

Zeki Muhammed Mücâhid ve Muhammed el-Mu'tasım-Billah, müellifin bunlardan başka "*el-Uhümül-Hikemiyye fî Nazari's Şeriatî'l-İslâmiyye, el-Bedrü't-Temâm fî Mevlidi Seyyidi'l-Enâm, et-Tevfîr ve'l-Iktisâd, Hikmetü's-Şi'r, İşârâtü'Tâ'afî Salâti'l-Cemâ'a, Te'addüdü'z-Zeycât, el-Edebiyyât, Kelimât Lügaviyye, Muhtârâtü Tarâbulus*" adlı eserlerinin de basıldığını kaydetmektedirler.³⁷

Hüseyin el-Cisr'in ayrıca:

1. *el-Kur'ânü'l Kerim ve Ademü İktibâsihî Şey'en Mine't Teyrât ve'l Incîl ve İsmetül Enbiya* (din ve tarihe dair yazılmış eser)
2. *Benâtü'l İfjâr fî Keşfi Hakîkatî'l-Kimya ve Meşâriki'l-Envar* (eski felsefeye dair)
3. *ez-Zeha'ir fî'l-Felsefeti'l İslamiyye* (felsefe ve tasavvufa dair)
4. *Hadîce ve Besîne* (tarihe ve topluma dair)
5. *Risâle fî Sadakati'l Fitr* (fikha dair)
6. *Risâle fî Âdâbi'l Bahs ve'l Münâzara* (fenni konular ve tartışmalara dair)
7. *Mecmû'a fî Hutabi'l Cum'a* (hikmet ve nasihata dair)
8. *Mecmû'a Mine's-Şi'r* (ahlaka, hikmete ve tarihe dair. 800 sayfa ve 1375 beyitten oluşan manzum bir eserdir.)

Adlarında henüz basılmamış bazı eserleri de bulunmaktadır.³⁸

³⁷ Mücâhid, *a.g.e.*, c.II, s.104

³⁸ el-Cisr, *er-Risâletü'l Hamidiyye*, Dimeşk, 1352, s.372-378

I. BÖLÜM

HÜSEYİN EL-CİSR'İN KELÂMA DAİR GÖRÜŞLERİ

A. KELÂM İLMİNİN TARİFİ

Hüseyin el-Cisr'in kelim ile alakalı yapmış bulunduğu tarife geçmeden önce, diğer bazı alimlerin tariflerini hatırlatmada yarar mülâhaza ediyoruz.

Kelâm ilminin tarifi konusunda kabul edilmiş genel tarifler görmekteyiz. Bu anlamda Kelâm alimlerinin kabul ettiği Kelâm ilminin konusuna ve gayesine göre yapılan tarifler görmekteyiz.

1. Konusuna Göre Yapılan Tarifler

Kelâm ilmi; Allah'ın zatından, sıfatlarından, fiillerinden ve bilhassa birliğinden bahseden bir ilimdir, denmiştir.

2. Gayesine Göre Yapılan Tarifler

Kelâm ilmi kesin deliller kullanmak ve vaki olacak şüpheleri gidermek suretiyle dini akideleri ispata güç yetirilen bir ilimdir.³⁹

İbn Haldun (ö.809/1406) ise "Kelâm ilmi aklî delillerle imanî akideleri savunmayı ve itikadî konularda selefın ve Ehli Sünnet'in yolundan sapan bid'atçıları reddetmeyi kapsayan bir ilimdir." demiştir.⁴⁰

Harputî'ye (ö.1916) göre; "İlk dönem âlimlerine göre Kelâm, Allah'ın zatını mebde ve meâda ilişkin sıfat ve fiilleri bakımından, İslâmî ilkelere göre konu edinen bir ilimdir. Son dönem bilginlerine göre ise Kelâm, ma'lumun (bilinenin) hallerini dini inançların yakinî delillerden çıkarılmasına vesile olması bakımından konu edinen bir ilimdir. İnançlardan maksat ameli konular olmayıp bizzat inanılması istenen hükümlerdir. Örneğin:"Allah vardır ve birdir, ortağı yoktur, Âlim, Kâdir, işiten ve görendir. Kainatı yaratan, beşeriyete peygamberleri gönderip kitapları indirendir ve ölüleri diriltendir."⁴¹

³⁹ Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Kahire, 1325. c.I. s.23

⁴⁰ İbn-i Haldun, *Mukaddime*. Yayına haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1983, c.II, s.1073

⁴¹ Harputî, Abdullatif, *Tenkihu'l-Kelâm fi Akâid-i Ehli'l-İslam*, çev., İbrahim Özdemir, Fikret Karaman, T.D.V. Yayınları, Elazığ, 2000, s.23

Selefiyye bu ilme “ilmu’t-Tevhid ve’s-Sıfat” adını vermiştir. Cisir’de çekişmelerin en meşhurlarından Allah (c.c.)’in varlığı hakkında olduğu için bu ilme Tevhid ilmi demiştir. Diğer Kelâm alimlerinin kelâm ilmi tarifinin benzerini el-Cisir’de görmekteyiz. El-Cisir “itikad ilmi, bu ilmin meyvalarını, faziletlerini ve teklif çağına gelen her bir şahıs için öğrenilmesi farz olduğunu tarif eden Tevhid ilmi açık delillerle dini inançları ispat etmekten bahseden bir ilimdir. Bu yüce ilmin meyvası, kesin deliller ile Allah’ın (c.c.) sıfatlarını ve yüce peygamberleri bilmek, neticede bu şekilde ebedi saadet’e ermek ve kurtulmaktır.”⁴²

B. KELÂM İLMİNİN KONUSU

Kelâm ilminin konusu zaman içinde düşünce tarihinin uğradığı değişikliklere bağlı olarak değişmiş ve gelişmiştir.

İlk dönem bilginlerine göre kelâmın konusu Zat-ı İlahî’dir. Son dönem bilginlerine göre ise kelâmın konusu dini inançların bilinmesine vesile olması yönüyle her türlü ma’lum kelâmın konusu olmuştur.⁴³

Özellikle son dönemlerde felsefe ve mantık gibi akli ilimlerin İslam aleminde yayılmasıyla birlikte kelâm ilmi bu akım ve cereyanlara cevap verebilmek amacıyla konularında değişiklikler yapmıştır. Bu konuda geniş açıklamaya “Yeni İlm-i Kelâm” dönemiyle ilgili bilgileri aktarırken vermeyi uygun gördük.

C. KELÂM İLMİNİN GAYESİ VE MERTEBESİ

İslamî ilimlerde genel kabul görmüş olan dini ilimlerin hepsinin ortak amacının “dünya ve âhîret saadetine ulaştırmak” olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra “Kelâm’ın gayesi taklit çukurundan yakînî zirvesine çıkmak, irşada muhtaç olanları irşad etmek, muânid inkarcıları susturmak ve Müslümanların inançlarını batıl ehlinin şüphelerinden korumaktır. Bunun da ötesinde kelâm her iki dünya saadetini amaçlar.”⁴⁴

⁴² el-Cisir, Hüseyin, *Sevâbu’l Kelâm fî Akâidi’l İslam -İslam İtikadında Sözün Doğrusu-* trc., Mustafa Zihni Efendi, sad., Bekir Başarıcı, Sebat Basımevi, Konya, 1977, s.21

⁴³ Kelâm ilminin konusu için bkz., Taftazânî, *Şerhu’l Mekâsîd*, İst., 1305. c.I. s.7-9, Cürcânî, *Şerhu’l Mevâkıf*, Kahire, 1325, c.I. s.26-32, İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, İst., 1339/1341, c.I. s.6-8

⁴⁴ Harpütî, *Tenkihu’l Kelâm*, s.25-26

Bu yüce ilmin gayesi “kesin deliller ile Allah’ın (c.c.) sıfatlarını ve yüce peygamberleri bilmek neticede bu şekilde Ebedi Saadet’e ermek ve kurtulmaktır”⁴⁵ diyen el-Cisr’de de aynı düşüncelerin hakim olduğunu görmekteyiz.

Kelâm ilmiyle uğraşan alimler en şerefli ilmin kelâm ilmi olduğu söylemektedirler. Bu konuda da bir takım deliller ortaya koymaktadırlar.

Kelâm, kendisine özgü ilkelere sahip oluşu, bu ilkelerin diğer İslamî ilimlerin değil de bizzat kendisinden oluşu ve diğer dini ilimler kelâma istinad ettiği halde, kelâmın onların hiç birine dayanmayışı yönünden dini ilimlerin reisi durumundadır.

Diğer taraftan kelâm, konu, gaye ve delil itibariyle de bütün ilimlerden üstündür ve ilimlerin en şerefliisidir. Çünkü kelâm ilminin konusu, her şeye delalet eden “ma’lum” olması bakımından en geniş, Zât ve Sıfat-ı Bâri’ye şamil olması cihetiyle de en şerefli konudur. Gayesi dünya ve âhiret saadetini temin etmek olduğu için en şerefli gayedir. Delilleri de akli delille te’yid edilmiş nakli deliller olması bakımından en kuvvetli delildir.⁴⁶

Kelâm ilminin en yüce mertebeye sahip olduğunun ve en şerefli ilim olduğunu kabul eden Cisr, bu düşüncesini şu sözleriyle ifade eder: “Tevhid İlmi, dini ilimlerin özü ve temelidir, en faziletlisidir. Çünkü bu şerefli ve yüce ilmin, Hz.Allah’u Teâlâ’nın ve Peygamber Efendimizin zatlarına dayanır ve onlardan bahseder.

İlimlerin kıymet ve faziletleri, bahsettiği şeylerin fazilet ve şereflerine uygun olması dolayısıyla Vâcibul Vücûd olan Hz.Allah (c.c.) ve Peygamber Efendimizin zatlarından bahseden bu ilmin en şerefli ilim olduğunda şüphe yoktur.”⁴⁷

D. YENİ İLM-İ KELÂM DEVRİ VE ÖZELLİKLERİ

Hüseyin el-Cisr’in gerek eserlerinde gerekse de düşüncelerinde Yeni İlmi Kelâm devrinin özelliklerini görmekteyiz. Eserlerinde İslam inancını açıklarken müsbet ilimden faydalanan Cisr’in düşüncelerini daha iyi anlamak amacıyla burada kısa da olsa “Yeni İlmi Kelâm” devrine özelliklerine, yeni ilmi kelâmcıların metodlarına, yeni ilmi kelâmcıların mücadele ettiği fikri akımlara ve Yeni İlmi Kelâm’ın konularına değinmenin yararlı olacağına inanmaktayız.

⁴⁵ el-Cisr, *Sevâbu’l Kelâm*, s.21

⁴⁶ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Tekin Kitabevi Yayınları, Konya, 1998, s.24-25

⁴⁷ el-Cisr, *el-Husûnu’l Hamidiyye li’l Muhafazati’l Ale’l Akâidi’l-İslamiyye*, Kahire, 1375/1955, s.7

I. Yeni İlm-i Kelâm Devri ve Özellikleri

Kelâm ilmi yapısı itibariyle sürekli değişime ve gelişmeye açık bir ilim olmuştur. Kelâm ilmi İslam dünyasını etkisi altına alan veya bu özelliği gösteren yeni cereyanlara ayak uydurmak ve onlara karşı İslam akâidini savunmak ve açıklamak için metodunda daima değişiklikler yapmıştır.

Yeni İlm-i Kelâm hareketinin Türkiye'deki en önemli temsilcilerinden olan İsmail Hakkı'nın belirttiği gibi çağımıza kadar yazılan kitapların geçerliliğini yitirip kıyafetsiz hale gelmesi Kelâm ilminin yeni bir şekil almasını gerekli kılmıştır.

Kelâm ilminin ana konuları ve gayeleri, yani vahye dayalı temelleri her zaman aynı olup değişmemekle beraber birlikte kullanılan vasıta (vesâil) ve ön bilgiler (mebâdi), yani izah ve ispat şekli zaman ve ihtiyaca göre değişir. Kelâm ayrıca muhalif düşünce ve akımların zamanla değişmesi ile de metod değiştirir.⁴⁸

Klasik Kelâm'da Allah'ın varlığı için alemin hudûsu, alemin hudûsu için de arazların değişmesi delil olarak kullanılmış, bugün ise bunların yerine tabiat kanunları, tecrübe metodu ve diğer farklı deliller ikame edilmelidir.⁴⁹

Eski kelâm kitapları, ispat-ı vâcib konusuna yer vermişlerse de bu günümüzün ihtiyacı karşısında yeterli değildir. Çünkü kelâm kitaplarının ekserisinin yazıldığı ortaçağ, bütün dünyada dinlerin hakim olduğu bir çağdır. Bu çağda hatta müteakip çağlarda İslam dünyasında inkar cereyanı (ilhad) zayıftır, yok gibidir. Bu sebeple kelâmcılar daha çok alemin kâdim olmadığını ispat ederken bu konuya temas etmişlerdir. Bir de dehriyye'yi reddetmek için ispat-ı vâcib konusunu işlemişlerdir.

Bu günün İlm-i Kelâm'ında Allah'ın varlığı ve birliği problemi, en önemli konulardan birini teşkil eder. Çünkü inkar-ı uluhiyyet cereyanı bütün dünyada tesirini göstermektedir. O halde yeni ilmi kelâm bütün şekilleriyle materyalizmi ve felsefi bir görüş olarak pozitvizmi reddetmek, dine karşı yapılan biyolojik (Darwinizm) ve psikolojik (Pozitvizm) izahları ve tenkitleri cevaplandırmak, yeni felsefi cereyanları eleştirdikten sonra müsbet ilimlerden de istifade ederek Allah'ın varlığını ispat etmek, İslam'ın akâid konularını ispat ve izah ederek mukaddesatı savunmak mecburiyetinde olan bir ilimdir. İşte 20. asırda başlayıp halen devam eden yeni devir İlm-i Kelâm'ının özellikleri bunlardır.⁵⁰

⁴⁸ İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul, 1339/1341, c.I, s.59

⁴⁹ İzmirli, *a.g.e.*, c.I, s.7-8

⁵⁰ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s.71

2. Yeni İlm-i Kelâmîcilerin Metodu

Yakın dönem Kelâm alimleri Yeni İlm-i Kelâm döneminde bilgi, varlık ve tabiat konularına fazla yer vermemiş, kelâm kitaplarının başında ele alınan konuları çıkarmışlardır. Kelâm ilminin ulûhiyyet, nübüvvet ve âhiret gibi ana meselelerinde klasik anlayış ve görüşlerden ayrılmadıklarını, ancak bazı konuları vurgulama, delilleri kullanma hususunda metod farklılığına gitmişlerdir.

Bu dönemde, nübüvvetin ispatında aklın tek başına yetersiz olduğu, doğru yolu gösterecek bir yönlendiriciye muhtaç olduğu üzerine bina edilmiş olması isabetli bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel yaklaşım konusunda Yeni İlm-i Kelâmîciler sistematik bir yolu takip etmemişler, tek bir eğilim sahibi olmamışlardır. Bazen akli slogan haline getirmişler, zaman zaman nasları olduğu gibi kabul etmişler, hatta tasavvuf ile meşgul olup ondan da istifade etmek istemişlerdir.⁵¹

---

⁵¹ Özertarlı, M. Said. *Kelâmda Yenilik Arayışları*. İSAM yay., İst., 1998, s.151

II. BÖLÜM

İMAN

Bu başlık altında geçen konuları önce genel olarak ele alıp daha sonra Hüseyin el-Cisr'in bakış açısını sunmaya çalışacağız. Genel yaklaşımla ele aldığımız konuları Cisr'in görüşleri ile mukayese ederek iman, iman-amel münasebeti, taklidi iman, mü'min-müslim, v.b. konulardaki görüşlerini daha iyi kavramaya çalışacağız.

A. İMANIN ESASI

İman lügatte, mutlak tasdik anlamına gelmektedir. İstilahta kısaca Allah tarafından getirdiği şeylerde Hz.Peygamber'i tasdik etmektir. Diğer bir deyişle iman, Hz.Peygamber'in Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen ve zarurat-ı diniyye denilen İslâmi esasların, hükümlerin ve haberlerin doğru ve gerçek olduğuna tereddütsüz inanmaktır.⁵²

İmanın, Allah tarafından gönderilen ve peygamberlerce insanlara açıklanan şeyleri tasdik etmekten ibaret olduğu konusunda belirtilen genel görüşleri kabul eden Hüseyin el-Cisr, imanın mükafatını, Cennete girmek ve "Ateş"ten kurtulmaktan ibaret görmektedir.

Mükafatı Cennet'e girmek ve ateşten kurtulmaktan ibaret olan iman, Allahu Teala Hazretleri tarafından kullara teklif edilip Peygamber Efendimizin tebliğine memur olduğu hususları açıklayıp bildirdiklerine iman etmek, yeterli bilgiyi elde ettikten sonra onları tasdik etmektir. Yani Peygamber Efendimizin Allahu Teâlâ tarafından gönderildiğine, tebliğ ettiği bütün emirlerin doğru olduğuna tam manası ile inanmak ve kabul etmektir.⁵³

B. İMAN VE İSLAM

İman ve İslam terimlerini Ehl-i Sünnet birbirinin aynı kabul etmiş ve birbirinden ayıramaz olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü iman, Allahu Teâlâ'yı -haber verdiği emir

⁵² el-Cisr. *el-Husûnu'l Hamidiyye*. s.8

⁵³ el-Cisr. *a.g.e.*, s.8

ve yasaklarında- tasdik etmekten ibarettir. İslam ise O'nun ulûhiyetine boyun eğip itaat etmektir. Bu da ancak O'nun emir ve nehyini benimsemekle olur. O halde taşıdıkları hüküm bakımından iman İslam'dan ayrılamaz ve aralarında farklılık bulunmaz.⁵⁴

Bunu, "kalbinde tasdik bulunan kişi mü'min, bu tasdiki dili veya amelleriyle açığa vurup kendisine dünyevi ahkâmın tatbikine imkan sağlayan kişi de müslimdir" şeklinde anlayıp izah edenlerde olmuştur. Bu izah tarzında iman daha şumullü, İslam ise daha hususidir.

Ehl-i Sünnet perspektifinde genel kabul görmüş olan iman ve İslam'ın eşitliği prensibinin aynen kabulünü el-Cisr'de de görmekteyiz.

"İslam, Rasul-ü Ekrem Efendimiz (S.A.V.) tarafından bildirilen tebligâta tam manası ile inanıp bağlanmaktadır" diyen el-Cisr, İslam-iman eşitliği konusunda ise şöyle demektedir: "Kurtuluş sebebi olan iman ve İslam birbirinden ayrılamaz. Her mü'min müslümandır ve her Müslüman da mü'mindir. Çünkü Rasul-ü Ekrem Efendimiz'in tebliğini kabul eden kişilerin (Mü'min-Müslim) tebligâtı tasdik ettikleri şüphesizdir."⁵⁵

Bu açıklamalarından da anlaşılabilceği gibi Hüseyin el-Cisr Ehl-i Sünnet çizgisini takip ederek iman-islam eşitliğini kabul etmiştir.

C. İMANIN HAKİKATI

İmanın hakikati konusunda kelim mektepleri değişik görüşlere sahip olmuşlardır. Konumuzun temelini oluşturmadığı için bu görüşlere kısaca değinmekle yetineceğiz.

İ. İman Kalbin Tasdikidir

Ehl-i Sünnet'in ekserisine göre Şer'i iman, Hz.Muhammed'in Allah'tan getirdiklerine ve dinden olduğu zaruri olarak bilinen haber ve hükümlerin doğru olduğuna tereddütsüz inanmak ve bunların tamamını kabul etmektir.

Ehl-i Sünnet anlayışına göre kalp ile tasdik yeterli görülüş ve dil ile ikrar imanın asli bir rüknü olarak görülmemiştir.

⁵⁴ Sâbunî, Nureddin, *Maturîdiyye Akâidi*, trc., Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, 1979, s.184

⁵⁵ el-Cisr, *el- Husûnu'l Hamîdiyye*, s.8

Ehl-i Sünnet alimleri imanın kalbin tasdikinden ibaret olduğuna dair bazı ayet ve hadisleri delil olarak göstermektedirler.⁵⁶ Belirtilen ayet ve hadislerde iman kalbe izafe etmekte ve kalbin fiili olarak gösterilmektedir.

2. İman Kalb ile Tasdik Dil ile İkrardır

Ehl-i Sünnet alimlerinden bazıları imanı kalp ile tasdik dil ile ikrardır, diye tarif etmişlerdir. Bu görüş sahiplerine göre iman, biri tasdik diğeri ikrar olmak üzere iki rükünü vardır ve bu rükünlerden biri eksik olursa iman gerçekleşmez. Bu görüşe alimler “Kavl-i Meşhur” adını vermişlerdir.

3. İman, Kalbin Tasdiki, Dilin İkrarı ve Amelden İbaretir

Mu'tezile, Havaric ve Zeydiyye, imanı kalb ile tasdik dil ile ikrar ve organlarla amel şeklinde anlamışlardır.

4. İman Dilin İkrarıdır

Mürcie ve Keramiyye mezhepleri imanı sadece dil ile ikrardan ibaret görmüşlerdir.⁵⁷

Hüseyin el-Cisr'in imanın hakikati konusundaki görüşlerine baktığımızda Ehl-i Sünnet alimlerinden Fahu'l İslam Pezdevî ve Serahsî gibi bazı alimlerin kabul ettiği ve “Kavl-i Meşhur” diye adlandırılan görüşü benimseyerek imanı kalb ile tasdik ve dil ile ikrar olarak kabul etmiştir. Fakat bir özür sebebiyle imanını dili ile ikrar edemeyen kişi de mü'min sayılır demiştir.

Kişi dilsizlik gibi bir özür dolayısıyla Şehâdet kelimesini söyleyemez yada kalben iman ettikten sonra vefat etmek gibi bir durumdan dolayı söylemesi icab eden Şehâdet kelimesini söyleyemezse bu inanan mü'min kalbindeki iman sebebiyle Allah (c.c.) yanında mü'mindir ve âhirette kurtuluşa erer.

Kalben iman ettikten sonra şehâdet kelimesini diliyle söyleyip açıklamakta inat eden şahıs kafirdir. Sadece kalben tasdik etmesine itibar yoktur. Çünkü bu inadı ve şehâdet kelimesini söylememesi Şer'i imana zıt olarak kabul edilmiş ve sahibini dinsizliğe mahkum etmiştir.⁵⁸

⁵⁶ bkz., Yusuf, 12/7, Mâide, 5/41, Hucurat, 49/14, Nahl, 16/106

⁵⁷ Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s.114-118

⁵⁸ el-Cisr, *el-Husûnu'l-Hamidiyye*, s.8

D. TAKLİDİ İMAN

Genel anlamda Ehl-i Sünnet çizgisinin takipçisi olan Cısr, mukallidin imanı konusunda da Ehl-i Sünnet çizgisinde görüş bildirmiştir.

İtikatta şüphe ve tereddüte imkan kalmayacak şekilde inançta başkasını taklit edenlerin imanları sağlamdır. İtikad işlerinde bu fikrin doğru bir görüş olduğunda şüphe yok ise de taklit eden şahıs delillere bakmak, onları incelemek kudretine sahip ise delilleri tetkik etmediğinden dolayı günahkar olur. Ama kendisinde bunları inceleme kudreti yoksa (ilim sahibi değilse) delili incelemeden bakması ve başkasına uymasından dolayı günahkar olmaz.⁵⁹

Görüldüğü gibi Cısr, mukallidin imanının geçerli olduğunu kabul etmektedir. Fakat ilim sahibi bir kimsenin delilleri inceleme kudretine sahip olduğu halde bunu yapmazsa günahkar olacağını söylemiştir.

---

⁵⁹ el-Cısr, *el- Husûnu'l Hamidiyye*, s.7.

III. BÖLÜM

İLAHİYAT

A. ALLAH'IN VARLIĞI

Allah'a iman konusu İslam'ın ve bütün ilahi dinlerin temelini oluşturur. Semavi dinlerin hepsinde inanılması gereken ilk esas Allah'ın varlığı ve birliğidir. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmadan diğer iman esaslarını kabule imkan yoktur. Çünkü Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kadere inanmak, Allah'ın bildirmesine ve dolayısıyla Allah'a imana bağlıdır.

Allah'a iman dinin temelidir. Din bütünüyle Allah'a iman esasına dayanır. İslam'ın akıl sahibi olan ve ergenlik çağına gelmiş bulunan insanlara yüklediği ilk görev, kendilerinin ve kainattaki her şeyin yaratıcısı olan, her şeyi bilen, düzene koyan ve idare eden, yerde ve gökte ne varsa hepsinin kendisine muhtaç olduğu ve kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan, tek olan, ezeli ve ebedi olan Allah Teâlâ'yı tanımak, O'na inanmak ve kulluk etmektir.

Din fikri ve Allah inancı, insanlığa sonradan aşılansmış bir şey olmayıp insanın kendisiyle birlikte doğan, insan ruhunun fitri bir özelliğidir. Başka bir ifade ile fitrat bir ilaha ve rabb'e inanma, ona ibadet etme ve inançları doğrultusunda şekillenmiş bir din edinme ihtiyacı içerisinde yaratılmıştır.⁶⁰ Tıpkı kuşlarda yuva yapma hissinin ve mıknatısta çekme özelliğinin bulunması gibi insanda da inanma hissi doğuştan vardır.

Allah'ın varlığına inancı "zihinsel bir yatkınlıkla" açıklamaya çalışan Kant, bu yatkınlığı açıklarken bizi, zihnini ahlak duygusunun verilerine açık tutan bir insanın durumunu dikkatlice incelemeye çağırarak şöyle der: "Doğanın güzellikleri arasında sakin ve rahat bir şekilde varoluşunun zevkine eren bir insan düşününüz. Bu insan, içinde bir ihtiyaç duyacaktır: Bir varlığa minnet ve şükran duygularını iletme ihtiyacı. Yine düşünelim ki aynı insan, başka bir zaman, ancak gönüllü fedakarlıklar sonucu yerine getirilebilecek bir dizi ödevlerin ağırlığı altında bocalayıp durmaktadır. Bu durumda da o, içinde bir başka ihtiyaç duyacaktır: Görevini yerine getirirken bir Yaratıcı'ya boyun eğme ihtiyacı. O, düşüncesizliğe kapılarak ödev çizgisinden sapsa ve

⁶⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İst., 1979, c.IV, s.2325

bunun için herhangi bir kimseye hesap vermek zorunda olmasa da kendi kendisini kınayan bir yargıcın sesini içinde duyar gibi olacaktır. Bu insan tek kelime ile akıl sahibi ahlâkî bir Varlık'a muhtaç olduğunu anlayacaktır. Çünkü o, bir gaye için yaratılmıştır. Bu gaye hem insanın hem de dünyanın yaratıcısı olan bir Varlık'ın mevcudiyetini zorunlu kılar.⁶¹

Her insan doğarken Allah duygusu ile doğar ve sonra da Allah'ı içinde hisseder. Başkalarının tesiri altında kalmayan, selim akıl taşıyan bir insan bizzat kendisine ve etrafına dikkatle bakacak olursa, o yüce varlığın mevcudiyetini kolayca kavrar ve böylece iman eder. Böyle bir insana çocukluğunda doğru dini bilgiler verilirse ruhundaki Allah mefhumu olgunlaşır.⁶²

Gerçekten de Allah'a inanmak insanda fitrattandır. İmansız fertlerde bile söz konusu olan bu fitri ihtiyaç anormal zamanlarda ortaya çıkar. Söz gelimi bir uçak kazası anında, bir gemi veya araba kazası anında, bir yangın yada deprem anında, kısacası insanın güçsüzlüğünü ve çaresizliğini hissettiği olağanüstü bir durumda ömür boyu Allah'a yöneldiklerini, O'ndan yardım istediklerini, O'na dua ettiklerini görmekteyiz. Kur'an henüz müslüman olmadan önce Ebu Cehil'in oğlu İkrime'nin başından geçen bir deniz kazası sırasında bu fitri hakikatin nasıl ortaya çıktığını şöyle anlatır: "Şiddetli bir kasırga gelip te her yandan hücum eden dalgalar onları sardığı ve artık kendilerinin tamamen kuşatıldıklarını (her şeyin bittiğini) sandıkları zaman dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarmaya başladılar."⁶³

Ayette de görüldüğü gibi insanda fitri olan Allah inancı ortaya çıkmış oluyor.

Allah fikri ve birliğinin temel işlevlerinden birisi evrenin düzenliliğinin hakikat ve değerini ortaya koymaktır. Evrende hiçbir boşluk, karmaşa ve kuralsızlık yoktur, evren canlı bir birliktir⁶⁴ diyen Fazlur Rahman'da Allah'ın varlığı inancını tabiat ve evrenin düzeniyle açıklamaya çalışmıştır.

Hüseyin el-Cisr ise, alemde ezeli olmayanın varlığını yokluğuna tercih edecek ve onu yokluk karanlığından varlık aydınlığına kavuşturacak bir var ediciye muhtaç olduğundan hareketle⁶⁵ bir yaratıcıya inanmanın ihtiyaç olduğunu belirtir.

⁶¹ Kant, Immanuel. *Critique of Judgement*, Eng. trs. by J.C. Meredith. Oxford: Clarendon Press, 1964. s.112-113, Mehmed S. Aydın. *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, T.D.V. yay., Ankara, 1991, s.27'den naklen

⁶² Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelâm*, s.147-148

⁶³ Yunus, 10/22

⁶⁴ Fazlur Rahman. *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, çev., Adil Çiftçi, Ankara Okulu yay., Ankara, 1997, s.44

⁶⁵ el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, trc., Manastırlı İsmail Hakkı, s.178

Hüseyin el-Cisr'in bu konudaki düşüncelerini İsbat-ı Vâcib konusunda daha geniş olarak ele almaya gayret edeceğiz.

1. Allah'ın Varlığının İspatı (İsbat-ı Vâcib)

Kelamın en önemli konularından biri ulûhiyyet başlığı altında; Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve fiilleri olmuştur.

İslam'ın ulûhiyyet anlayışı, bütün dinler arasında en sade ve kolay anlaşılabilen, kısaca Allah'ın varlığı ve birliği (Tevhid), O'nun yüceliği (Ta'zim) ile noksanlıklardan beri oluşu (Tenzih) esaslarına dayanan ve her şeyiyle mükemmel bir ilah mefhumu ortaya koyan bir anlayıştır.

Küfrü (İnkâr, Ateizm) bir yana koyarsak İslam'ın ulûhiyyet çerçevesinde kabul etmediği ve en çok mücadele ettiği husus şirk'tir. (Çok Tanrıcılık, Politeizm) Kur'ân-ı Kerim Allah'ın varlığından daha çok O'nun teklifi ve birliğini savunan ayetlerle doludur.

Akâid esaslarının tartışılıp tartışılmayacağı ve Allah'ın varlığı ve birliği konusunda akli izah ve ispatlar yapılıp yapılamayacağı İslam alimleri arasında tartışma konusudur. Kelâm alimlerine göre ilahiyat ve nübüvvet konularında akli izah ve ispatlar yapılabilir. Diğer iman esasları ise sem'îdir, nakle dayanır, ama aklen de mümkündürler.

Allah'ın varlığının ve birliğinin ispatı konusuna "İsbat-ı Vâcib" denmesinin sebebi, Allah'ın varlığıyla birlikte birliğini de ispat etmeyi kasetmekten dolayıdır. Zira Allah'ın varlığını kabul ettikleri halde birliğini inkâr eden ve O'na şirk koşan pek çok insan vardır.⁶⁶

İlk günden bu güne kadar Allah'ın varlığını inkâr eden hiçbir dünya görüşü ve ideoloji yoktur ki O'nun yerine uyduruk bir tanrı koymamış olsun. Bu nedendir ki mutlak inkâr neredeyse imkansız gibidir. Dolayısıyla Kur'ân'ında en çok mücadele ettiği düşüncenin şirk olmasının mantığını daha iyi anlamış oluruz.

Allah'ın varlığını inkâr edip O'nun yerine ilkel müşriklerin yaptığı gibi insandan da aşağı olan maddeyi yerleştiren materyalizm bu anlamda mutlak inkâr değil apaçık bir şirk'tir. Daha doğrusu Kur'ân'ın üzerine üzerine gittiği ilkel ve antik şirkin çağdaş ve geliştirilmiş şeklidir.

Bir kısım İslam alimlerine göre insandaki Allah inancı fitri olduğu için Allah'ın varlık ve birliğine dair deliller aramaya ihtiyaç yoktur. Fıtratı bozulmamış, ruhu hasta

⁶⁶ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelâm*, s.148

olmayan her insan Allah'ın var ve bir olduğunu kavrar. Bu konudaki deliller sadece insanı uyarmak, içindeki Allah'ın varlığı ve birliği hususundaki zaruri bilgiyi geliştirmek içindir.

Her devirde Allah'a inananlar ve O'nun varlık ve birliğini inkar edenler bulunduğu için, İsbat-ı Vâcib konusu inananları ve ilahiyatçı filozofları meşgul etmiş, bu konuda çeşitli deliller serdetmişlerdir. Bu delillerin karmaşıklığı, anlatım güclüğü ve zamanla bazılarının önemini yitirmesi sebebiyle bunları savunanlar yanında karşı çıkanlarda olmuştur. Gerçi Kur'ân delilleri herkese hitap eder, eskimez ve bütün delillerin kaynağıdır. Ancak Şer'î deliller inananlar yanında değerlidir. Allah'a inanmayan bir kimse zaten ilahi bir dine ve mukaddes kitaba inanmıyor demektir. Bu sebeple böylelerini ikna etmek için akla ve tecrübeye hitap eden aklî, mantıkî ve hissi deliller serdetmek gerekir.⁶⁷

Bu sebeple klasik kelâm döneminde konular sadece nakli delillerle ele alınırken, müteahhirin kelâm döneminde aklî istidlal metoduna yer verilmeye başlanmıştır.

Yakın döneme yani 19.yüzyıla gelindiğinde şartlar değişmiş, Batı dünyası gerek sömürgeci siyasetiyle gerekse felsefi nazariye ve ideolojik akımlarıyla Müslümanların da içinde bulunduğu Doğu dünyasının kimlik ve inancını tehdit etmeye başlamıştır. Batı'dan gelen akım ve düşünceler arasında en tehlikelileri şüphesiz tanrı fikrini reddeden ve bir din olarak İslam'ın temelini sarsacak olan materyalizm ve ateizm gibi görüşler olmuştur.

Gerçekten de tercüme edilen eserler arasında her şeyi madde ve kuvvete irca eden, bunların dışında bir güç tanımayan, dolayısıyla din ve ilah fikrini reddeden düşünceler bulunuyor, ayrıca gazete ve dergilerde çeşitli şahıslar tarafından bu düşünceler savunuluyordu. Bunun üzerine Allah'ın varlığı meselesi önem kazanmış, bir yandan kelâm tarihinde Allah'ın varlığını ispat için kullanılan deliller ortaya çıkarılmaya, diğer yandan yeni akımlar dikkate alınarak farklı yaklaşımlar tespit edilmeye çalışılmıştır.⁶⁸

Allah'ın varlık ve birliği konusundaki aklî delilleri kelâmcıların ve İslam filozoflarının delilleri olmak üzere iki gruba ayırarak bunları kısaca gözden geçirmek, Hüseyin el-Cisr'in Allah'ın varlığının ispatı konusundaki düşüncelerini anlamada bize yardımcı olacaktır.

⁶⁷ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s.149

⁶⁸ Özervarlı, M. Said, *Kelâmda Yenilik Araştırmaları..*, s.78

2. Kelamcılarının ve İslam Filozoflarının Müşterek Olarak Kullandığı Deliller

a. Hudûs Delili

Hudûs, sonradan meydana gelen, yok iken sonradan var olan demektir. Böyle sonradan var edilen varlıklara da “hâdis” denir.

Hudûs delili eserden müessire intikal suretiyle alemin hâdis oluşundan Allah’ın varlığını ispata varan bir delildir. Diğer bir ifadeyle bu alemde görülen varlıkların hal ve sıfatlarından hareket etmek suretiyle Allah’ın varlığına ulaşma delilidir. Mevcut için söz konusu olan illiyet prensibinden faydalanır ve alemin hudûsu esasına dayanır. Bu sebeple hudûs delili diye isimlendirilmiştir.

Hudûs delili kısaca şöyle bir kıyasla ifade edilebilir:

Alem bütün parçalarıyla hadistir.

Her hâdis olanın bir muhdise ihtiyacı vardır.

O halde, bu alemde bir muhdisi vardır ki,

O da hâdis olmayan, Vâcib’ul Vücûd olan Allahu Teâlâ’dır.

Buraya kadar hudûs delilinin iki mukaddimesini; alemin sonradan yaratıldığını ve sonradan yaratılan her şeyin bir yaratıcısı olduğunu, bu yaratıcı kimdir? Sorusuna verilecek cevabın ise “Allah” olduğunu gördük. Zira hadis olan varlıkların yaratıcısı yine hadis varlıklar cinsinden olamaz. Böyle farz edildiği takdirde o da hadis olduğu için bir başka muhdise, var ediciye muhtaç olacaktır. Bu sebepler zinciri ya sonsuza dek bir silsile halinde devam eder yahut ta bu iki hadis varlık birbirinin varoluş sebebi olur ki birincisine” teselsül ” ikincisine “ devr “denir.

Teselsül ve devrin her ikisinin de batıl olduğu ispatlanmıştır. Teselsül; her birinin varlığı daha öncekinin varlığına dayanan ve ezele doğru uzandığı tasavvur olunan sonsuz bir silsile demektir.

Devr ise mümkün iki varlıktan her birinin ötekini var olması için illet teşkil etmesi, her ikisinin de birbirlerinin var oluş sebebi olarak kabul edilmesidir.⁶⁹

Devr ve teselsülün imkansızlığı konusunda Hüseyin el-Cisr şunları söylemektedir: Devr iki şeyden her birinin varlığının öbürünün varlığına dayanmasıdır. Bu takdirde onların her biri, sebebi olan diğerinden daha önce var olmalıdır. Halbuki varlığının

⁶⁹ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s.151-154

sebebi olan o diğer şey ona dayanınca aslında bir şeyin varlığının, yine kendi varlığına dayanmasını gerektirir. Bunun batıl olduğu ise apaçık ortadadır.

Şu halde maddenin varlığının kendi yaratmasına dayandığı alemlerin rabbinin varlığı da maddeye dayansa - gerek bu dayanma vasıtasızdır, gerekse vasıtalıdır diyerek, yani Allah'ın varlığı bir şeye, o şeyin varlığı da maddeye dayanır denilsin - maddenin varlığından önce var olması gerekir. Halbuki onun varlığının sebebinin de önce var olması kendinden önce var olması demek olur. Bunun batıl olduğu ise o kadar açıktır ki hiçbir akıl sahibince kabul edilmesi düşünülemez.

Teselsül, hiç sonu olmayan şeylerin ezel tarafına doğru sıralanıp birbirini takip etmesidir. Bunun bir çok imkansız şeyleri gerektirmesi sebebiyle akıl imkansız olduğuna hüküm verir. Çünkü imkansız olan şeyi gerektiren şey de açıkça imkansızdır.⁷⁰ diyen el-Cisr, teselsülün imkansızlığıyla ilgili iki delil sunarak bunu izah ve ispat ediyor.⁷¹

b. İmkân Delili

Bu delil, alemdeki varlıkların, dolayısıyla alemin mümkün oluşundan hareketle Allah'ın varlığını ispata giden bir delildir.

Mutlak mevcut delili, imkan ve vücut delili gibi isimler de verilen bu delili şöyle bir kıyasla takrir edebiliriz:

Âlem mümkünler topluluğudur.

Her mümkün var olabilmek için, yokluğunu varlığına tercih edecek bir müreccihe muhtaçtır.

O halde bu âlem de var olabilmek için böyle bir müreccihe muhtaçtır.

O da Vâcibu'l-Vücûd olan Allah'tır.

Bu âlemin mümkün varlıklardan meydana gelmiş olduğu, dolayısıyla mümkün oluşu değişik şekillerde isbatlanabilir;

1. Bu âlemde müşahade ettiğimiz bir çok varlık vardır. Bunların varlığı bir gerçektir. Ancak yokluğunu düşünmekte muhal değildir. Bu varlıklar hiç var olmayabilirdi; yok olmaları da mümkündür. İşte böyle yokluğunu düşünmek muhal olmayan, varlığı ve yokluğu mümkün olan varlıklar mümkün varlıklardır. Âlem de böyle mümkün olan varlıklardan meydana geldiğine göre o da mümkündür

⁷⁰ el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, trc., Manastırlı İsmail Hakkı, s.180-181

⁷¹ bkz., el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.181, Keza bkz., *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.15

2. Âlemde müşahade ettiğimiz değişikliklerin olması da yine bu âlemin mümkün oluşuna delalet eder. Çünkü vâcib olan değişikliği kabul etmez. Varlıklar ya vâcib yada mümkün varlık olur. Âlemdeki değişiklikler tecrübe ve müşahade ile sabit olunca, âlemin vâcib olması imkansızdır ve o Mümkinu'l Vücuddur.

Hüseyin el-Cisr âlemin asıl maddesinin ezeli olmadığını belirtir.⁷² Ezeli olmayanın, varlığını yokluğuna tercih edecek ve onu aydınlığa kavuşturacak bir yaratıcıya (Müreccih) muhtaç olduğu şüphesizdir. Yoksa tercih eden olmadan tercih edilmek gerekir. Bu ise batıl ve bozuktur.⁷³

Bu izah tarzıyla Cisr'in Allah'ın varlığını ispat yolunda imkan delilinden yararlandığını söyleyebiliriz.

c. Gaye ve Nizam Delili:

Gaye ve Nizam delili anlaşılması kolay ve Kur'ân tarafından sıkça kullanılan bir delildir. Bu delil kâinatı dolduran varlıkların sebepler ve gayeler sistemine dayanması esasına dayanır.

Kâinatı dolduran sayısız varlığın bir sebepler ve gayeler sistemine arzettiği his ve müşahade ile sabittir. Hiç bir şey gayesiz, abes ve boşuna var edilmemiştir. Her şey bir sebeple var edildiği gibi, belli bir gayeye de yöneltilmiştir. Yani her varlığın var oluşuyla gerçekleştirilmek istenen bir gaye mevcuttur.

Gaye ve nizam delili şöyle bir kıyasla ifade edilebilir;

Kâinat, birbirine uygun bir sebepler ve gayeler manzumesi arzeder.

Sebepler ve gayeler manzumesi olan her şey, âlim ve akıllı bir illetin eseridir.

O halde kâinat ta âlim ve akıllı bir illetin eseridir.

O da Cenab-ı Allah'tır.⁷⁴

Bu çerçevede Hüseyin el-Cisr'in, Allah'ın varlığının ve yüceliğinin yıldızlar âleminin düzeniyle ispatı,⁷⁵ Allah'ın varlığının atmosfer olaylarıyla ispatı,⁷⁶ bitkiler ve çiçeklerle Allah'ın varlığının ispatı,⁷⁷ hayvanlar âlemin düzeniyle Allah'ın varlığının ispatı,⁷⁸ v.b. konuları ele alış tarzını incelediğimiz zaman görürüz ki Cisr bütün bunlarda

⁷² el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.174-178

⁷³ el-Cisr, *a.g.e.*, s.178-179

⁷⁴ Gölçük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s.155-157

⁷⁵ el-Cisr, *a.g.e.*, s.211

⁷⁶ el-Cisr, *a.g.e.*, s.214

⁷⁷ el-Cisr, *a.g.e.*, s.224

⁷⁸ el-Cisr, *a.g.e.*, s.231

bir gayenin ve nizamın bulunduğunu işaret etmektedir. Bu yönüyle de sık sık gaye ve nizam deliline başvurduğunu söyleyebiliriz.

Allah'ın varlığının ispatı ile ilgili kullanılan delilleri kısaca belirttikten sonra İsbat-ı Vâcib konusuna değinebiliriz.

Hüseyin el-Cisr İsbat-ı Vâcib konusunda en büyük mücadeleyi maddecilere karşı vermiştir. Cisr, maddecilere karşı Allah'ın varlığını ispat ederken temsili hikayeler yoluyla konuyu izaha çalışmaktadır. Cisr, özellikle "Risâle-i Hamîdiyye" adlı eserinde Allah'ın varlığını, birliğini ve yüceliğini gösteren aklî delilleri sunarak maddecilerin görüşlerini reddetmektedir. Biz de burada Cisr'in görüşlerini ve mücadelesini özet halinde sunmaya çalışacağız.

Cisr, kendilerine maddeci ve tabiatçı olan ve âlemin asıl maddesinin ezeli ve yaratılmamış olup, görülen çok güzel şekilde meydana gelmesinin sırf unsurların birleşmesinden ve tabiat kanunları gereğince aralarında vuku bulan tesir ve teessürden ileri geldiğini iddia ederek Allah'ın varlığını inkar eden firkaya karşı Allah'ın varlığını ispatlamayı şu temsili hikaye ile sunar;

Cisr, önce maddecileri kendi dilleriyle konuşurur. Maddeciler Hz.Muhammed'in davasını ve diğer insanların ona tabi olmasının sebeplerini kendi akıl süzgeçlerinden geçirerek araştırırlar.⁷⁹

Bundan sonra, "Acaba bizler aklımızla elde edip zihinlerimizde tasavvur ettiğimiz eşya şekillerinin hakikat ve zatlarını iyice kavrayarak her şeyi mükemmel bir şekilde bilebilir miyiz?" diye kendi bilgilerini yoklamaya kalkıştılar ve biraz düşündükten sonra insafla dediler ki: "İnsanlık şerefi hakkı için, biz düşünmekte olduğumuz eşyanın bütün hakikatlerini tamamıyla bilemeyiz. Hatta hep görmekte olduğumuz şu madde âleminin tabiat konularından pek çoğunu önceden biliyorduk, bunlar birer birer meydana çıkmakta ve yeniden yeniye bulup anlamaktayız. Bu durumda bildiğimiz şeyler bilmediğimiz hakikatler yanında ancak denizde bir damla kadar olabilir."⁸⁰ Bu düşünceleriyle maddeciler beş duyunun kavrayamadığı şeyleri kabul etmeyip şüpheye düşmektedirler.

"Fakat elektriğin bulunup varlığının kabul edilmesinden önce onu düşünen ve deneylerle tesirleri gerçekleşmeden evvel tamamen kabul eden var mıydı? Halbuki bu,

⁷⁹ el-Cisr, a.g.e., s.157-162

⁸⁰ el-Cisr, a.g.e., s.162

tabiat aleminden bir şeydir, bununla beraber hala onu gören gözlerimizle göremiyoruz.” Sadece tesirlerini duymakla varlığını kabul ediyoruz. Demek ki biz, beş duyunun biriyle kavrayamadığımız şeylerin varlığını kabul etmeme iddiamızı da gözetip koruyamıyoruz.

Artık haksızlığı bırakıp insafa sarıldığımız takdirde hakikat bilgisi de eksikliğimizin çokluğunu, bulduğumuz ilim vasıtalarının da yetecek derecede olmadığından kavrayamadığımız daha bir çok hakikatlerin olabileceğini kabul etmek zorunda kalırız.⁸¹

Böylece maddeciler beş duyu ile kavramayacağımız şeylerinde olabileceğini kabul etmiş olurlar. Bu sebeple ilk bakışta tabii ilimlere aykırı gibi görülen bir takım İslam inançları hakkında artırma yapmayı, bu konulardaki şüphelerini gidermek için İslam âlemini bulup onula konuşmaya karar verirler.⁸²

Kâinatın var oluşunu “madde” ve “kuvvet” e yani o maddede ki harekete bağlayan ve madde ve kuvvetin her ikisinin de ezeli olduğunu ve birbirlerinden ayrılmadığını savunan maddecilere karşı⁸³ İslam âlimi âlemin ezeli değil sonradan yaratılmış olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır.

Allah’ın varlığından maddecilerin uzaklaşmasını Cisr, şu şekilde açıklamaktadır; Âlemin ezeli olduğu inancı maddecilerin kâinatı yoktan var eden ezeli bir yaratıcının varlığını anlamalarını zorlaştırmaktadır.

Eğer maddenin ezeli olmadığını anlayarak bir Tanrı’nın yaratmasıyla meydana geldiğini kabul edecek olsalardı, değişmelerini gördükleri vakit “maddenin kendisini yaratan Allah, değişmelerini de yaratmış” diye kabul edeceklerdi.

Kâinattaki güzellikleri, incelikleri ve sırları gören, akli başında her insanın kâinatın hikmet, kudret ve ilim sahibi bir zatın eseri olup, hiçbir idraki ve şuuru bulunmayan tabiatın eseri olmadığını kabul etmek gerektiğine değinen Cisr, Allah’ın varlığını temellendirmede kullanacağı maddenin ezeli olmadığını ispat ederek ezeli olduğu düşüncesini çürütmeye girişir.

Eğer cansızlar, bitkiler ve hayvanlar ile kainatın bütün çeşitlerinin gerektirici sebebi, ezeli olan maddenin ezeli hareketlerinden ibaret olsaydı, sebeplere dayanan bu değişmelerin hepsinin ezeli olması gerekirdi. Halbuki bunu siz de kabul etmiyorsunuz.

⁸¹ el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.163

⁸² el-Cisr, *a.g.e.*, s.165-167

⁸³ el-Cisr, *a.g.e.*, s.169-170

Çünkü, tabii ilimleriniz ve arkeolojik buluşlarımız, değişen bütün cisimlerin ezeli olmamasını gerektiriyor.⁸⁴

Maddenin ezeli olmadığı ispat edildikten sonra Cısr, Allah'ın varlığının ispatı ile ilgili düşüncelerin de şu şekilde izah ediyor; Alemın asıl maddesinin ezeli olmadığı ispat edilince deriz ki, ezeli olmayanın, varlığını yokluğuna tercih edecek ve onu yokluk karanlığından varlık aydınlığına kavuşturacak bir var ediciye muhtaç olduğu şüphesizdir. Yoksa tercih eden olmadan tercih edilmek gerekir.

Ortada hiçbir tercih eden yok iken bir şeyin kendi kendine tercih edilebileceğini kabule kalkışan kişilere tercih eden olmadan tercih edilmenin ne kadar batıl olduğunu anlatmak için Cısr, şöyle bir misal verir:

Bir kimse dese ki: Ben mükemmel bir şekilde yapılmış bir terazi gördüm ki, iki kefesi tamamen birbirine eşit durumda iken birdenbire sağ tarafındaki kefesi ağırlaşarak yere iniverdi. Sol kefesi de yukarıya kalktı. Fakat böyle bir ağırlaşma, o ağırlaşan kefeyi ağırlaştıracak bir sebeple olmadı. Çünkü ben orada bulunuyordum, dikkatle bakıp gözden kaçırmıyordum. Asla ne rüzgar vurması, ne bir şeyin düşmesi, ne de ağırlaştırma sebeplerinden başka bir sebep bulunmayarak hemen kendiliğinden oluverdi.⁸⁵

Cısr, bu misali verdikten sonra adamın bu sözünü kabul edecek kişilerin ahmak ve inatçı olduğunu belirtir. Fakat bunun mümkün olmadığını belirterek “yok, öyle şey olmaz. Ağırlaştıracak birisi bulunmadan iki eşit şeyin birisi öbürünü çekip kaldıramaz” diyen kişileri takdir ederek “İşte açıkça imkansız olan şeylerden olduğunu ifade ettiğim, tercih eden olmadan tercih edilme budur ki, bunun bozukluğu umumdur. Yani gerek böyle beş duyu ile kavranan şeylerde, gerekse düşünülen akli konularda hiçbir fark bulunmayarak dışarıdan bir tercih eden olmadıkça tercih edilmek imkansızdır” deriz. Bu incelik anlaşıldıktan sonra tabii ilimlerde de tabiattaki olaylarda meydana gelen durumların daha kolay anlaşılabilmesi belirtilmektedir. Bu bağlamda Cısr, şöyle bir misal getirir:

Bir kimse “tabiattaki falanca olay, hususi bir sebebi yokken bu şekil ve özellikle olmuştur ki bu husus tabiatın hata ve tesadüfü sayılır” diyecek olsa “hayır, öyle tabiatın hatası imkansızdır. İşin dış yüzüne bakarak tabiatın hatası ve kaçırması zannedilen

⁸⁴ el-Cısr, a.g.e., s.174-178

⁸⁵ el-Cısr, a.g.e., s.179

şeylerin de aslında bir sebebi ve henüz keşfedilmemiş normal bir kanunu olacaktır” deriz.

Bu misali getiren Cisr, “Müslümanların yer, gök âleminin hepsinin sonradan yaratılmış olduğunu kesin olarak bildiklerini ve tercih eden olmadıkça tercih edilmenin batıl olduğunu açıkça kabul ettikleri için şu âlemin varlığını yokluğuna tercih edip te onu varlık alanına çıkararak hikmet sahibi yaratıcıyı zorunlu varlık kabul ederek O’na böyle inanırlar” demek suretiyle Allah’a inanmanın gerekliliğini belirtir.⁸⁶

Hüseyin el-Cisr Allah’ın varlığını isbat konusunda en çok maddecilerle mücadele etmektedir. Öyle ki maddecilik Allah’ın yaratma kudretini maddeye hasrederek Allah’ı inkar etmek adına maddeyi ilahlaştırmıştır.

Bu anlamıyla âlemdeki her türlü olayı tabiata veya tesadüfe hasır eden maddeciler, evrenin çok girift ve muazzam bir plan dahilinde saat gibi tıkr tıkr işleyişini evrenin nizam ve intizamını, tabiat olaylarındaki mükemmelliği “tesadüf tanrısı”nın nasıl yapabildiğini anlatmakta âciz duruma düşmektedirler.

Cisr, maddenin ezeli olmayıp kâinattaki düzenin ve tabiat olaylarının tesadüfe bağlanamayacağını ispat ederek “tesadüf tanrısı”nı iptal ettikten sonra Allah’ın varlığını âlemin düzeni, atmosfer olayları v.b. tabiat olaylarıyla ispat etmektedir. Şimdi kısaca bunlara değinerek Allah’ın sıfatlarına geçeceğiz.

3. Allah’ın Varlığının Yıldızlar Âleminin Düzeniyle İspatı

Alemi inceleyen kişi bilir ki, “âlemdeki düzen madde ile tesirleri sayesinde meydana gelecek şeyler değildir. Alemi yaratıp idare etmek ancak Allah’ın kudretinin penceresindedir” diyerek konuya giriş yapan Cisr, daha sonra yıldızlar âlemine ve gök cisimlerine değinerek onların hareketlerindeki düzene ve uyuma işaret ederek bütün bunları sağlayan ezeli bir müessirin, bütün âlemi bu şekilde yoktan var eden ilim ve hikmet sahibi ve yaratıcı olan Allah’ın varlığını kabul etmek gerektiğini söyler.⁸⁷

4. Allah’ın Varlığının Atmosfer Olaylarıyla İspatı

Allah’ın varlığının delillerinden olarak zikrettiği atmosfer olayları konusunda Cisr canlıların yaşam kaynağı olan havaya temas ederek, canlılarda hava alımını kolaylaştıracak uzuvlar olduğunu belirtmiştir. Bu konuda atmosfer olaylarından

⁸⁶ el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.179-180

⁸⁷ el-Cisr, *a.g.e.*, s.211-213

rüzgarında bir çok işlevine değinen Cisr, bunun da Allah'ın varlığına işaret ettiğini belirtiyor.⁸⁸

Bütün bunların yanısıra Cisr, ışık (optik) konusu, yerküre ve tabii coğrafya kanunları, madenler ve mıknatısın özellikleri, bitkiler ve çiçekler, hayvanlar âlemi gibi olayların Allah'ın varlığının delilleri olacağını söylüyor.⁸⁹ Bu konularda geniş açıklamalarda bulunuyor.

B. ALLAH'IN SIFATLARI

Burada Allah'ın sıfatları konusunda mezheplerin yapmış olduğu uzun tartışmalara girmeden özellikle Hüseyin el-Cisr'in sıfatlar hakkındaki düşüncelerini sunmaya çalışacağız.

Ulûhiyetle ilgili olarak özellikle klasik kelâm diye adlandırılan dönemde Allah'ın sıfatları konusuna ağırlıklı yer verilmiştir. İnsan zihni duyular âleminin şartları içinde, Allah'ın zâtını ve mahiyetini anlamaktan aciz olduğu için, O'nu ancak özellikleri ile tanıyabilmektedir.

Allah'ın tanınması sıfatları ile mümkün olacağı için kelâm âlimleri sıfatların durumu üzerinde titizlikle durmuşlardır. Kur'ân'da bildirilen sıfatlarda Allah'ı tavsif eden kelâm âlimleri, bunun yanında sıfatlar için akli istidlal yolunu da kullanmışlardır.

Yakın dönem âlimleri Allah'ın zatının ve sıfatlarının akli delillerle bulunabileceği görüşünü devam ettirmişlerdir. Ancak klasik dönemde Allah'ın sıfatları konusunda yapılan yoğun tartışmaları bu dönemde göremeyiz. Bu dönemde en yoğun tartışmalar Allah'ın varlığı konusunda yapılmıştır. Zaten son dönem âlimlerinden olan Cisr'in eserlerinde bu durum açıkça görülmektedir. Allah'ın varlığı konusunu klasik ve yeni delillerle ispat ederken, sıfatlar konusunda spekülasyonlardan uzak, naslar doğrultusunda yorumlar getirmekle yetinmiş ve ayrıntılara girmemiştir.

Hüseyin el-Cisr Allah hakkında vâcib olan sıfatlara ve o sıfatların zıtları olan ve Allah için mümkün olmayan sıfatlara da iman etmenin Allah'a imanının esası olduğunu bildirir.

⁸⁸ el-Cisr, *a.g.e.*, s.214

⁸⁹ el-Cisr, *a.g.e.*, s.215-258

Cisr, yarattıklarını en mükemmel şekilde yaratmış olan, kulağı, gözü ve dili yaratıp işittiren, güldüren, konuşturan yaratıcının bu mükemmellik sıfatlarından kendisinin noksan olmasının akli olanlarca kabul edilemeyeceğini belirtir.⁹⁰

Ancak, inanmakla şeref duyduğumuz yaratıcının bu yüce sıfatlarının hiçbirinin yarattıklarının sıfatlarına benzemeyeceğini, benzerliğin sadece isim yönünden olduğunu belirten Cisr, hakikatçe bir benzerlik bulunmadığını söyler.⁹¹

Allah'ın sıfatlarının her biri ezeli olup, eşya kâbilinden olmadıkları halde madde çeşitlerinin sıfatları sonradan olup, yokluğa mahkûmdur ve eşyadan ibârettir.

Eserleri bakımından benzerlik bulunması hakikatçe de benzerlik bulunmasını gerektirmeyeceği için Allah'ın sıfatlarının eserleriyle, yaratıkların sıfatlarının eserleri arasında büyük fark bulunduğu da ortadadır.

Evet, iki tarafında eserleri karşılaştırılınca aydınlanır ki bizim eserlerimiz kusur ve eksiklikle düşüklük derecesinden ve dairesinden dışarı çıkamıyor. Allah'ın sıfatlarının eserleri ise her yönden mükemmel ve yaygın, büyüklük ve düzence üstünlükleri göz önünde olarak gerçekten eşsizdir.⁹²

İnsanların, Allah'tan gelen şeylere inanmakla beraber, Allah'ın (c.c.) layıkı olan kemal sıfatlarından 13 (onüç) sıfatının ve bu sıfatların zıddı olan sıfatların bilinmesi gerektiğini belirterek bu 13 sıfatı ve zıtlarını şu şekilde bildirmektedir.

Cisr, bunlara tam manası ile iman etmek için bir takım delillerin faydalı olacağını zikrederek bu sıfatlara ait faydalı delilleri sunmaktadır. Biz de Cisr'in bu görüşlerine kısaca değinmeye çalışacağız.

1. Vücut (Var Olmak)

Allahu Teâlâ'nın varlığı vâcibdir ve hakkındaki vücudun zıddı olan adem yani yok olması imkansızdır. Bunun delili:

Bütün ihtiva ettiği şeylerle beraber görmekte olduğumuz bu dünya , bu alem, bu varlıklar sonradan meydana gelmiştir. Sonradan olan her şeyin de bir yaratıcısı ve yapıcısının da olması muhakkaktır. Şu halde bu alemler ve kainat için sonradan olmalarının icabı şüphesizdir.⁹³

⁹⁰ el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.200

⁹¹ el-Cisr, *a.g.e.*, s.200

⁹² el-Cisr, *a.g.e.*, s.192-193

⁹³ el-Cisr, *a.g.e.*, s.178-179, ayrıca bkz., *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.13-14

2. Kıdem (Ezelî Olma)

Allahu Teâlâ'nın ezeli olması icab eder. Onun zıddı olan sonradan olma ise imkansızdır. Bunun delili:

Allahu Teâlâ Hazretleri sonradan olmuş olsa idi, bir yaratıcıya muhtaç olurdu. Onu meydana getiren de "sonradan olma" hükmü ile "başka bir yaratıcıya muhtaç olacak, yaratıkların yaratıcılara ihtiyaçları bu şekilde devam edecekti. Bu durum ise ya devri yada teselsülü gerektirir. Sonu teselsüle (zincirleme) veya devre (dönüp dolaşmaya) varacak olan her şey imkansızdır ve uygun olmaz. Vücudu kendisinden olan Zat'ın sonradan olması imkansız olması olunca, ezeli olması icab eder, işte istenilen de budur."⁹⁴

Devr ve teselsül konusunda el-Cisr'in görüşlerini daha önce zikrederek batıl oldukları ispat edilmişti.

3. Bekâ (Ebedî Olma)

Vâcib-ül Vücûd olan Allah'ın (c.c.) zatında Bekâ sıfatı vâcibtir. Bekâ'nın zıddı olan fenâ ve zeval (geçici ve yok olma) ise (ilâh) hakkında imkansızdır.⁹⁵

4. Muhâlefetün lil Havâdis (Sonradan Olanlara Benzememek)

Cenab-ı Hak için havâdise muhâlefet vâcibtir. Havadise muhâlefetin zıddı olan sonradan olanlara benzemek (havâdise mûmâselet) Hz.Allah (c.c.) hakkında imkansızdır. Sonradan olanlara benzemek Allahu Teâlâ Hazretleri'nin sonradan olan varlıklara benzemesi demektir.

Allah (c.c.) cevherlik, cisim olma, bir yer işgal etme, doğma, doğurumla, birleşme, ayrılma v.b. gibi sonradan olmalara has özelliklerin hepsinden uzak olduğu için Allah sonradan meydana gelen varlıklara benzemez.⁹⁶

5. Allah'ın Kendi Nefsiyle Kıyâmı (Kendi Kendine Var Olması)

Allah'ın kendi nefsiyle kıyâmı (var olması) vâcibtir. Bunun zıddı olan "başkası tarafından varolması" Allah (c.c.) hakkında imkansızdır. Cenab-ı Hakkın başkası ile var olması, oturacak bir yere yada içine girecek bir yere veya kendisini tahsis edecek bir mütehassısa, kendisini îcad edecek bir mûcide ihtiyacı var demektir. Bu Allahu Teâlâ hakkında imkansız ve muhaldir.⁹⁷

⁹⁴ el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.14-15, ayrıca bkz., el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.182

⁹⁵ el-Cisr, *a.g.e.*, s.16, ayrıca bkz., el-Cisr, *a.g.e.*, s.182

⁹⁶ el-Cisr, *a.g.e.*, s.17, ayrıca bkz., el-Cisr, *a.g.e.*, s.191-192

⁹⁷ el-Cisr, *a.g.e.*, s.17, ayrıca bkz., el-Cisr, *a.g.e.*, s.192

6. Vahdâniyet (Bir Olması)

Allahu Teâlâ hakkında Vahdâniyet vâcibtir. Yani zâtında, sıfatında, işlerinde bir (tek) olması vâcibtir. Allahu Teâlâ'ya bunun zıddı, yani zâtında, sıfatında ve ef'âlinde bir olmaması veya zâtında ve sıfatında mürekkebe olması (birkaç şeyle birleşerek olması) veyahut zâtında veya sıfatında benzeri veya işlerinden bir işini yaratma ve îcad hususunda artığının bulunması gibi durumlar Vahdaniyete zıddır. Ve Allah için imkansızdır. Allah'ın ne zâtında ne de sıfatında mürekkebe olmadığı delili ise Allah'ın kıdem sıfatına sahip olmasıdır. Bunun yanısıra Allah'ın zâtında ve sıfatında benzerinin olmadığı delili ise şu şekilde aktarılabilir.

Cenab-ı Hakk'ın zâtında benzeri bulunsaydı, zâtı vücud için vâcib olan şeyler, o benzeyen şeyler için de vâcib ve Cenab-ı Hakk'a imkansız olan şeyler, o benzeyen şeyler için de imkansız olması gerekirdi.

Eğer yeryüzünde bu şekilde iki ilah bulursa idi Kur'an-ı Kerim'de ki; "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, her ikisi de (yer ve gök) harap olurdu"⁹⁸ ayet-i kerimesinde de işaret buyrulduğu gibi bu âlemler ve şu kainat meydana gelmezdi.

Âlemler ve kâinatta iki ilah bulunsaydı, bu âlemden, bu kâinattan hiçbir şeyin mevcut olmaması gerekirdi. Fakat bu âlem, bu kâinat mevcuttur ve varlığı bizzat görülmektedir.

Eğer iki ilah olsaydı bu âlemin iki ilahın müşterek olarak îcadıyla meydana gelmesi gerekirdi. Bu durumda âlemin bir parçasının mucidi bir ilaha diğer bir parçası ise diğer ilaha ait olması gerekirdi. Halbuki (âlemlerin Allah'ı) olan zatın Vâcibül Vücûd âlemin müstakil mucididir. Zira âlemin ilahı için Kemâl-i Kudret'in varlığı lazımdır; müstakil olmayan ilah ise acizdir, yardıma muhtaçtır, ilah olmaya ehliyetli ve layık olmaz.

İki ilahtan biri mevcut olan bu âlemin, bu kâinatın bazısını ve diğer kalan kısmını yaratıp îcad ettikleri iddia olursa bu görüşte batıldır. Çünkü bu durumda ilahlardan birinin kudreti âlemin bazısının yaratılma ve îcadına dayanınca, diğer ilahın onu yaratma ve îcad etmek için kudretinin yolunu kesmiş olur; bu ise acz'dir.

Âlemin yaratılma ve vücuda getirilmesinde bu iki ilah ihtilaf ettikleri (anlaşamadıkları) yani bunlardan biri şu âlemin îcadına, diğeri de yok olmasını istedikleri takdirde her ikisinin irâdelerinin (dilemelerinin) aynı anda beraber yerine

⁹⁸ Enbiya, 21/22, ayrıca bkz., Mü'minun, 23/91; İsrâ, 17/42-44; Neml, 27/59-65

getirilmesi hiçbir zaman mümkün değildir. Çünkü âlemin aynı anda hem var olması hem de yok olması mümkün değil, birleşemez. Şayet birleşecek olsa, iki noksanın birleşmesi (ictima-i nâkiseyn) olması dolayısıyla iki eksiğin birleşmesi de imkansızdır. Bu iki ilahtan yalnız birinin irâdesinin (dileme) geçerli olması da doğru değildir. Çünkü birinin dilemesinin geçerli olması, diğerinin iradesinin yerine gelmemesi, dileği yerine gelmeyen acizliğini gösterir. Halbuki ikisi de ilah olduklarından ve birbirlerine benzediklerinden dolayı bu zıtlık oluşturur.⁹⁹

7. İrâde (Allah'ın Dilemesi)

İrade sıfatı Vâcib-ül Vücûd için vâcibtir. Bu sıfat Allahu Teâlâ ile kâimdir ve ezelidir. Kaim ve Kâdim (ezeli) olan bu sıfatla Allahu Teâlâ kendisi hakkında caiz olan şeyleri tahsis buyurur. İrâde sıfatının zıddı olan Kerâhet yani mecburiyet, Allah (c.c.) hakkında yersiz ve imkansızdır.

Bu âlem kendi kendine var olmayıp Allah tarafından yaratıldığı kesindir.

Âlemin Allah tarafından sonradan yaratılmış olması, ya Allahu Teâlâ'nın dileme ve arzusu olmadan "illiyet" ve "zaruret" yoluyla meydana gelmiştir. Yahut Allah'ın (c.c.) irâde ve ihtiyarıyla meydana gelmiştir. Yani Allahu Teâlâ, âlemin var olmasını irade, arzu ve îcad etme zamanını tayin ederek o şekilde îcad etmiştir. Âlemin illiyet yoluyla meydana getirilmesi uygun olmadığı için âlem Allah tarafından irâde yoluyla yaratılmıştır.¹⁰⁰

8. Kudret (Gücünün Yetmesi)

Kudret sıfatı, Zat-ı Vâcib-ül Vücûd hakkında vâcibtir. Bu sıfatta Allah'ın zâtıyla kaimdir ve ezelidir. Bu sıfat ile varlıkları îcad eder ve devam ettirir. Bu sıfatın zıddı olan acizlik ise Allah hakkında imkansızdır.

Allah'ın (c.c.) kudret sıfatına sahip olmasının en büyük delili âlemdeki acayiplikler ve mükemmelliklerdir.¹⁰¹

9. İlim (Bilmek)

Allahu Teâlâ hakkında ilim sıfatı vâcibtir. Bu sıfatta diğer sıfatlarda olduğu gibi Allahu Teâlâ'nın adıyla kaim ve kâdimdir. Vâcib, mümkün ve müstehil olan her şeyi Allah (c.c.) bu sıfatıyla bilir. Bu sıfatın zıddı olan cehl Allah hakkında yersiz ve imkansızdır.

⁹⁹ el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.18-20, ayrıca bkz., el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.195-197

¹⁰⁰ el-Cisr, *a.g.e.*, s.21, ayrıca bkz., el-Cisr, *a.g.e.*, s.187-188

¹⁰¹ el-Cisr, *a.g.e.*, s.22, ayrıca bkz., el-Cisr, *a.g.e.*, s.188

Allah'ın ilim sahibi olduğunun delili kâinattaki eksiksiz, akılları hayrette bırakan incelikteki yaratılıştır. Ayrıca insanın kendi zatındaki mükemmellikler de onu yaratan, Allah'ın ilmîni göstermektedir.

Bu âlemi ve bu kâinatı, bu incelik ve sağlamlıkla bu kadar ince bir sanatla acayip ve garip bir şekilde yaratan, vücuda getiren Zât'ın bilmemesi imkansızdır.¹⁰²

Bundan sonra bir saat misaliyle konuya açıklama getiren Cısr, elimize aldığımız bir saatin mükemmelliği karşısında mutlaka onu yapan bir ustanın olduğuna inandığını üstelik ustanın bu saati bu mükemmellikte yapabilecek bir ilme ve kudrete sahip olduğunu kabul ettiğimizi belirtir.

Nasıl ki; basit bir saati yapan ustanın bilgisiz, cahil, körpe ve saat yapmaktan aciz bir adam bu saati yaptım dediği zaman kimse inanmazsa, böyle mükemmel, kusursuz olarak ve çok büyük olan bu âlemin yaratıcısının da cahil olmayacağı belirlenmiş olur.¹⁰³

10. Semi' (İşitmek)

Allahu Teâlâ hakkında işitme (semi') sıfatı vâcibtir. Bu sıfat Allah (c.c.) ile kaimdir ve kâdim (ezelî) dir. Allah'ın işitmesi, kulak ve kulağa ait olan işitme aleti şekliyle değildir. Allah'ın işitmesi ile bütün işitilenler duyulur. İşitme sıfatının zıddı olan sağırlık (summ) Allah hakkında yersiz ve imkansızdır¹⁰⁴ diyen el-Cısr, bunu sağırlığın bir noksanlık olduğunu fakat bu kâinatı mükemmel bir şekilde yaratan Allah hakkında noksanlığın imkansız olduğunu belirterek delillendirir.

11. Basar (Görmek)

Allahu Teâlâ'nın görmesi icab eder. Basar sıfatı Allahu Teâlâ ile kaim ve kâdimdir. Allah'ın basar sıfatı varlıkların gözleri gibi göz siyahlığı ve beyazı ile değildir. Meşhur olabilecek bütün görmeler, görünmesi mümkün olan bütün olaylar Hz.Allah (c.c.) tarafından görünür. Görmenin zıddı olan körlük ise Allah için bir noksanlık olacağı için imkansızdır.¹⁰⁵

12. Kelâm (Söylemek)

Zât-ı Vâcib-ül Vücûd'a Kelâm sıfatı vâcibtir. Kelâm sıfatı Allahu Teâlâ ile kaim ve ezelidir. Allah'ın konuşması ve söylemesi harf ve ses değildir. Geçmişte olmuş ve

¹⁰² el-Cısr, *a.g.e.*, s.22, ayrıca bkz., el-Cısr, *a.g.e.*, s.188-189

¹⁰³ el-Cısr, *a.g.e.*, s.23

¹⁰⁴ el-Cısr, *a.g.e.*, s.24, ayrıca bkz., el-Cısr, *a.g.e.*, s.200

¹⁰⁵ el-Cısr, *a.g.e.*, s.24, ayrıca bkz., el-Cısr, *a.g.e.*, s.200

gelecekte olacak bütün icab edenlere, bütün imkansızlıklara, bütün olacıklara delalet eder. Kullarından birine anlatmak istediği şeyi Kelâm-ı Celîl'i ile ilham buyurur. Kelâm sıfatının zıddı olan dilsizlik (büküm) ise Cenab-ı Hakk hakkında yersiz ve imkansızdır.¹⁰⁶

Hüseyin el-Cisr özellikle semi, basar ve kelâm sıfatlarının daha iyi anlaşılması için şöyle bir delil getirir:

Âlemi incelediğimiz zaman kendisinden daha mükemmel bir eser meydana getirmek şöyle dursun kendi mislini bile icad eden bir şey görmek mümkün değildir. Canlıların en akıllısı olan insan bile bunu yapmaktan acizdir. Bütün bunlar mükemmel bir varlığın varlığına bizi sevkeder ki o'da Allah (c.c.)'tır.¹⁰⁷

13. Hayat (Diri Olmak)

Allahu Teâlâ'da hayat vâcibtir. Bu sıfat Allah ile kaim ve ezelîdir.

Kudret, irâde ve ilim sıfatları hayat sıfatının vücubu da Allah (c.c.) için alken sahihtir. Bu sıfatın zıddı olan mevt (ölü olmak) ise Allah hakkında imkansız ve yersizdir.¹⁰⁸

C. İNSANIN FİİLLERİNİN MEYDANA GELİŞİ

İnsanın fiillerinin meydana gelişinde irâde ve kudret konusu büyük önem kazanmaktadır. Mezheplerin irâde ve kudrete yükledikleri anlam, insanların fiillerinin meydana gelişinde belirleyici faktör olmaktadır.

Mu'tezile insanın irâde sahibi olduğundan hareketle insanın fiillerinin meydana gelişinde irâde tanırken "Cebriyye insana hiçbir irade tanımamaktadır. Eş'ariyye'de ise Allah'ın iradesi her şeyin üstündedir ve her şeyi kuşatmaktadır" denilerek tam bir açıklık olmamakla beraber insanlara irâde tanımamaktadır.

Şimdi bu başlıklar altında genel olarak Hüseyin el-Cisr'in insanın irâdesi, kudreti, insanın fiillerinin meydana gelmesi, fiillerin yaratılması ve fiillerin vasıflanması konusunda ki görüşlerini vermeye çalışacağız.

1. Fiil Kavramı

İnsanın fiil işleme yeteneği, fiil yapma gücü konusuna girmeden önce genel anlamada fiil kavramının tanımını vermek daha uygun olacaktır. Fiil kavramının genel

¹⁰⁶ el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.24, ayrıca bkz., el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.200

¹⁰⁷ el-Cisr, *a.g.e.*, s.25-26, ayrıca bkz., el-Cisr, *a.g.e.*, s.198-199

¹⁰⁸ el-Cisr, *a.g.e.*, s.26, ayrıca bkz., el-Cisr, *a.g.e.*, s.191

tanımı verildikten sonra ise “insanın fiilleri ve meydana gelişi” konusunu izah etmek meselenin anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir.

Fiil konusunun felsefe ve ilahiyatın en zor konularından biri olduğu, bu yüzden de tarifinin de çok zor olduğu kabul edilmesi gereken gerçeklerden birisidir. Buna rağmen Fiil’in tarifinde çeşitli görüşler ve izahlar yapılmıştır. Bu tariflere kısa bir göz atalım:

Fiil, tesir sebebiyle, başkasında âmilden dolayı meydana gelen durumdur. Bu, “başkasına tesirde bulunularak bir şeyin oluşumu” şeklinde anlaşılmalıdır.¹⁰⁹ Görüldüğü gibi fiil bir oluşun, bir meydana geliş durumudur. Bu oluşum ve meydana geliş ise bir âmîl, bir müessirin tesiri gerekmektedir.

Fiil, Aristo felsefesinde, varlığın kendisini tam olarak gerçekleştirme halidir. Bu anlamda fiil, güce (kuvve) karşıttır. “Nedenler” planında fiil (Edim) maddedir. Güç ise formdur. Buna misal, çiçek meyvenin gücü (yani meyvenin gerçekleşmeye hazırlanan hali) ama tomurcuğun fiili yani gerçekleşmiş halidir.¹¹⁰

Fiil, kudret sahibinden olay olarak gelir. Bu takdirde fâilin fiilin oluşumu esnasında güç sahibi olması gerektiği ortaya çıkıyor. Mu’tezile ise böyle bir anlayışa karşı çıkarak insanın fiilden önce güç sahibi olduğunu savunuyor. Fiil hakkında Mu’tezile’nin asıl görüşü şudur:

Bir kimsenin kendisine güç yetirerek var ettiği şeydir. Bir başka ifadeyle, kudret sahibi insandan meydana gelir.¹¹¹

Fiil, bir şeyi imkan sahasından vücûb sahasına geçirmektir yahut bir şeyin yokluktan varlığa çıkmasıdır. Zira fiil imkan dahilinde olmasaydı onu vücûba geçiren bir sebebin bulunması mümkün olmazdı. Ve şayet o vücûb alanına çıkmamış olsaydı, kendi kendine bir var eden (mûcid) den müstağnî olması imkansız olurdu.¹¹²

Bu şekilde fiilin mahiyetinin bilinmesiyle fâilin varlık bakımından fiilden önce bulunmasının gerektiği, fiilin ise ondan sonra ve ona muhtaç olduğu da bilinmiş olur.

Abd el-Kerim Şehristanî (ö.548/1153) fiile aklî yönler ve zihnî kavramlar izafe etmektedir. Ayrıca bunları özel ve genel diye ikiye ayırmakta, genele örnek olarak vücûd ve hudûsu, özele örnek olarak arızîlik ve renkliliği gösterir. Hareket ve sükun, hareketin yazma ve söz biçiminde oluşu yine buna örnektir. Fiil zatıyla bu şekillerden

¹⁰⁹ Cürcânî, Seyyid Şerif, *Ta’rifât*, Kahire, 1938, s.147

¹¹⁰ Tokatlı, Atilla, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 1973, s.125

¹¹¹ Gölcük, Şerafettin, *Bâkullânî ve İnsanın Fiilleri*, T.D.V.yay., Ankara, 1997, s.50

¹¹² Âmirî, Ebu’l-Hasen Muhammed b. Yûsuf, *İnkâzu’l-Beşer Mine’l-Cebri ve’l-Kader*, nşr., Kasım Turhan, İst, 1996, s.3

bir şey değildir. Fâil için fiil imkandan ibârettir. Fiil'in varlığı onu var edendir. Onun varlığı, oluşumu geneldir. Fakat yazma ve söz şeklinde ortaya çıkışı onu yazan ve söyleyendendir. Bu ise daha özeldir. Bu iki tarz genel ve özel akış, akli olarak ortaya çıkar. Bunlardan birine icad, ibdâ (yaratma) denir ve bu şekillerin genel olanıdır, başka bir tabirle bu genel taalluk edıştır. Diğer şekle kesb ve fiil denir ki, bu özel taalluk edıştır. Bu varlığı için mûcide (var edene) ihtiyacı olan fiildir. Bu yazma için yazana, konuşma için konuşana muhtaç oluş gibidir.

Mûcidin sıfatı ve zâtı değişmez. Fiilin bütün yönlerini bilmesi şarttır. Muktesibin kesbi edinmesi için zâtı ve sıfatı değişir. Onun, fiilin bütün yönlerini bilmesi gerekmez, şart değildir.¹¹³

Fiil, insanın zaman ve mekanda iç dünyasının, bir başka deyişle iradesinin dış dünya ile temasa gelişi oluyor. Bu temasa gelişte fizyolojik, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik pek çok amilin rol oynadığına işaret etmekte yarar vardır. Burada önemli olan fiilin meydana geliş şeklidir.¹¹⁴

Nesefî (ö.508/1115) iki tür fiilin varlığını kabul etmektedir:

1. İsteğe bağlı (ihtiyarî) fiil
2. Zorunlu fiil

Nesefî'ye göre Allah bir fiil yaratmayı istediğinde iki durum söz konusu olmaktadır.

- a. Ya Allah'ın icad ettiği bu fiili insanın yapma gücü vardır.
- b. Ya da yoktur.

Eğer Allah'ın istediği bir fiili insan yapmamazlık edemezse, yani insan o fiili yapmak mecburiyetinde ise, burada insan için bir zorunluluk söz konusudur. Zira insan o fiili yapmak zorundadır, çünkü onu yapmama gücü onda mevcut değildir. Buna karşılık "zaruri fiil Allah'ın üzerine aldığı fiildir. İnsanın onu yapmama veya kaçınma gücü yoktur" şeklindeki bir ifade Nesefî'ye göre yanlıştır. Çünkü yapmam kudretinin olması demek, fiilin meydana gelmemesi demektir.¹¹⁵ Bu ayrıma benzer bir ayrımı Kâdi Abdulcabbâr'da daha açık olarak görmekteyiz.

Kâdi Abdulcabbâr (ö.415/1024) fiilleri iki kısma ayırır: Gücümüz dahilinde olan fiiller, gücümüz dahilinde olmayan fiiller. Gücümüz dahilinde olmayan fiiller;

¹¹³ Şchristanî, Abdulkerim, *Nihayet el-Akdâm fi İlmî'l Kelâm*, s.75-76, Şerafettin Gölcük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, s.52'den naklen.

¹¹⁴ Gölcük, Şerafettin, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, s.52

¹¹⁵ Nesefî, Ebu'l Mûîn, *Tefsiretü'l-Edille*, Yazma Kayseri Râşit Efendi Kütüphanesi Nüshası, no.496, v.r. 185b, s.10-24

cevherler, renkler, tatlar, kokular, sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk, hayat, kudret, şehvet, nefret ve fenâ. Bunlar insanın geriye çeviremediği ancak algıladığı fiillerdir. Fakat bu fiiller insanın amaç ve hedefine konu olan fiiller değildir. İnsanın gücü dahilinde olan fiiller ise, insanın çeşitli arzularıyla işlediği ve tasarladığı fiillerdir. Bu fiillerden herhangi birisi insan tarafından doğru bir şekilde yerine getirildiği zaman Allah tarafından kabul edilir.¹¹⁶ Bu alemin bir parçası olan ve antolojik temeli olan insanın sahip olduğu eğilimler, diğer varlık birimleriyle olan etkileşimleri sonucunda fiil işleme yeteneği bir şeyi yoktan yaratma anlamına gelmemektedir. Çünkü insan bir şeyi var etme gücüne sahip değildir.¹¹⁷

İnsan iradesinin dışında olan ve etkileşim aracıyla bir takım fiillerin ortaya çıkışı Allah'a aittir. Sözelimi rüzgarın esmesiyle bitkisel döllemenin gerçekleşmesi gibi.

Teolojik düşüncede fiil, bir şeyin başka bir şey üzerinde etkili olmasıdır. Fiil, bir etkileyiciden meydana gelen etki, bir şeyin taşıdığı oluş vasfıdır. Bir şeyi yapma gücüne sahip olma veya kudret sahibinden meydana gelen şey'dir, a'raz'dır. Fiilin şey ve a'raz olarak tanımı ve bunun yaratma fiili ile birlikte dile getirilmesi, yokluk, bilinen, parçalanmayan parça ve yanyana olma-birleşme gibi varlık görüşünü dile getiren kavramlarla bağlantılıdır.¹¹⁸

2. Sebep-Netice Münâsebeti

İllyet nazariyesi denilen ve insanın fiillerinin meydana gelişini aydınlatmada önemi olan sebeplilik anlayışının düşünce tarihine yansıdığı dört ana grup altında olmuştur:

a. Sebepler neticelerine tesir ederler. Bu, yapı ve zatlarıyla olur. Aralarındaki bağ, ilgi aklidir. Bu görüşü ileri sürenler sebep-sonuç ilişkisinde kesin zorunluluk taraftarıdır ve kat'i determinizmi savunurlar.

b. Sonuçlarda (açlık, yakma gibi) etki sahibi yalnız Allah'tır. Bununla birlikte sebeplerle sonuçlar arasındaki ilgi aklidir. Çünkü ateşin olduğu yerde yanma olur, yemek yendiğinde doyma meydana gelir.

c. Sebepler Allah'ın verdiği bir kuvvetle sonuçlara etkide bulunur. İkisi arasındaki ilişki âdi, normal cinstendir. Bu görüşü ileri sürenler Mu'tezili'lerdir. Onlara göre Allah

¹¹⁶ Kâdi Abdulcabbâr, b. Ahmed Ebu'l-Hüseyin, *Şerhu'l Usûli'l-Hamse*, nşr. Ahmed b. el-Huseyin b. Ebi Haşim ve Abdülkerim Osman, Kahire, 1965, s.90-92

¹¹⁷ Kâdi Abdulcabbâr, *a.g.e.*, s.100-101

¹¹⁸ Macit, Nâdim, *Eylem Değişim İlişkisinin Teolojik Yorumu*, Samsun, 2000, s.95

insanın ihtiyari fiillerinde kişiye verdiği yaratılmış bir kudretle insana fiillerini işleme yetkisini vermiştir.

d. Sonuçlarda tek müessir yalnız Allah'tır. Sebeplerle sonuçlar arasındaki ilgi âdidir. Her zaman aynı neticeyi vermez, değişmesi mümkündür. Sebep bulunur, fakat sonuç meydana gelmez. Mesela; ateş her zaman yakmaz.¹¹⁹

Sebep-sonuç münasebetindeki yaklaşımları bu şekilde özetledikten sonra Hüseyin el-Cisr'in yaklaşımına geçebiliriz.

El-Cisr, sonradan olan işleri sebeplere mal edebileceğini, ama bunun sebepleri müessir kabul etmek anlamında olmayacağını belirterek, "sonradan olan işleri sebeplere mal ettiğimize bakarak zannetmeyiniz ki, bizde maddeciler gibi onları tabiatıyla müessir kabul ederiz. Hayır, biz bu âlemde Allah'ın kanunu, olayların her birini hususi bir sebebin bulunduğu zamanda meydana getirmek halinde devam etmektedir. Hatta eğer dilemiş olsa sebebi yaratır da sonucu yaratmaz. Yahut sebebi yaratmaksızın sonucu yaratır" der ve bunu böyle kabul eder.

Bu düşüncesini de şu şekilde bir örnek yoluyla açıklar:

Maddecilerin "Bir demir parçası falan sıvıda bir müddet yakılırsa atomların durumunun değişmesi sebebiyle yumuşayıp dövülme suretiyle hususiyeti ortadan kalkacak kırılıp parçalanma vasfı meydana gelir. Fakat bunun böyle olması için şu kadar zaman geçmesi lazımdır. Daha önce bu değişme meydana gelmez ve belirtilen zamanın geçmesi şartıyla o sıvı tabiatıyla müessir ve o değişmeyi hakikaten gerektiricidir" iddiasına karşın; " Bu değişme, bir sıfatı yok edip başka bir sıfatı var etmesi bakımından Allah'ın yaratması, eseridir. Allah'ın bu yaratması atomların durumunun değişmesi veya bizim bilmediğimiz başka bir şeyin müdahalesi ile olabilir. O karışık sıvı da meydana gelen değişmenin tabii müessiri ve hakiki sebebi değildir. Gerçi bir müddet o sıvıda bırakınca hakiki müessir olan Allah, demir parçasında böyle bir değişiklik meydana getirmeyi kanun haline getirmiştir. Ancak o kadar zaman geçmesi, meydana gelen değişikliğin hakiki şartlarından olmayıp, Allah dilese onu bir anda da yaratabilir. Hatta hiç öyle bir sıvı içinde bırakılmayan demiri de o hale getirir. Eğer dileyecek olsa o sıvının içinde yeteri kadar kaldıktan sonra da o değişikliği meydana getirmez.

¹¹⁹ Gölcük, Şerafettin, *Bâkullâni ve İnsanın Fiilleri*, s.60-61

Yine ateşin belli cisimleri yakması ve suyun ısıyı gidermesi hakkında da bizim sözümüz böyledir. Yani bunların hiç biri tabii müessir değildir. Sebeplerden doğan hususi eserleri normal şart ve hallerin ilavesi anında Allah, sebeplere bağlı olarak yoktan var eder. Fakat eserlerin başı olan sebepler bulunmadan eserleri yaratmaya ve tam kaynaklar mevait ve engellerin hiç biri bulunmadığı halde eserleri meydana getirmeye kâdirdir.¹²⁰

Bu açıklamalardan da açıkça anlaşıldığı gibi Cısr dördüncü gruba girmekte ve sonuçlarda tek müessirin yalnızca Allah olduğunu, Allah'ın dilemesi halinde her zaman aynı sebebin aynı neticeyi vermeyeceğini belirtmektedir.

3. Kulların Fiilleri (Efâl-i İbad)

Fiil kavramının genel bir tanımı ve tarifinden sonra insanın fiilleri ve fiillerin meydana gelişi konusunun değişik mezhep ve ilim adamlarının görüşleri etrafında irdelemeye çalışacağız. Daha sonra Hüseyin el-Cısr'in görüşlerini sunmaya gayret edeceğiz.

Genel fiil kavramının tarif ve tanımında da gördüğümüz kadarıyla fiil “tesir sebebiyle başkasında, âmilden dolayı meydana gelen durumdur” diye tarif edilmektedir. Dolayısıyla fiil, bir müessirden ve bir âmilden meydana gelmektedir. Kalam ilminde en çok tartışılan konunun özünü bu mesele oluşturmaktadır.

Fiilin teolojik yorumu, varlık düşüncesi, özellikle yaratma kavramı bağlamında ele alınmakta ve tartışma, fiilin fâili Allah mı yoksa insan mı, başka bir deyişle fiilin yaratıcısı Allah mı yoksa insan mıdır? Sorusu ekseninde düğümlenmektedir.

a. Mâturîdî ve Fiil

Maturîdî hem bir vakıa olarak, hem de varlık açısından insan fiilinin varlığını kabul etmektedir.

İnsanın fiil sahibi olması, yani bir iş meydana getirmiş olduğu çeşitli kaynakları ile bilinebilir ve varlığının sabit olduğu anlaşılır. Maturîdî'nin izahlarından anlaşılan bilgi kaynakları üç noktada tespit edilebilir.

1. Maturîdî'ye göre, bilgi kaynağı olarak akılla insanın bir fiil sahibi olduğu ve bir iş yaptığı bilinebilir. Bu, daha çok fiilin metafizik açıdan değerlendirilmesidir.
2. Tecrübe ile fiilin varlığı, sosyal bir vâkıa olarak karşımıza çıkmaktadır. O halde insanın yapabileceği davranışlar, işler vardır.

¹²⁰ el-Cısr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.207

3. Dînî metinlere dayanarak ta insanın fiil sahibi olduğunu anlamak mümkündür. Dinin insanlara yüklediği sorumluluklar, bunun en açık delilini teşkil eder.

Maturîdî bu esaslardan hareketle Allah'ın insana bazı işler yapması için emirler verdiğini, bazı davranışlardan da kaçınması gerektiğini zikreder. İnsana mükâfat vâ'dettiği gibi ceza vereceğini bildirir. Bu durumda, insanın hiçbir rolü olmadan fiilini Allah yaratmış olsa, bu emir ve yasaklamaların manası ne olacaktır? O zaman Allah, kendi kendine emredecek, yasaklamalar koyacak, kendine mükâfat veya cezalar takdir edecektir.¹²¹

Meseleyi temellendirmede farklı bir yöntem izleyen Maturîdî, insanın konumunu anlatan argümanları kullanır. Bunlar düşünce, arzu etme, niyet, eğilim ve seçme kudreti gibi kavramlardır. Ona göre insanın fiil işleme kudreti vardır. Çünkü bir fiili nehyetme ve emretmenin anlamı budur. Fiillerin meydana gelişinde insana rol verilmeyip Allah tarafından yaratılmış olduğu kabul edildiği zaman emir ve yasaklamaların izahını yapmak güçleşmektedir.

İnsan sorumlu bir varlıktır. Öyle ki Kur'an çok açık olarak insanın değerinin yaptığı eyleme göre olduğunu vurgular. Eylem, ayırıcı bir unsur olarak sunulur. Bir insanın yaptığı şey kendi eylemidir ve insanın hesabı yaptığı eyleme göre sonuçlanacaktır.¹²² Bu anlamda Kur'an'da bir çok ayet bulunmaktadır.

“Onlar ki inandılar ve iyi işler yaptılar. Elbette biz işi güzel yapanın ecrini zayi etmeyiz.”¹²³

Maturîdî, kulun fiillerinin Allah tarafından yaratıldığının samimi bir savunucusudur. Zira insan, fiilleri, ikrarı ve marifetiyle mahluktur. Fiilleri, kendi isteğiyle meydana gelen yaptığı işlerdir. Zaten iş, bir amaca bağlı olarak meydana gelen fiildir. Onun bütün fiillerini yokluktan varlığa çıkaran Allah'tır. Bu anlamda sözü edilen insanın fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. Bununla birlikte insanın yaptığı işler insana nispet edilir. Çünkü inan isteyerek bu fiillerin sahibi olur. İnsan, gücünü sarf etmek suretiyle bu fiiller hasıl olur.¹²⁴

Maturîdî, kulun fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını kabul etmekle birlikte fiilin insana ait olduğunu öne sürer.

¹²¹ Maturîdî, Ebû Mansur, *Kitâb et-Tevhid*, Fethullah Huleyf Neşri, Beyrut, 1970, s.226

¹²² Macit, Nâdim, *Eylem Değişim İlişkisinin Teolojik Yorumu*, s.67

¹²³ Kehf, 18/29, ayrıca bkz., Kehf, 18/30; Enbiya, 21/47; Yasin, 36/54

¹²⁴ Gölcük, *Bâkullâni ve İnsanın Fiilleri*, s.170

Maturîdî, ayrıca iki yönden hareketle fiilin insana ait olduğunu öne sürer.¹²⁵

- a. Hareket ve sükun yönünden
- b. Emir ve nehiy yönünden

Allah, itaat etmeye veya etmemeye dair emir alamaz. Bu iki yön altında bulunan fiilin Allah tarafından olması mümkün değildir.¹²⁶ Allah'ın insanlardan yapmalarını ve yapmamalarını istediği fiil ve davranışlar mevcuttur. Bu fiil ve davranışlar, insanlar için olmasa kimin için olacaktır.

Maturîdî, fiilin varlığını ortaya koyduktan sonra, meseleyi daha kolay anlaşılır hale getirmek için fiilde “çeşitli yönler” tespit eder. Maturîdî'nin fiilde “yönler” tayin etmesinin sebebi, fiilde herhangi bir ortaklığın olup olmayacağını tespit etmektir.

Allah'ın mutlak kâdir ve her şeyi yaratan olduğu, insanın da yaptığı şeylerden Allah'a karşı bir sorumluluğunun bulunması gerektiği noktasından hareketle, insan fiilinin, bütün yönleriyle Allah'a ait olması durumunda, insanın sorumluluğu ne olacaktır? Veya fiil bütün yönleriyle insanın sorumluluğu altında olsa, Allah dışında müstakil bir yaratıcı kabul etmek gibi bir durumla karşı karşıya kalma endişesi vardır.

Maturîdî'nin fiilde “çeşitli yönler” kabul etmesi, daha uyumlu ve tutarlı bir çözüme ulaşma hedefinden kaynaklanmaktadır. Ona göre, insanın herhangi bir fiili, çeşitli açılardan ve çeşitli ilişkiler yönünden ele alınabilir. Fiili hem Allah'a hem de insana izâfe etmek, fiil üzerinde iki ayrı etkinin varlığını kabul etmek demektir. Böylece bir fiile iki yönden etki etme durumu ortaya çıkmaktadır.¹²⁷

Maturîdî, meselenin özünü şu ifadesinde dile getiriyor; “(insanların fiillerinin) birinci yönden onlara ait olmadığı, ikinci yönden ise, onlara ait olduğu sabit olmuştur.”¹²⁸

Maturîdî'nin yukarıdaki ifadesinde söz konusu edilen “yönler” izah edilmeye muhtaçtır. Bu yönlerden birisi, Allah'ın fiile ilişkin tasarrufudur.

Maturîdî “Allah her şeyin yaratıcısıdır”¹²⁹ ayetine dayanarak her işte Allah'a tasarruf hakkı tanımaya dikkat etmektedir. Ayette geçen “her şey” tabirinin içine “insan

¹²⁵ Maturîdî, *Kitâb et-Tevhid*, s.249

¹²⁶ Maturîdî, *a.g.e.*, s.226

¹²⁷ Yazıcıoğlu, M. Sait, *Maturîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Akid yayınları., Ankara, 1988, s.31

¹²⁸ Maturîdî, *a.g.e.*, s.229

¹²⁹ En'am, 6/102

fiili” de girdiği için, onun yapılmasında da Allah’ın bir rolü olmalıdır. Aksi düşünülecek olursa bu ayetin manası kısıtlanmış olacaktır.¹³⁰

Bu konuda Allah’ın rolü nedir? Allah, her şeyin yaratıcısı olması hasebiyle insan fiilinin de yaratıcısıdır. Dolayısıyla, yaratma yönünden fiile tesir eden güç Allah’ın olmuş olur. Fiilin ikinci yönü ise, insana aittir. Allah tarafından yaratılan bir fiili yapmak insanın işidir.

Gerçekte fiil kesb yönünden insana, yaratma yönünden de Allah’a aittir.¹³¹ Yukarıda da belirttiğimiz üzere “iki yönün ne olduğunu izah etmeye çalışan Maturîdî’nin ifadesine göre, yönlerden birisi Allah’la ilgili olup, fiilin yaratılması merhalesidir. Diğer yön ise, insanı ilgilendirmekte ve kesb olarak adlandırılmaktadır.

b. Eş’ârî ve Fiil

Eş’ârî’nin kullandığı temel argümanlar, yaratma, kastedilen işin bazen olup bazen olmaması, zorunlu olan fiilin kulun kudreti altında olmaması gibi dört temel öncüle dayanmaktadır.

Eş’ârî’ye göre bütün muhdesât Allah’ın fiilidir. Onun irâdesi ve yaratmasıyla meydana gelmiştir.¹³²

Böyle olduğuna göre kulların bütün fiillerini de yaratan Allah’tır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır”¹³³ buyrulmuştur.

Kulların fiilleri, mutlak surette Allah’ın iradesine bağlı bulunmaktadır. Çünkü Kur’an-ı Kerim’de Cenâb-ı Hak “herhangi bir şey için, Allah’ın dilemesi dışında ben yarın onu yapacağım deme”¹³⁴ buyurmaktadır.¹³⁵

İnsanın fiillerinin Allah tarafından yaratıldığının bir delili de insanın arzusuna rağmen fiillerinin bu istikamette değil, Allah tarafından tespit edilen yönde meydana gelişleridir. İnsanın işleri her zaman onun istediği gibi olmaz. İmanın, gerçekte yorucu ve zor olmasına mukabil, bunun kolay olmasını isteyen mü’minin bu arzusuna rağmen imân, dâima zor vasfını taşır. O halde fiilleri yaratan insan değil Allah’tır.¹³⁶

¹³⁰ Yazıcıoğlu, M. Sait, *a.g.e.*, s.31

¹³¹ Maturîdî, *a.g.e.*, s.228

¹³² Eş’ârî, Ebû’l Hasen, *Kitâbu’l Luma’ fi’r-Reddi Alâ Ehli’z-Zeyği ve’l-Bida’*, Richard Mc Carthy neşriyatı., Beyrut, 1953, s.25, 50-51

¹³³ Saffat, 37/96

¹³⁴ Kehf, 18/23

¹³⁵ Eş’ârî, *a.g.e.*, s.66

¹³⁶ Eş’ârî, *a.g.e.*, s.38-39

İnsanların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına başka delili de şudur: İztırârî hareketlerin Allah tarafından yaratıldığına delilleri, iktisab hareketlerinin de yaratıldığı konusuna delildir.

İztırârî hareketin hudûsu madem ki onun Allah tarafından yaratıldığına delâlet etmektedir, iktisab hareketi için de durum böyledir.¹³⁷

Allah'ta başka hiçbir yaratıcı bulunmadığına göre gerçekte "Allah'tan başka hiçbir fâil yoktur." Fakat bu gerçek aslında "kesb" den ibaret olan kulun fiilinin "kâsib"inin de Allah olduğu manasına gelmemektedir.¹³⁸ Bu noktadan hareketle "o halde neden o fiillere Allah'tan başka kâdir olan yoktur gerçeğini de ifade etmesin?" denirse verilecek cevap şudur: "gerçekte Allah'tan başka fâil yoktur ve gerçekteki hüviyeti ile onu yaratmaya Allah'tan başka kâdir olan yoktur."¹³⁹

Eş'ârî'nin buradaki mantığına göre gerçek manasıyla fiil Allah'ın fiilidir ve bu yaratma "halk" tır. Bu manada tabiidir ki Allah'tan başka gerçek ve fâil olmayacaktır. Ama kulun fiili nedir? Buna verilecek cevap "KESB" dir. Hemen ortaya çıkan itiraz şudur: Nasıl oluyor da kulun fiilinin gerçekte "kesb" olması yine gerçek manasıyla "Muktesib" in Allah olduğu manasına gelmiyor? Eş'ârî buna şu cevabı veriyor:

Fiillerin gerçek manasıyla bir fâilinin bulunması gerekir. Çünkü hiçbir fiil fâilsiz meydana gelmez. Cisim o fiillerin gerçek fâili olamayacağına göre, gerçek fâilin Allah (c.c.) olması lâzım gelir. Halbuki bir fiilin fâili gibi, gerçek manasıyla bir muktesibinin de bulunması gerekmez ki "kesb" olan fiilin gerçek muktesibinin Allah olması lâzım gelsin.¹⁴⁰

c. Mu'tezile ve Fiil

Mu'tezile'ye göre "fiil bir kâdirden hasıl olan hâdiseler demektir." Yalnız mutlak manada hâdis (muhtes) ile fiil arasında fark vardır. Çünkü muhtes sadece muhtes olarak bilinir. İsterse onun bir ihdas edicisinin bulunduğu bilinmesin. Halbuki fiil böyle değildir. Bir fiil idrak edildiği zaman onun mutlak manada bir fâilinin de bulunduğu bilinir. Bu fâil aynıyla bilinmese bile böyledir.¹⁴¹

¹³⁷ Eş'ârî, *a.g.e.*, s.41

¹³⁸ Eş'ârî, *a.g.e.*, s.39

¹³⁹ Eş'ârî, *a.g.e.*, s.39

¹⁴⁰ Eş'ârî, *a.g.e.*, s.39

¹⁴¹ Kâdi Abdulcabbâr, *Şerhu'l Usûli'l Hamse*, s.324

Fiil bir kâdirden hasıl olur fakat fâilin kudretinin fiilin vukû'u anında devam etmesi de şart değildir. Nitekim bir taş atan kimse bazen taş isâbet etmeden de ölebilir.¹⁴²

Mutlak manada fiiller iki çeşittir:

- a. Gücümüz dahilinde olanlar
- b. Gücümüz dahilinde olmayanlar¹⁴³

Genel manadaki bu taksimden sonra daha dar açıdan fiil ikiye taksim edilir:

- a. Cinsine ve hudûsuna ilave bir vasfi bulunan fiiller
- b. Cinsine ve hudûsuna ilave bir vasfi bulunmayan fiiller

İkinci gruba dahil fiiller basit hareketler ve basit sözler gibi fiillerdir. Bu tip fiiller şuuru yerinde olmayanlarda hasıl olabilir.

Birinci grup fiiller ise methedilecek bir vasfi taşırlar. Yaptığını bilen fiilleri bu cinstendir.¹⁴⁴

Mu'tezile fiile bu açıdan yaklaştıktan sonra meseleyi, fiilin yaratıcısı Allah mı yoksa insan mı? Sorusu ekseninde tartışmaktadır.

Mu'tezile meseleyi ilâhi adâlet bağlamında ele alır ve adâletle bazen fiilin bazen de fâilin kastedildiğini söyler. Adâlet fiil ile vasıflandığı zaman, bununla fâilin yapmış olduğu her güzel fiilin başkasına fayda ve zarar sağladığı kastedilir. Bu durumda şöyle demek uygun olur; Adâlet başkasının hakkını vermek ve başkasında hakkını almaktır. Adâletle fâil kastedildiği zaman fâil ile fiil arasında uygunluk gerekir. Kâdim olan Allah'ı adl ve hâkim vasfiyle vasıfladığımızda bununla kastettiğimiz, Allah çirkin olanı yapmaz ve dilemez, üzerine vâcip olanı bozamaz. Çünkü onun bütün fiilleri güzeldir. O halde adl bizatihî gerçekliktir. Bunun sonucu olarak hem Allah'ı adl ve hâkim olarak vasıflamak, hem de kabihî Allah'a izâfe etmenin tutarsızlık olduğunu söylemek gerekir.

Allah çirkin olanı yapmaz, dilemez ve üzerine vâcip olanı bozamaz. Çünkü Allah'ın bütün fiilleri güzeldir. Bilen, güzeli yapan ve ihtiyacı olmayan Allah kötülük yapmaktan müstağnidir. Bu öncülü doğrulamak için dînî metinlere başvuran Mu'tezile, Allah'ın fiilinin sağlam ve eksiksiz olduğunu dile getiren metinleri delil olarak kullanır. Bir çok örnek olmasına karşın bunlardan en dikkat çeken şuudur:

“.....bu her şeyi gayet iyi yapan Allah'ın yapısıdır....”¹⁴⁵ Bu ifadeyle Allah, bütün fiillerini iyi yapan olduğunu açıklamaktadır. İyi yapma, sağlam yapma, eksiksiz

¹⁴² Kâdi Abdulcabbâr, *Şerhu'l Usûli'l Hamse*, s.324

¹⁴³ Kâdi Abdulcabbâr, *a.g.e.*, s.89-90

¹⁴⁴ Kâdi Abdulcabbâr, *a.g.e.*, s.326

yapmayı ve güzeli içerir. Bir fiil eksiksiz yapılsa ancak güzel olmasa, sağlam ve iyi yapma şeklinde nitelenemez. Öyleyse Allah'ın fiilleri hem eksiksiz hem de güzeldir. Oysa insan fiilleri birçok olumsuz ve eksik şeyleri içerir. Bunların hiç birisi de sağlam yapma kapsamına girmez. Bu durumda insan fiillerinin yaratıcısının Allah olduğu söylenemez.

Görüldüğü gibi fiillerde bulunan eksiklik, olumsuzluk gibi vasıflar fiillerin Allah'a izâfe edilmesinde problem doğurmaktadır. Bu nedenle Mu'tezile fiillerin insana isnat edilmesini benimsemiştir.

Mu'tezile adâleti "itaat edeni iyi eyleminden dolayı ödüllendirmenin ve asi olanı da kötü eyleminden dolayı cezalandırmanın Allah için zorunlu olduğu" şeklinde tanımlar. Bu tanım gereğince Mu'tezile insanı fiilin bizzat fâili olarak görür. Eğer insan kendi fiillerinin bizzat fâili değil de olguların ve eylemlerin zorunluluğu altında ise bu durumda insan sorumlu değildir. Yapıp etmelerinin de bir karşılığı olduğu söylenemez. Öyleyse insan bizzat fiilin fâili olmaktadır.¹⁴⁶

İnsanın sorumlu bir varlık olduğundan hareketle de fiilin insana isnat edilmesi uygun görülmektedir.

Müslümanlar arasında şeriatın insana hür ve irâde sahibi bir fâil olarak baktığı hususunda herhangi bir anlaşmazlık yoktur. Bu noktadan hareketle İslam, fiilleri kullara nispet etmiş ve kulları yaptıklarından dolayı hesaba çekmiş ve yaptıkları yüzünden bir takım had'ler ve cezalar ikâme etmiştir.¹⁴⁷

Vâsıl b. Ata'ya göre insan fiilleri, hareket, sükun, ilim, nazar ve henüz fiile dönüşmemiş yeteneklerle sınırlandırılmıştır. Öyleyse insan bu sınırlar dahilinde eylemini gerçekleştirme yeteneğine sahiptir. Vâsıl b. Ata'yı izleyenlere göre Allah, insanların fiillerini yaratmaz. İnsanlar, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu güç ile eylemde bulunurlar. İnsan bu gücün asıl sahibi değildir. Bu gücün asıl sahibi Allah'tır. Dilerse o gücü yok eder, dilerse devam ettirir. Eğer Allah dileseydi insanları kendisine boyun eğmesi için mecbur eder ve günah işlememelerini zorunlu kılar. Allah bunu yapmaya kâdirdir fakat adâletin gereği olarak bunu yapmaz. Çünkü böyle yapsaydı

¹⁴⁵ Naml, 27/88

¹⁴⁶ Macit, Nâdim, *Eylem Değişim İlişkisinin Teolojik Yorumu*, s.96-97

¹⁴⁷ Abdulhamit, İrfan, *İslamda İtikâdi Mezhepler ve Akâid Esasları*, trc., M. Saim Yeprem, Marifet Yay., İst., 1994, s.298

insanın denenmesinin bir anlamı kalmazdı. Bu ifadeler, Allah-insan ilişkisinde Allah'ın kudretini sınırlandıran ve insan irâdesini genişleten bir içeriğe sahiptir.¹⁴⁸

İster dine dayansın, ister dinden bağımsız müstakil bir disiplin olsun bir ahlâkî öğreti şu üç temel fikre dayanır: Yükümlülük, sorumluluk, müeyyide. Kaynağı ne olursa olsun, yükümlülük ahlâkî sistemin üzerine tesis edildiği aslî temelidir.¹⁴⁹

Bahsedilen bu üç kavram bir ahlâk sisteminin üzerine oturduğu sacayağı durumundadır. Ancak bu sacayağının da üzerine oturduğu bir zemin vardır ki, o da kökü insanın fitratında bulunan adâlet fikri, adâlet duygusudur. Bu sebeple, İslam kelâmının kurucuları sayılan ve anılan bu üç kavramla ciddi analitik çalışmalar yaparak ilk büyük kelâm okullarından birini oluşturan Mu'tezililerin kendilerini ashâbu'l-adl ve't-tevhîd (adâlet ve tevhid taraftarları) diye isimlendirmelerini ve adaleti, tevhidin yanında ikinci esas olarak kabul etmelerini anlamak daha kolay olacaktır.¹⁵⁰

İnsan ancak hür olduğu, fiillerini hiçbir zorlama olmadan, kendi tercih ve isteğiyle yaptığı zaman sorumlu olacaktır.¹⁵¹

d. Cebriyye ve Fiil

Mu'tezile'nin karşısında yer alan Cebriyye; İnsanın kudreti yoktur der. Bunun zarurî sonucu olarak ta insanın fiillerinin tamamen Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğini kabul etmektedir.¹⁵² Nitekim böyle olmuştur. Kâdi Abdulcabbâr'ın Nakline göre Cehm b. Safvan: "biz fiillerimiz için birer zarf gibiyizdir. Bu fiiller bizde ne zaman yaratılırsa o zaman var olurlar, yaratılmazsa da olmazlar" demiştir.¹⁵³

Yine, el-Bağdâdî'nin nakline göre Cehm b. Safvan "yüce Allah dışında hiç kimsenin ne fiili ne de ameli vardır. Ameller yaratılmışlara mecaz yoluyla nispet edilir" demektedir.¹⁵⁴

e. Cısr ve Fiil

Âlemdeki her şeyin tek yaratıcısının Allah olduğu nokta-i nazarından hareketle Hüseyin el-Cısr, kulların yaratıcısı ve bütün işlerin yaratıcısının Allah olduğunu belirterek bunu da delillendirme yoluna gitmiştir.

¹⁴⁸ Macit, Nâdim, *a.g.e.*, s.97

¹⁴⁹ Draz, M. Abdullah, *Kur'an Ahlâkî*, trc. Emrullah Yüksel-Ünver Günay, İz yay., İst., 1993, s.3

¹⁵⁰ Turhan, Kasım, *Kelâm ve Felsefe Açısından İnsanın Fiilleri*, İFAV, İst., 1996, s.24

¹⁵¹ Turhan, Kasım, *a.g.e.*, s.25

¹⁵² Şchristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Mısır, 1948, c.I, s.85-87

¹⁵³ Kâdi Abdulcabbâr, *Şerhu'l Usûlu'l Hamse*, s.363

¹⁵⁴ Bağdâdî, Abdulkâhîr, *el-Fark Beyn-el Firâk, -Mezhepler Arasındaki Farklar-* çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, T.D.V. yay., Ankara, 1991, s.188

“Kâinattaki varlıklar, Zeyd’in kalkması, Anır’ın yürümesi ve bunlar gibi insanların kendi arzuları ile hareket etmesi kabul edilebilecek olaylara gelince bunları da yaratan ve meydana getiren Allah (c.c.)’tır, Allahu Teâlâ Hazretleri bu hareketlerinde tek yaratıcısı ve eşsiz mucididir” dedikten sonra bu düşüncesini birkaç delille delillendirmektedir.

İnsan kendi işleri ve arzusunun yapıcısı ve mucidi olsa, o işlerin her şeyini (tafsilatını) da bilmesi icab eder. Halbuki kendi işlerinin tafsilatını bilmesi imkansız olunca, o işi yapanın da kendisi olduğu haliyle kendiliğinden batıl, imkansız olur. O halde kulun işlerinin mucidi Allahu Teâlâ’dan başkası değildir. Böylece bu hakikat ta ortaya çıkmış olur. O öyle bir yaratıcıdır ki kainatın mucidi ve Hâlıkı’dır. Yaratmada, âlemler ve kâinatı îcad etmede ortağının bulunması imkansızdır.

Kulun kendi işini genişçe bilmediğinin, kendi işinin yapıcısı ve îcad edeni olmadığını delili ise uykuda bulunan şahsın gayri ihtiyari hareketleridir. Uyuyan kimseden, elinde olmadan meydana gelen işlerin tafsilatına, nasıl olduğuna vakıf değildir. Bu hakikat, yani insanın uyurken yaptığı işlerin durumuna şuurlu olarak vakıf olmaması, kulun kendi işlerinin tafsilatını bilmediğine ispat eder.

Yine bir kâtip parmaklarını kıvıldatarak kağıt üzerine de harf ve kelimeleri meydana getirir, yazar. O harf ve kelimeleri parmaklarıyla çizdiği, yazı yazdığı zaman, parmakların meydana geldiği kemikleri, kıkırdakları, damarları, pazu ve mafsalları genişçe bilmez ve hatta düşünemez. Onları şuurlu olarak düşünüp aklına getirmez. Hatta çizdiği harf ve kelimeleri şekil ve nakışlarının icabı olan yazıyı meydana getiren hareketleri ve durumunu genişçe bilmez ve düşünemez.

İşte bunun için kulların işlerinin (efâl-i ibad) yaratıcısının Allahu Teâlâ olduğundan şüphe edilemez.

İleri sürülen bu akli delillerden başka Allahu Teâlâ Hazretleri’nin kulların işlerinin yaratıcısı olduğuna ait olan Şer’î (dini) deliller (Nass) larda mütevatirdir.

Allahu Teâlâ Hazretleri Kur’ân-ı Kerim’de:

“Allah sizi ve yaptığımız şeyleri yarattı.”¹⁵⁵

“Allah’tan başka yaratıcı var mıdır?”¹⁵⁶ buyurmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Zümer, 39/62,

¹⁵⁶ Fatır, 35/3

¹⁵⁷ el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.20-21

Bu şekilde Cizr, meydana getirmiş olduğu akli delillerin yanısıra nakli delillerde getirmiştir. Kulların işleri konusunda bu tip bir izaha giren Cizr, mükafat ve cezaya esas olacak şeyler konusunda şöyle bir açıklama getirmektedir:

Kulun kendi arzusu ile yaptığı işlerinde mükafat ve cezaya mahsus olmak üzere kulun bir çalışması vardır ki, o işin o kula yüklenmesi bu çalışma ile olur. “Falan şahıs şu işi yaptı” dediğimiz zaman kulun bu çalışmasına işaret etmiş oluruz.¹⁵⁸

Bu açıklamasıyla Cizr’in Ehl-i Sünnet’in Kesb anlayışını benimseyerek böyle bir yorum getirmiş olduğunu görüyoruz.

4. Salah-Aslah:

Salah-Aslah konusunda Cizr’in yine Ehl-i Sünnet’in görüşünü benimsemiş olduğunu görmekteyiz. Bu anlamda;

“Allah salahu yapmaya mecburdur” görüşünü benimseyen Mu’tezile’ye karşı çıkarak Mu’tezile’yi bidatçı olarak nitelemektedir.

İnsanların “Yâ rabbi, senin üzerine şunu işlemek vacip, şunu da işlememek vaciptir” gibi sözlerini haddini bilmezlik olarak niteleyen Cizr, insanların böyle demeye selâhiyetlerinin olmadığını belirtiyor.¹⁵⁹

Allah’ın kulları için bir çok lütufta bulunduğunu fakat bunun Allah’a bir zorunluluk olarak anlaşılmasının yanlışlığını belirten Cizr;

Gerçi lütuf ve kerem sahibi olan Allah kullarına ve hatta bütün yaratıklara sayıya sığmayan büyük nimet ve umumi rahmetini lütfetmektedir. Ama lütfetmek başka, üzerine vacip olan hakkı yerine getirmek başka.

Binâenaleyh kullarına hiç bir nimet vermemiş ve bütün belaları üzerine yollamış olsaydı yine kötü sayılamazdı. Hususi mülkünde dilediği gibi hareket etmiş olacağından hiç bir ferdin muhalefete selâhiyeti bulunmazdı¹⁶⁰ demektedir.

5. Kaza-Kader:

Kaza ve kader konusunda Eş’arî’ye ve Mâtüridi’ye farklı anlamlar yüklemişlerdir.

Eş’arî’ye göre Kaza; Allah’ın ezeli karar ve hükmü, Kader ise her şeye ait özel karardır, hükümdür, Varlıkların birer birer yokluktan varlığa gelmeleridir.

Mâtüridi ise kaza ve kadere Eş’ari’nin verdiği mananın tam tersi bir anlam yüklemektedir.

¹⁵⁸ el-Cizr, a.g.e., s.21

¹⁵⁹ el-Cizr, *Risâle-i Hamidiyye*, s.273

¹⁶⁰ el-Cizr, a.g.e., s.274

Mâtüridi'ye göre Kaza “Varlıkların Allah tarafından hikmetle ve kemalle meydana getirilmesi” iken Kader “Allah’ın ezeli olarak yaratıkların çirkin, iyi ve güzel niteliklerini bildiği ve tespit ettiği ezeli takdir, hüküm ve tahdittir”¹⁶¹ diye tarif etmişlerdir.

Yine Mâtüridi kaza ve kader meselesini Allah’ın ilim sıfatına bağlamıştır. Bu şekilde hem konuya esneklik getirmiş hem de insanın hürriyetini kurtarmıştır.

Hüseyin el-Cisr kaza ve kader konusunda Mâtüridiye’nin görüşlerini benimsemiş ve bu bağlamda açıklamalarda bulunmuştur.

Kaza ve kader, ezeli ilâhi ilmin ve kudretin eşyaya taalluk etmesidir. İlâhi sıfatlardan olan kudret sıfatının taalluk edeceği şeylerde, etmeyecekleri hususlar açıklanmıştır. Kaza ve kadere inanmak vâcib olmakla birlikte, olayların ne meydana gelmesinden ne de olduktan sonra kadere suç bulmak doğru değildir. Yani insan yaptığı işi kadere yüklememelidir. İş olmadığı zaman da kadere yüklenemez, diyen el-Cisr bunu bir misalle açıklama yoluna gider:

“Bir adamın, Allahu Teâlâ benim zina etmemi takdir etmiştir” diye maksadı olan zinaya yaklaşması doğru değildir. Şer’iat’in bu adam aleyhinde bir delili vardır. Bu adama şöyle denilir: “Ezelden senin zina edeceğinin mukadder olduğunu nereden bildin? Nereden öğrendin ki zinaya gidiyor ve zina yapıyorsun? Zina işine cesaret etmen ve ona yönelmen nefsinin eseri ve arzusudur. Bu işi kendi arzunla yapmaktasın. Bu arzunla yaptığın işe, bu hava-i isteğe göre işlediğin suç dolayısıyla ceza göreceksin.”

Kadere, yaptıktan sonra (vuku bulduktan) sonra da suç bulmak caiz değildir. Çünkü zinayı işleyen adam: “Allahu Teâlâ zina etmemi takdir etmiş idi” dese bundan gaye ve maksadı Şer’î Haddi def etmektir. Fakat Şeri’atin bu adam aleyhinde de delili vardır. Şeri’at adına ona denilir ki: “Sen zinayı yapacağına dair olan Allah’ın ezeli takdirini bilmiyordun. Bu kötü işe yönelmen, nefsin arzusuna uyman dolayısıyladır. Allahu Teâlâ’nın emir ve yasaklarına karşı bir cesarettir, başka bir şey değildir. Bu bakımdan şu kötü işin, bu cesaretin ve nefse uyman dolayısıyla hesaba çekileceksin. Hakkında Şer’î hüküm ne ise onu yerine getirmek lazımdır.”¹⁶²

Görüldüğü gibi kaza ve kadere imanın vâcib olduğunu söyleyen Cisr bunun yanında insanların yaptığı iyilik yada kötülüklerin kadere bağlanmasının yanlış olduğunu belirtmektedir.

¹⁶¹ Gölçük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelâm*, s.262-263

¹⁶² el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.101-102

IV. BÖLÜM

NÜBÜVVET

Nübüvvet Kelâm ilminin Sem'iyat kısmına girer. İslam dini gerçekte nübüvvet üzerine bina edilmiştir. O bütün önem ve değerini nübüvvet müessesesine dayamaktadır.

İlk dönemlerde Kelâm kitaplarında nübüvvet konusunda fazla bir şey görülmez. Daha sonra bir takım iç ve dış amiller sebebiyle nübüvvet konusu kelâm ilminin öncelikli konuları arasında yerini almıştır.

Biz burada Hüseyin el-Cisr'in nübüvvet konusundaki görüşlerini sunmaya çalışacağız. Bunu yaparken de Resul nedir? Nebi nedir? Nübüvvetin isbatı, Resullerin gönderilmesindeki incelikleri, Peygamberlerin özellikleri, nübüvvet ve mu'cize gibi başlıklar altında Cisr'in görüşlerini aktarmaya gayret edeceğiz.

A. RASUL-NEBİ

Rasul ve nebi kavramları arasında ince bir farklılık olduğu bilinmektedir. Allah'ın kendisine vahyettiği kimseye Nebi, Allah'ın vahyini halka tebliğ etmekle memur olan kişiye de Rasul denmektedir. Bu haliyle risâlet nübüvvetten daha özel bir anlam içermektedir.

Aynı şekilde Resul ve Nebi arasındaki ince ayrımı Cisr'de de görmekteyiz.

“Rasul” erkek ve hür olan bir insandır ki Allahu Teâlâ'nın ona vahy ile tebliğ ettiği şer'iat'ı insanlara bildirir.

Nebi, “İlâhi vahiyle kendisine bir şeri'at tebliğ olunan, fakat o şeri'atı (dini) halka tebliğ etmeye memur olmayan bir insandır. Nebi ve Rasul arasındaki fark, tariften de anlaşıldığı gibi kendisine nazil olan dini, insanlara da tebliğ etmeye memur olanlar Rasul'dür. Tebliğ etmeye memur olmayanlar ise sadece Nebi'dir”¹⁶³ diyen Cisr, bu ayrımı bu şekilde izah etmektedir.

¹⁶³ el-Cisr, a.g.e., s.37

B. NÜBÜVVETİN İSBATI

Nübüvvetin isbatı, onun aklen mümkün oluşu ve peygamberlerden sudur edip bize kadar gelen mu'cizelerin subûtuyla söz konusudur.

İnsanları bu dünyaya gönderen Allah elbetteki onların işlerini düzene koyacak, aralarındaki anlaşmazlıkları çözecek bir insan göndermiş ve onları da bir takım üstün özelliklerle donatmıştır.

Bu meyanda Hüseyin el-Cisr Peygamberimizin eşsiz durumunun ve getirdiği temiz dinin risâletinin isbatına apaçık bir delil olduğunu belirtir.

“Peygamber Efendimiz yetim olarak büyüdüler ve bu şekilde terbiye gördüler. Okumak, yazmak nedir bilmeden ümmi olarak büyüme ve terbiyeleri öyle bir kavim içinde idi ki, Allah’ın (c.c.) bir nimeti olarak fitraten sahip oldukları fesâhat ve belâgattan başka fen ve ilimden hiçbir şey bilmiyorlardı.

Bundan başka o, yüce ahlâkı tesis etmek için kendisine ehliyet verecek biriyle de oturup konuşmamıştır. Halbuki anlatıp açıkladıkları yüce dini ve dünyevi ahlâk ile Şeri’at’ı öyle nihayetsiz bir denizdir ki, ilim ve fen alimleri tarafından ömürler, sayısız zamanlar harcansa, onda birini anlamak, ihâta etmek mümkün değildir. Bu bakımdan akli eren herkes bu Şeri’at’ın ve bu yüce emrin bir mu’cize olduğunu kabul eder.¹⁶⁴

Cisr, bu tip harikulâde olayların peygamberin nübüvvet ve risâletini teyid amacıyla Allah’ın bir lütfu olduğunu belirtir. Ayrıca bu tip mu’cizeleri ince akıl sahiplerinin kavrayabileceğini diğerlerinin ise, bunları idrak edemeyip ancak gözle görülüp kulakla işitilen mu’cizeleri anlayabileceklerini belirtir. Nitekim taşın ve ağacın konuşması, ayın ikiye bölünmesi gibi mu’cizelerin bu insanlar için olduğunu bildirir.

“Allahu Teâlâ Hazretleri Peygamber Efendimizi her iki türlü mu’cize ile yani hissi (beş duyu ile anlaşılabilen mu’cizeler) ve hissi olmayan mu’cizelerle göndermiştir.¹⁶⁵

C. NÜBÜVVETİN GEREKLERİ

Nübüvvetin gerekleri konusunda peygamberler hakkında vâcib ve müstahil (imkansız) olan şeylere değineceğiz. Peygamberlerin sıfatları olarak ta adlandırılan bu

¹⁶⁴ el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamidiyye*, s.76

¹⁶⁵ el-Cisr, *a.g.e.*, s.77

konuda Cısr, peygamberler için vâcib olan ve imkansız olan şeyleri sıraladıktan sonra bunların delillerini de serdetmiştir.

1. Emânet: Peygamberler için “emânet” vâcibtir. emânetin zıddı hıyânet ise imkansızdır.

Peygamberler, açıkça zina, içki, yalan v.b. kötülük ve yasaklardan muhafaza edilmişlerdir. Peygamberler için emânetin vâcib ve onun zıddı olan hıyânetin ise imkansız olduğunun deliline gelince; Peygamberler kötülük yaparlarsa emânete aykırı bir şekilde iş yapmış olurlar. Bize de o işi, o suçu yapmayı emretmiş gibi olabilirler.¹⁶⁶

2. Sıdk: Peygamberler için “Sıdk” (doğruluk) vâcib, zıddı olan “Kızb” (yalan söylemek) imkansızdır. Bunun delili;

Allahu Teâlâ, Peygamberlerini te’yid bakımından, Peygamberler eliyle harikulâde açık mu’cizeler meydana getirmiştir. Bu mu’cizeleri Peygamberlik hakkındaki davalarını tasdik ve isbat için Allah (c.c.) göndermiştir. Bu mu’cizeler Allah (c.c.) tarafından benim kulumun benim tarafımdan tebliğ ettiği her husus doğrudur” sözünün yerine geçer. Peygamberler haşa Peygamberlikle ilgili hususlarda yalan söylerlerse, Allahu Teâlâ da Peygamberlerini tasdik yerine geçen o mu’cizeleri göndermekle yalancıyı tasdik etmiş olur. Yalancıyı tasdik te Allah (c.c.) için imkansızdır. Öyle ise; Allah (c.c.) tarafından Peygamberlik adına insanlığa tebliğ edip bildirdikleri iş ve hususlarda Peygamberlerin yalan söylemeleri imkansızdır. Yalanları imkansız olunca, doğrulukları vâcib olur.¹⁶⁷

Peygamberlerin Peygamberlik vazifesiyle ilgili hususlar dışında da doğrulukları vâcib, yalan söylemeleri ise imkansızdır. Çünkü bu hususlarda yalan söylemek İsmet ve Emânete aykırıdır.

3. Fetânet: Peygamberler için “fetânet” (zekî ve basiretli olmak) vâcib, fetânet’in zıddı olan geri zekalı olmak ve gafil olmak imkansızdır. Bunun delili:

Peygamberler uyanık olmaz da gafil olurlarsa düşmanlarına karşı ne delil getirmeye ne de hak yoluna ikna için mücadele etmeye muktedir olamazlardı. Bu ise, halkı Hidâyet-i Hakk’a çağırmaktan ibaret olan Peygamberlik makamına vazifelendirildikleri işlere aykırı ve zıttır. Zeki ve uyanık olmaları bu delil ile icab eder.¹⁶⁸

¹⁶⁶ el-Cısr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.38

¹⁶⁷ el-Cısr, *a.g.e.*, s.39

¹⁶⁸ el-Cısr, *a.g.e.*, s.39

4. Tebliğ: Peygamberler için Allah (c.c.) tarafından tebliğ etmekle memur oldukları hususları bir emrin icabı olacak halka “tebliğ” etmek vâcibtir. Bunun zıddı olan ilâhi emirleri “gizlemek” imkansızdır. Bunun delili:

Peygamberler insanlara tebliğ olunmak üzere bildirilen ilâhi emirlerden bir şeyi gizlemiş olsalar, biz de ilmi gizlemekle emrolunmuş olurduk. Çünkü Allahu Teâlâ, Peygamberlere tam manası ile uymamızı emretmiştir. Halbuki bizim Allah tarafından ilmi gizlemekle emrolunmamız batıldır. Şu halde Peygamberlerin insanlara bildirmek için memur oldukları hususlardan bir şeyi gizlemiş olmaları da bu şekilde saçma ve yanlış olur.¹⁶⁹

Bütün bunların yanısıra Peygamberler için Peygamberlik mertebelerine noksanlık sebebi olmayan yemek, içmek, helal olmak üzere muamele-i zevciyede bulunmak gibi beşeri işler caizdir. Peygamberliğin makamını sarsmayacak nefret ve halka sirayeti gerektirmeyecek hastalıklar gibi beşeriyetin maruz kaldığı hal ve durumlar Peygamberler için caizdir.¹⁷⁰

D. RASULLERİN GÖNDERİLMESİNDEKİ HİKMETLER

Rasullerin gönderilmesinde insanlar için büyük faydalar, sayısız hikmet ve iyilikler mevcuttur.

Hüseyin el-Cisr, Peygamberlerin Allahu Teâlâ'nın bir lütfu olarak sayısız incelik ve hikmetlerle gönderildiğini söylemiş, bu hikmetlerden bazılarını ise kısaca açıklamıştır.

Rasullerin gönderilmesindeki hikmet ve maslahatlardan biri, aklın müstakil olarak bildiği işlere ve ona yardımdır. Örneğin: Allah'ın varlığının, ilâhi ilim ve kudretin bilinmesinde müstakil olan aklı irşad, Rasul ile kuvvetlendirmek bu hikmet ve maslahatlardan biridir.¹⁷¹

Görüldüğü gibi burada Rasullerin görevi aklın bildiği işlerde akla kılavuzluk etmek ve akla yardımcı olmak olarak belirlenmiştir.

Peygamberlerin gönderilmesindeki hikmetlerden biri de aklın müstakil olarak bilmediği, anlamadığı şeyleri bildirmek ve inandırmak da bu hikmet ve maslahatlardan biridir. Örneğin: Kıyamette cismen dirilmek ve âhirette hesaba çekilmek aklın müstakil

¹⁶⁹ el-Cisr, a.g.e., s.39

¹⁷⁰ el-Cisr, a.g.e., s.39

¹⁷¹ el-Cisr, a.g.e., s.36

olarak bilmediği işlerden olması dolayısıyla onu bildirmek ve varlığına inandırmak Rasullerin gönderilmelerinin inceliklerinden sayılır.¹⁷²

Aklın, iyi ve kötüyü ayırt edemediği durumlarda Peygamberlerin rehberliğinde Rasullerin gönderilmesinin inceliklerinden olduğunu bildiren Cısır:

Bazı işler vardır ki, bazen güzel ve bazen de kötü gibi görünür. İyilik ve kötülüklerin olacağını aklın kendi kendine takdir ve tayin edemeyeceği dolayısıyla bu işlerin iyilik ve kötülüğünü, yerini bilmek ve öğrenmek te peygamberlerin gönderiliş incelik ve hikmetlerinden biridir.¹⁷³

Yine bu hikmet ve sebeplerden biri de gıda ve ilaçların fayda ve zararlarını göstermektir. Yiyecek ve tedavi olunacakların zarar ve faydasını yalnız tecrübe ile bilmek mümkün olmaz. Zira bunu tecrübe ile öğrenmekle yetinmek, ortaya çıkması muhtemel olan zarar ve tehlikelerle beraber, neticede onu öğrenmek, pek uzun zamanlara ve asırlara muhtaçtır. Onun için ilaç ve gıdaların tecrübelerinin zarar ve faydaları tayine yetmeyeceği cihetle, bu hükümde Rasullerin gönderilme hikmetleri ve maslahatlarına girer.¹⁷⁴

Yine bu hikmet ve inceliklerden biri de kullara ihtiyaç ve zaruretlerden dolayı olan sanatları öğretmektir. Bunun yanısıra gerek yerleşmeye ait fert ve şahısları ilgilendiren faziletli ahlâkı ve gerek cemiyetlerle ilgili olan kâmil siyaseti (diğer devletlerle geçinme v.b.) öğretip bildirme hususlarıdır.

Yine bu hikmet ve sebeplerden biri de ita'at edenin sevabı ve âsinin azabını genişçe haber vermektir. Bu şekilde kulları iyiliğe yöneltme ve kötülüklerden sakındırma esasıdır.¹⁷⁵

Bu şekilde Hüseyin el-Cısır Peygamberlerin gönderilmesindeki incelik ve hikmetleri açıklamaktadır.

¹⁷² el-Cısır, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.36

¹⁷³ el-Cısır, *a.g.e.*, s.36

¹⁷⁴ el-Cısır, *a.g.e.*, s.36

¹⁷⁵ el-Cısır, *a.g.e.*, s.36

E. NÜBÜVVET VE MU'CİZE

Mu'cize, 'a-ce-ze- kökünden ism-i fâil olup, lügatte karşı konulamaz, insanı âciz bırakan, "harika" anlamındadır.¹⁷⁶

Mu'cize; Peygamberin elinde, nübüvvet davasında doğruluğunu isbat için Allah tarafından tabiat kanunlarına aykırı olarak yaratılan harikulade olay olup başkaları tarafından benzeri getirilemez.¹⁷⁷

Mu'cize münkirlerin meydan okumaları halinde, peygamberin iddiasını doğrulamak üzere, inkarcıların benzerini getirmekten âciz kalacakları şekilde, peygamberlik iddiasında bulunana zâttan, âdetin hilâfına ve tabiat kanunlarının aksine zuhur eden hârikulâde bir olaydır.¹⁷⁸

Hüseyin el-Cisr'de mu'cizeyi benzer bir şekilde tarif etmiştir.

Mu'cizeler; Allah Teâlâ tarafından peygamberlerini te'yid amacıyla, peygamberlerin peygamberlik hakkındaki davalarını tasdik ve isbat etmek üzere peygamberler eliyle gösterilen harikulâde olaylardır.¹⁷⁹

Mu'cizelerin risâleti ispat için gelmediğini söyleyen İslam âlimleri de vardır.

Allah (c.c.) mu'cizeleri (kevnî mu'cizeler) ne dinin sıhhati için bir delil yapmış ne de o Nebi'ye, o mu'cizeleri insanlara telkin etmesini emretmiştir.

Çünkü Allah (c.c.) Hz. Muhammed'in nübüvvet ve risâletinin sıhhatinin ispatlanmasını ve nübüvvetinin içeriğini, akıl ve ilim esasları üzerine dayalı kılmıştır.¹⁸⁰

Mu'cizeler nübüvvet ve risâleti ispat için olmadığına göre Allah'ın Nebi (a.s.)'ye verdiği kevnî mu'cizeler nedir? Bu mu'cizeler, Allah'ın rasul ve ashaba zor zamanlarında lutfettiği bir rahmet ve inâyet şeklindedir. Nitekim Allah Teâlâ'nın, müslümanlara, kendilerini, adet, malzeme ve silah olarak geçen saldırgan kâfirlere karşı yardım etmesi (Bedir gazvesi, Ahzab gazvesi, Nebî (a.s.)'in hastaları iyileştirmesi, âmâların gözünü açması, az yemekle çok kişinin doyması v.b.) bu bağlamdadır.¹⁸¹

¹⁷⁶ Cürcânî, *Tâ'rifât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, s.219

¹⁷⁷ Taftazânî, *Şerhu'l Makâsîd*, İst., 1305, c.II, s.175-176

¹⁷⁸ Râzî, Fahrüddin, *el-Muhassal, -Kelâma Giriş-* çev. Hüseyin Atay, A.Ü.İ.F. yay., Ankara, 1978, s.207, Keza bkz., Nureddin Sabuni, *Maturîdiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu, D.İ.B. yay., Ankara, 1979, s.111

¹⁷⁹ el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.38

¹⁸⁰ Rıza, M. Reşid, *Muhammedî Vahiy*, çev. Salih Özer, Fecr Yayınevi, Ankara, 1991, s.59

¹⁸¹ Rıza, M. Reşid, *a.g.e.*, s.60-61

Hız. Peygamberin nübüvveti, mu'cizeler ve kevnî harikulâdeliklerle değil, getirdiği eşsiz hayat düsturlarıyla, kendi şahsiyetiyle, şüphe götürmeyen akli ve ilmî burhanlarla sabittir. Bu deliller ise sürekli ve herkes için açıktır. Önceki nebilerin mu'cizeleri, ancak Muhammed (a.s.)'in nübüvvetinin subûtu ve Kur'an'la ispat edilebilir. Zîra o mu'cizelerin yegâne tanığı Kur'an'dır. Çünkü Kur'an dışında o mu'cizeleri nakleden kitapların sahiplerine atfının ispatı mümkün değildir.¹⁸²

Hüseyin el-Cisr peygamberler eliyle meydana gelen mu'cizeler konusuna girmeden önce Allah'ın (c.c.) kudret eliyle meydana gelen olaylardan bahseder.

Yıldızlar âlemi, gökyüzü ve gökyüzüyle ilgili olaylar, yeryüzü, dünya, dünyanın içinde bulunan dağlar, vadiler, denizler, madenler, bitkiler âlemi, bu âleme ait ağaçlar, çiçekler, rengarenk ve tatlı meyveler, hayvanlar âlemi ve bu alemde meydana gelen acaiplikler, insan vücudundaki acaiplikler ve insan uzuvlarındaki mükemmellikler Allahu Teâlâ'nın sanatına, hikmetine, sonsuz ilim ve kudretine işaret etmektedir.

Bu kâinattaki muntazam kanun ve esasları koyan Allah (c.c.) o sebeplerin meydana gelmesinde o kanun ve esaslara göre yaratılma, şekillendirme ve var olmasına ilâhi âdeti. câri olmuştur. Örneğin: Bitkilerin meydana gelmesini toprak, su ve ısı gibi sebeplerin bulunması ve muayyen bir zamanın geçmesine bağlamıştır.¹⁸³

Bütün bu yaratılmış olan ve içerisinde bir çok mükemmellikleri barındıran âlemi yaratan Allah'ın (c.c.) bütün bunları yaratmasını ilâhi âdete bağlayan Hüseyin el-Cisr, sebepleri yaratanın da Allah (c.c.) olduğunu söyler.

Bu ve benzeri mükemmelliklerin ve harikulâde olayların câri ilâhi âdet olmadan devamlı olmayacağını ancak peygamberlerin risâletini tasdik bakımından peygamberler eliyle gerçekleşeceğini belirten Cisr, bunlara örnek verir.

Hız.Musa'nın (a.s.) çok kısa sürede âsâsını yılan ve sonra yine değnek şekline çevirmesi devamlı olmayan o harikulâde durumlara bir misaldir.

Bütün Rasullerin eliyle peygamberlik davalarını te'yid ve risâletini tasdik etme bakımından meydana gelen ve olduğu bize bildirilmiş olan harikulâdelikler, bütün mu'cizeler, böyle olan harikulâde devamlı olmayan durumlardandır.

Denizin yanılarak açılması, Ay'ın ikiye bölünmesi, dilsiz hayvanatın konuşması, Belkıs'ın tahtının bir anda Seba'dan Kudüs'e getirilmesi gibi peygamberlerin açık

¹⁸² Rıza, M. Reşid, *a.g.e.*, s.63.

¹⁸³ el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.41-43

mu'cizelerinden olan harika işler, bu şekilde yorumlanacak alken mümkün olan, fakat devamlı olmayan durumlardandır.¹⁸⁴

Bu izahlardan sonra Cisr, Allahu Teâlâ'nın insanlara peygamber gönderdikten sonra peygamberlik davalarını tasdik etmeye delil olmak üzere peygamberleri mu'cizeler ile te'yid ettiğini belirterek mu'cize ile ilgili izahatlara başlar.

Mu'cize; fevkalâde bir iştir ki, Allahu Teâlâ tarafından Risâletle buyrulan zât, Allah tarafından peygamber olduğunu ve halka tebliğ için Allah'ın kendisine emrettiği dine bağlanmaları lüzumunu, gönderildiği millete ve insanlara bildirip açıklayınca bu insanlar bunun doğruluğunu ve Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu kendisinde tasdik ettirici bir delil ve burhan isteyecekleri açıktır. İddiasında doğru olduğunu anlamak için felan işte, felan meselede âdet dışı olan şeyleri meydana getirmesini kendisinden isterler. İsteklerine uygun bir şekilde harikulade şeylerin meydana gelmesi teklifinde bulunurlar. Ay'ın ikiye yarılması, taştan devenin çıkması gibi fevkalâde işlerin olmasını isterler.¹⁸⁵

Allahu Teâlâ Hazretleri de o Rasulün eliyle âdeti yırtar, O, milletin doğruluk davasını bildiren peygamberden istedikleri, ihtiva ettikleri iş ve hususların harikulâdeyi Rasulüne Mu'cize olarak izhar ve icâd buyurur. Bu şekilde o muhterem peygamberlerin iddiasında, davasında doğruluğu o millet için açıklanmış olur. Çünkü bu durumda insanlar “eğer bu kişi peygamber olmasa Allahu Teâlâ onun eliyle bu fevkalâde işi meydana koyup gösteremezdi” diyerek peygamberi tasdik ederler.¹⁸⁶

Allahu Teâlâ bu şekilde mu'cizelerini göndermek suretiyle “Benim kulum, benim tarafımdan bildirilen bütün tebligâtında doğrudur.” demektedir.

Bununla ilgili “Hükümdar” misâlini getiren Cisr, bunun peygamberlerin mu'cizesine delil olduğunu belirtir.¹⁸⁷ Peygamberlerin Mu'cizelerinden meşhur olan ve Kur'ân'da geçen bazı mu'cizelerine de değinen Cisr, daha sonra Peygamberimizin mu'cizelerinden örnekler vermiştir.

Hz. Musa'nın (a.s.) denizi yarma mu'cizesi, Hz. Musa'nın taştan su çıkarma mu'cizesi, sopasının yılan olma mu'cizesi, Tur Dağı'nı kaldırma mu'cizesi, Hz. Salih (a.s.)'in taştan deve çıkarma mu'cizesi, Hz. İbrahim (a.s.)'in mu'cizelerinden ateşin

¹⁸⁴ el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.44

¹⁸⁵ bkz., İsrâ, 17/90-93; Tâhâ, 20/133; Bakara, 200/18; Ra'd, 13/7, 31; Yunus, 10/20; Hud, 11/12; Hicr, 15/7, 14-15; En'am, 6/7, 109; Ankebut, 29/50

¹⁸⁶ el-Cisr, *a.g.e.*, s.45

¹⁸⁷ el-Cisr, *a.g.e.*, s.46

soğuk ve selamette olup yakmaması, Hz. İsa (a.s.)'ın anadan doğma körleri, deri hastalıklarını iyi etmesi ve ölüleri diriltmesi mu'cizesi, yine Hz. İsa (a.s.)'ın topraktan yapılmış kuşun canlanma mu'cizesi, Hz. Süleyman (a.s.)'a şeytan ve rüzgarın ita'at etmesi ile, Hz. Davud (a.s.)'ın demiri yumuşatma mu'cizeleri bu tür mu'cizelere örnektir.¹⁸⁸

Diğer peygamberlere ait mu'cizelerden bahseden Hüseyin el-Cisr, gönderildiği dönemin özelliklerine göre mu'cize gönderildiğini böylece de o dönem insanların bütün itiraz yollarının kapandığını belirtir.

Peygamberlerin gönderildikleri kavim ve ümmetlerde terakki veya mevcut olan durum ve işler ne ise, seçtikleri fen, ilim ve sanatlar nelerden ibaret ise, o hususlarda delillerini yok edecek ve kendilerini susturacak mu'cizeler ile şerefli Peygamberlerini te'yid etmesi ilahi hikmetin icablarından. Mu'cize bu şekilde olmazsa halkın delili ve davası bitmez. Çünkü o milletler, o yüce peygambere: "Senin harikulade olarak gösterdiğin şey, bizce bilinmemektedir. Bunu biz bilmiyoruz. Belki onu meydana getirmek için bizim bilemediğimiz bir yolu sen biliyorsun da bu mu'cize dediğin şey nefs-ül emr de alışlagelen bir şeyden ibarettir. Onu biz bilmediğimiz için onu biz harikulade şeklinde göstermek, anlatmak istiyorsun" diyebileceklerinden, Rasulün nübüvvet ve risâletini te'yid ve tasdik edecek harikulâde işin nevi ve cinsi o kavim ve millet nezdinde zaten bilinen durum, şekil ve ilimlerden olursa o durumda fevkalâdeliği pek ala tahakkuk edebilir.¹⁸⁹

Bu açıklamalar ışığında Cisr konuyla ilgili misaller getirir:

Allahu Teâlâ Musa (a.s.)'ı peygamberlikle gönderdiği zaman o dönemde Mısır'da sanat, sihir sanatı idi. Allah (c.c.)'ta Musa (a.s.)'ın değneğinin yılana dönüşmek suretiyle sihirbazların sihrini yok etmesini Musa (a.s.)'ın mu'cizesi olarak görmekteyiz¹⁹⁰ diyen Cisr, bu konuyla ilgili geniş izahatlarda bulunmaktadır.

Başka bir misal olarak ta Cisr, İsa (a.s.) gönderildiği zaman, o mübarek peygamberin gönderildiği Beni İsrâil Kavmi içinde tıp ilmi her ilimden daha çok yayılmış ve biliniyordu. Buna bağlı olarak Hz. İsa (a.s.)'ın mu'cizelerinin büyük kısmı tıp ilmine dayanan hususlara ait olması birinci misalde anlatılan ilahi hikmetin

¹⁸⁸ el-Cisr, *a.g.e.*, s.47-55

¹⁸⁹ el-Cisr, *a.g.e.*, s.55

¹⁹⁰ el-Cisr, *a.g.e.*, s.56-57, ilgili ayetler için bkz., Şuarâ, 26/32; Neml, 27/10-12

icabındandır. Allahu Teâlâ, alaca hastalığına yakalanan anadan doğma körleri, o peygamberin eliyle şifaya kavuşturmuştur. O peygamber ölülere de diriltirdi.¹⁹¹

Bu misali de vererek Cısr, daha sonra Peygamber Efendimizin mu'cizelerine geçer.

Kur'ân-ı Kerim Mu'cizesi

Kur'ân-ı Kerim mu'cizesi ile ilgili açıklamalardan önce Cısr, Peygamber Efendimizin risâletten önceki yaşamına ait atıflarda bulunarak o dönemlerde Peygamberimizin okuma-yazma bilmediği gibi okuma-yazmaya, veyahut önceki kavimlerin ve milletlerin dînî ve dünyevî bilgilerini öğrenmediği ve bilhassa ictimaî durumlarla, memleketlerin idâri ve siyasi işleri ile ilgilendiği görülmemiştir, diyerek onun Arapların fesâhat ve belâgatıyla ilgili bir çalışmasının da bulunmadığını söyler.¹⁹²

Bu durumda iken 40 yaşından sonra insanları dine çağırmaya başlıyor. İslam dinine bu şekilde çağırıldığı o büyük topluluk başlangıçta nefret edip, iddiasını, işini, tebliğini kabul etmedikleri gibi kendisine düşmanlığa başlıyorlar. Daha sonra bu iddiasına uygun olmak üzere kendisinden delil istemeye başladılar.

İşte bu noktada Allah (c.c.) daha önceki peygamberlerde olduğu gibi Peygamber Efendimizi de o dönemde geçerli olan fesâhat ve belâgat yönüyle destekleyerek fesâhat ve belâgatta eşsiz olan ve insanları aciz bırakan Kur'ân-ı Kerim'i göndermiştir. Kur'ân-ı Kerim gönderildikten sonra insanlara meydan okumuş ve ona benzer bir kitap getirilmesi istenmiştir, ama insanlar bundan aciz kalmışlardır.¹⁹³ Bu hakikat, Kur'ân'ın Allahu Teâlâ tarafından nâzil olduğuna ve Peygamber Efendimizin nübüvvet ve risâlet iddialarını tasdik amacıyla indirilen büyük bir mu'cize olduğuna delil ve burhan olup Peygamber Efendimizin risâlet ve nübüvvetini tasdik etmektedir.¹⁹⁴

Kur'ân-ı Kerim'in i'câzı nereden gelmektedir? Bu soruya Cısr, şu şekilde cevap vermektedir:

Kur'ân'ın mu'ciz olduğuna delil fesâhat ve belâgatı yanısıra onun üslûbu ve içeriğindeki ülvî özelliklerdir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim bilinmeyen gelecek şeyleri haber veriyor. O haber verilen şeylerde aynen bildirildiği gibi meydana geliyor. Nitekim

¹⁹¹ el-Cısr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.57, ilgili ayetler için bkz., Al-i İmran, 3/49

¹⁹² el-Cısr, *a.g.e.*, s.58-59, ilgili ayetler için bkz., Yunus, 10/16

¹⁹³ Yunus, 10/37-38; Bakara, 2/23; Hud, 11/13; İsrâ, 17/88

¹⁹⁴ el-Cısr, *a.g.e.*, s.59-63, Keza bkz., Bâkılânî, *Kitab el-Beyân*, s.32, Gölcük, *Bâkılânî ve İnsanun Fiilleri*, s.116-117

Peygamber-i Zîşânımız'ın kendisine tabi olanlarla beraber emin bir şekilde Mekke-i Mükerrerme'ye gireceklerini vaad etti ki aynen zuhur etmiştir.¹⁹⁵

Kur'ân-ı Kerim mu'cizesini diğer peygamberlerin mu'cizelerinden ayıran önemli bir özellik görmekteyiz. Diğer peygamberlerin mu'cizeleri, o mu'cizeleri görenler veya sahih bir rivayetle asırdan asıra kendilerine o mu'cizelerin haberleri ulaşanlar, bunlardan faydalanmış ve istifade etmişlerse de bizzat müşâhadesi bu güne kadar devam edememiştir.

Kur'ân-ı Kerim'e ait olan mu'cize ise zamanın değişmesi ve asırlar geçmesi ile müşâhade olunmuş ve olunmakta olduğundan bu yüce fazilet te Hz.Fahri Kâinât Efendimize Rabbimiz'in bir lütfu ve ihsanıdır.

Zira Peygamber Efendimiz'den başka bütün Rasullerden hiç birine ebed-ül âbâd (uzun müddet, ebedî, kıyamete kadar) daim olacak böyle yüce bir mu'cize ihsan olunmayıp, bu yüce sonsuz lütfün Peygamber Efendimiz'e ait olduğu muhakkaktır.¹⁹⁶

Peygamber Efendimiz'in kıyamete kadar devam edecek en büyük mu'cizesi olan Kur'ân-ı Kerim mu'cizesine değindikten sonra diğer mu'cizelerine de başlıklar halinde değineceğiz.

Ay'ın ikiye bölünme mu'cizesi, Güneş'in bir müddet batmadan durma mu'cizesi, Peygamberimizin parmaklarından çok miktarda su akma mu'cizesi, Peygamberimizin dokunması ile veya dua etmesi ile hastaların iyileşmesi ve ölümlerin dirilmesi mu'cizeleri, yeni doğan çocuk ile hayvan, ağaç ve taşın konuşmaları mu'cizeleri; Peygamberimizin kâfirlere attığı bir avuç toprağın hepsinin gözüne girmesi ile ilgili mu'cize, Peygamberimizin gaipten haber verme mu'cizesi gibi mu'cizeler de Peygamber Efendimiz'in risâletini desteklemek üzere gönderilmiş mu'cizelerdir.¹⁹⁷

F. NÜBÜVVET VE VELÂYET

Nübüvvet'in Allah (c.c.) tarafından lütfedilmiş bir husus olup çalışmakla elde edilemeyeceğini belirten Cısr, nübüvvet ile velâyet arasındaki farklardan bahsederek şunları söyler:

¹⁹⁵ el-Cısr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.64, Keza bkz., Reşid Rıza, *Muhammedi Vahiy*, s.120-122

¹⁹⁶ el-Cısr, *a.g.e.*, s.64

¹⁹⁷ el-Cısr, *a.g.e.*, s.64-76

İcmâ-i Ümmet'in inandığı hususlardan biri de Nübüvvet'in Allahu Teâlâ tarafından lütfedilmiş bir husus olup, çalışmakla elde edilebilecek bir iş olmadığıdır. Çalışmakla Nübüvvet makamına kavuşmak ve yüce Risâlete nail olmak mümkün değildir. Nübüvvet; kulun Allah (c.c.) tarafından teklif edilen bir Şer'î hükmü içine alan, bir vahyi bizzat işitmek (emir almak) suretiyle vazifelendirilmesidir. Vahyedilen o teklifi başkalarına tebliğ edip bildirmeye o Nebinin memur olup olmaması eşittir.

Risâlet te Nübüvvet gibi bir husustur. Onun aynıdır. Sadece risâlette, Rasulün başkalarına da Şer'î hükümleri tebliğ etmeye memur olması şarttır.

Velâyet (velilik) ise; âlimler tarafından birkaç şekle ayrılmış ve birkaç türlü izah edilmiştir.

Veliliğin bir kısmı çalışmakla (çok ibadet etmekle) elde edilir. Böyle olan Velâyet, emredilene bağlanmak ve yasak edilenden sakınmakla olur. Böyle çalışmakla meydana gelen veliliğe "Umumi Velâyet" denilir.

Veliliğin bir kısmı da çalışmakla elde edilen değildir. Çalışmakla o yüce mertebeye ulaşamaz. Bu çeşit velilik Allah (c.c.)'ın vermesidir. Ledünnî ilme nâil olmak, Levh-i Mahfûz'u görmek v.b. gibi Allah'ımızın lütûfları bunlardandır.¹⁹⁸

---

¹⁹⁸ el-Cisr, a.g.e., s.95

V. BÖLÜM

ÂHİRET

A. ÂHİRET KAVRAMININ ANLAMI

1. Kelime Olarak Âhîret

Âhîret lafzı, “EHR” kökünden ism-i fâil olan “âhir” kelimesinin müennesidir. “Evvel” in karşıtı bir sıfat olan bu kelime “son, sonra gelen” anlamına gelmekte olup çoğulu “evâhir” dir.¹⁹⁹

Âhîrete, âhîret denilmesinin sebebini izah sadedinde ise iki yaklaşımda bulunulmuştur. Bunlardan birincisi âhîretin, kendisinden evvel olan dünya hayatından sonra gelmesidir. İkinci görüşe göre ise, varlıklara ve onları kuşatan hayat boyutuna yakın olması anlamında dünya, uzak ve sonradan gelecek olana da âhîret denilmiştir.²⁰⁰

2. Terim Olarak Âhîret

Âhîret, Kur’an’da dünya hayatına alternatif sonsuz yeni bir hayat boyutuna ad olarak kullanılmıştır. Birinci hayat için “ulâ” ikinci hayat için “âhir” ifadelerinin kullanılması bunu göstermektedir.²⁰¹

İnsanın, Allah’ın sahip olduğu başka bir boyuta geçerek yaşadığı sonsuz varoluş, Kur’an’da âhîret ile ifade edilmiştir. Buna göre ölüm bir son değil daha gerçek bir hayata geçiş demektir.²⁰²

Âhîret terimini bazı âlimler, “İsrafil (a.s.)’ın Sur’a birinci üfürüşüyle başlayan ve cennetliklerin Cennet’e, cehennemliklerinde Cehennem’e girmesine kadar bütün âhîret hallerini içine alan hayat” olarak tanımlarken, bazıları da “ İkinci Sur’un üfürülüğü ve insanların tekrar diriltilmelerinden sonra başlayan ve sonsuz olarak devam edecek olan hayat” diye tarif etmişlerdir.²⁰³

Âhîret konusu Kelam İlmi’nin diğer temel problemini teşkil etmektedir. Âhîret hayatının nasıl olduğu konusu, idrak sahasını aştığı ve gaybî olduğu için, tamamen

¹⁹⁹ İbn Manzur, Ebu’l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu’l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, 1990, c.IV, s.12-13, Yener Öztürk, *Kur’an’da Ahiret*, s.11’den naklen.

²⁰⁰ Öztürk, Yener, *Kur’an’da Ahiret*, Işık yay., İst., 2001. s.12

²⁰¹ Öztürk, Yener, *a.g.e.*, s.13

²⁰² Öztürk, Yener, *a.g.e.*, s.13

²⁰³ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelâm*, s.391, Keza bkz., Öztürk, Yener, *a.g.e.*, s.13

nâslara bina edilmiş âhiretin safhaları olan haşır, hesap, mizan, cennet, cehennem gibi konular “ Sem’iyyât ” olarak isimlendirilmiştir.

Yakın dönemdeki kelâm âlimleri âhîret konusuna ulûhiyyet ve nübüvvet kadar yer vermemişlerdir. Gaybî oluşu ve büyük ölçüde nâslara dayanması sebebiyle âhîret konusu akîde ölçüleri içinde işlenmiştir.

Konuyla ilgili Cîsr’in yaklaşımını şu şekilde verebiliriz:

İslam dinine göre mükellef olan her şahsın Âhîret Günü’ne inanması farzdır. Âhîret günü, Kıyamet günüdür. Kıyamet günü, haşır vaktinden başlayacak ve Cennet ehlinin Cennet’e, cehennem ehlinin de Cehennem’e girmesiyle son bulacaktır.²⁰⁴

Cîsr, Âhîret gününün kıyamet günü olarak isimlendirilebileceğini göstermiştir. Aynı zamanda din günü gibi isimlerde verilmiştir.

Âhîret gününe ve onun ihtiva ettiği şeylere inanmak vâcib olduğu gibi, ondan önceki kıyamet alametlerine ve Kur’ân ve Hadis’lerde geçen durumlara inanmanın vâcib olduğunu bildiren Cîsr, zamanı gelince bütün insanların öleceğini ve bunun ilâhî âdetin icâbı olduğunu bildirir.²⁰⁵

B. ÂHİRETİN VARLIĞI

Âhîretin varlığı konusunu genellikle İslam âlimleri dünyadaki âdâlet ve zulüm ve bunların karşılıkları meselesini temel alarak açıklama yoluna gitmişlerdir.

Kur’an’da âhîretin varlığını gerekli kılan temel sebeplere baktığımız zaman bir çok sebepten dolayı âhîret hayatının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bu sebepleri, ubûdiyetin karşılığının verilmesi, mutlak adaletin gerçekleşmesi, ihtilafların sona erdirilmesi, Allah’ın yüceliğinin görünüp tanınması gibi sebeplerle açıklamamız mümkündür.²⁰⁶

Kur’an’ın âhîret öğretisinin altında yatan ana fikir şudur: İnsanın dünyadaki bütün yapıp etmelerinin önceleri hiç fark edemediği ve hissedemediği şekilde ani olarak bilincine varacağı bir “an” gelecektir; hayatı boyunca yaptıklarını ve yapmadıklarını çok

²⁰⁴ el-Cîsr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.102

²⁰⁵ el-Cîsr, *a.g.e.*, s.38

²⁰⁶ Öztürk, Yener, *a.g.e.*, s.152-163

açık bir şekilde önünde bulacağı, yani kendi davranışlarıyla yüz yüze geleceği bir “durumla” karşılaşacak ve verilecek cezayı “zorunlu” olarak kabul edecektir.²⁰⁷

Hüseyin el-Cisr’de Âhiretin inkarının mümkün olmadığını birkaç esasa dayandırmaktadır.

İnsanları zararlardan sakındıracak ve alıkoyacak men edici bir kuvvetin olması şarttır. İyilik ve kötülük yolunu tercih etmek kâfi değildir. İnsanı iyiye yöneltip, kötülüklerden uzaklaştırmaya yetecek bir tercih edicinin bulunması da icab eder. Bu tercih edici kuvvet ise, âhirete inanmak ve amellere karşı mükafat ve cezanın verileceği bir günün varlığını kabul etmektir. Yapılan iş hayır ise ona mükafat, şer ise ceza tayini lazımdır. Yoksa tek başına insanların koyacağı cezalar ve kanunlar insanı kötülüklerden uzaklaştırmaya yetmeyecektir.²⁰⁸

Zamanımızda dünya ilimlerinin, bilhassa siyasi ilimlerin yaygın olduğu milletler ve kabileler daha çok batıla sapmışlardır. O milletlerde ilim ve fen geliştikçe kötülükler ve zina işleri çoğalmaktadır. İnsanlar teknik ve sanattaki gelişmeleri hile ve desiselerde kullanarak, o fen ve sanatlarla halkın mallarını ellerinden alıyorlar. Netice olarak, bunlarla umumi duruma büyük zararlar veriliyor ve cemiyetin bozulmasına doğru gidiliyor. Ahlak umumi durum, yani insanlık için zararlı olduğu kesin olan bu durumların dünyevi fen ve ilimlerde ilerleyen milletlerde meydana gelmesinin sebebi anlatılan teknik ilerlemeler içinde âhiretteki mükafat veya ceza inancının olmamasındandır.²⁰⁹

Hüseyin el-Cisr, ilmin umumi olarak yaygınlaşmadıkça genel vaziyetin intizamını tefekkül edemeyeceği fikrine düşerek, ilmin bütün insanlığa şamil olacak derecede tam ve yaygın olması ve böyle tam manasıyla umumi olmadıkça insanlığın nizamına kafi gelmeyeceğini iddia eden ve bunun için uzun asırlar gerektiğini söyleyerek kıyameti inkar edip Âhireti kabul etmeyenlere matemlilerin bile güleceğini belirterek bu durumda şöyle bir misal getirir:

Âhirete, hesap ve cezaya olan inançları bu şekilde reddederek, ilimden bu kadar intizam bekleyen ve hayali arzular peşinde koşan bu kişiler neye benzer biliyor musunuz? Ölüm hastalığı ve helak edici bir dertle müptela olan bir hastanın tedavisini

²⁰⁷ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu yay., Ankara, 1996, s.183

²⁰⁸ el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.118, Keza bkz., Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, Esra yay., Konya, 1994, s.27-28

²⁰⁹ el-Cisr, *a.g.e.*, s.118-119

yapan ahmak bir doktora benzer ki, hastasına “şu kadar sene ve asırdan sonra seni iyi edecek bir ilaç getireceğim. Sen şimdi perhizini bırak” diye nasihat eder. Bu ahmak doktor va'd ettiği ilacı getirinceye kadar o biçare hastanın vefat etmiş, toprak olmuş ve kemiklerinin bile toza karışmış olacağına şüphe var mıdır?²¹⁰ diyen Cısr, bu batıl iddiaların insanlık arasında açıklanmamasının daha iyi olduğunu söyler.

Âhiretin inkarının mümkün olmadığını bu şekilde açıklayan Cısr, batıl fikirlerde olan kişileri de âhireti ve kıyameti kabul etmek suretiyle kurtuluşa çağırır.

Âhireti inkar etmenin bir başka tehlikesi de âhireti inkarın, Allah ve Peygamberini de inkar anlamı taşımasıdır. Çünkü âhiretin varlığını ve âhirette olacak şeyleri, âhret hallerini duyular ve akılla öğrenme imkanı yoktur. Bunlar ancak Allah ve Rasulünün haber vermesiyle bilinir. Bu bakımdan âhireti kabul etmemek onları, verdikleri haberi de yalanlamaktır. Bu ise Allah ve Peygamberine inanmamak, inkar etmek demektir.

Bilindiği gibi bir haberin doğruluğu onu bildirenin doğruluğuna bağlıdır. Ölüm ötesi hayatı bildiren “Sadıku'l-Va'd” olan Allah ve bu haberi bize ulaştıranlar da, sadık ve emin insanlar olan peygamberler olduğuna göre va'd edilen hakkında bir şüphe ve tereddüt asla söz konusu olmaz.²¹¹

C. RUH

Kabir ahvali, daha çok ruhun ölmezliği ile, yani Allah Teâlâ'nın ruha verdiği hususiyetlerle izah edildiği için esas konuya girmeden önce ruh konusunu kısaca ele almanın faydalı olduğunu düşünüyoruz.

1. Ruhun Mâhiyeti

İnsanoğlu, ölümü gördüğü ve kendisini tanımaya gayret sarfettiği günden beri kendisinin sadece bu cisimde ibaret olmadığını sezmiş ve asıl insanı oluşturan ikinci varlığın mahiyetini araştırmaya koyulmuştur. Çünkü insanı oluşturan tüm uzuvları insan izafe edip, insanın kolu, bacağı, başı, gövdesi kalbi v.s. dediğimiz halde, bunların hiç birine ayrı ayrı insan demiyoruz. Ancak bunların toplamına insan diyor ve bu organları da insan izafe ediyoruz. Demek ki, bu uzuvların her birinin teker teker varlığı, insanın kendisi olmadığı gibi; teker teker yokluğu, çürüyüp toprak olması da insanın yok olması

²¹⁰ el-Cısr, a.g.e., s.119

²¹¹ Öztürk, Yener, *Kur'an'da Ahiret*, s.95

anlamına gelmez. Öyleyse insan, sadece bu cisimden ibaret değildir. Bu görünen varlığından apayrı insanın bir de görünmez varlığı olmalı ama bu nasıl bir şeydir?²¹²

Ruhun varlığını kabul etmeyen maddeci görüşü bir yana bırakırsak ruhun varlığını kabul edenlerin de birbirinden farklı düşünen gruplara ayrıldığını görmemiz mümkündür.

Yüce Allah, ruhun kendisinin “emir âlemi”nden olduğunu ve insanlara bu konuda çok az bilgi verildiğini bildirdiğine göre²¹³ ruhun mahiyetini bilemeyiz. Ancak şu kadarını söyleyebiliriz ki ruh, canlılara hayat veren özdür, varlıkların temelidir. Allah! en yakın yaratıktır. İlk yaratılan varlık ruhtur. Yaratılmış olduğu için başlangıcı vardır fakat sonu yoktur, yani ölümsüzdür. Ebedi kalmak için yaratılmıştır. Çeşitli varlıklarda kalır, fakat onlardan ayrıldıktan sonra onlar gibi yok olmaz, varlığını sürdürür.²¹⁴

Hakkında çok tartışılan ve pek çok değişik fikir ortaya konan ruhun, varlığını ittifakla kabul eden müslümanlar, hakikatinin araştırılıp araştırılmayacağı konusunda iki gruba ayrılırlar:

a. Ruhun Hakkında Araştırma Yapmayı Câiz Görmeyenler

Selef ulemasından bir çoğunun, İbn-i Abbas'ın, Cüneyd-i Bağdâdi'nin (ö.297/909), İbrahim el-Lukâni'nin (ö.1041/1631), İmam Sübkî'nin (ö.756/1355) ve daha pek çok âlimin savunduğu bu görüş sahiplerine göre, ruhun varlığı bilinir ama hakikati araştırılmaz. Çünkü ruhun hakikatini soranlara Cenab-ı Hakk'ın cevabı: “De ki ruh, Rabbimin emrindedir (O'nun bildiği bir iştir) ve size ilminden ancak az bir şey verilmiştir”²¹⁵ şeklinde olmuştur. Buna göre ruhun hakikatini bilmek Allah'a mahsustur. Allah Teâlâ insanoğlunun, varlığını kesinlikle bildiği ruhun hakikati ilmini kendisine ayırması, insanın aczini ortaya koymak içindir. İnsana verilen az ilimden kasıttan onun varlığını bilmektir.²¹⁶

b. Ruh Hakkında Araştırma Yapmayı Câiz Görenler

Bunlara göre birinci grubun delil olarak gösterdiği İsra, 17/85 ayetindeki “ruh” kelimesi ile, bizim bildiğimiz hayat ruhunun kastedildiği kesin değildir. Çünkü bazı alimler buradaki “ruh” sözüyle Kur'an-ı Kerim'in kastedildiğini söylemişlerdir. Nitekim

²¹² Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, s.214

²¹³ İsra, 17/85

²¹⁴ *Müslüman Düşünürlere Göre Ruh Kavramı*, Tebliğ yay., derleyen, Münire Aydın, İst., ts., s.189

²¹⁵ İsra, 17/85

²¹⁶ Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, s.217, ayrıca bkz., *Müslüman Düşünürlere Göre Ruh Kavramı*, s.62

“(Ey Rasulüm) İşte sana böyle emrimizden bir ruh (Kur’an) vahyettik”²¹⁷ ayetinde de Allah Teâlâ, Kur’an’ı “ruh” diye isimlendirmiştir.

Ruh hakkında araştırma yapmanın câiz olduğunu belirten alimlerin ruhun mahiyeti hakkında değişik düşüncelerinin bulunduğunu belirtmekle yetinerek Hüseyin el-Cisr’in ruh ve ruhun mahiyeti hakkındaki düşüncelerine geçebiliriz.

Hüseyin el-Cisr ruhun hakikatini araştırmamanın daha uygun olduğunu benimsemiştir.

Ruhun hakikatına ait Hz. Allah (c.c.)’den bir delil gelmediğine ve bil’akis hakikatini araştırmamanın lüzumuna işaret buyrulduğu için bazı âlimler, ruhu incelemektense, o mevzuyu terk etmeyi daha uygun gördüler ve terk ettiler. Selamette kalanlar da işte bu kısımdaki âlimlerdir. Bu âlimlerin yol ve mesleklerine göre ruhun varlığını tasdik için mükellef olan her şahsın, her insanda bir ruh olduğunu kabul etmesi kâfidir.²¹⁸

Ruhun mahiyeti konusunda ise Cisr, Ehli Sünnet kelamcılarının ekserisinin de kabul ettiği “cismi latif” görüşünü²¹⁹ kabul ederek ruhun “latif bir cisim” olduğunu söylemiştir.²²⁰

Ruhun o kadar latif ve dakik olmasıyla beraber, insan hayatının ondan meydana gelmesinin ve hayata sebebiyet vermesinin de hayret edilecek ve garip karşılanacak bir durum olmadığını belirterek nice küçük parçaların büyük hadiselerine sebep olduğunu söyleyerek örnekler vermiştir.²²¹

Bunun yanısıra ne kadar küçük ve latif olursa olsun, ruhun kabzına memur olan melek tarafından alınmasına ve cesetten çıkarılmasına hiçbir mani olmadığını belirterek bu konudaki varid olan şüpheleri örnekler vermek suretiyle ortadan kaldırmaya gayret etmiştir.²²²

²¹⁷ Şûrâ, 42/52, Keza bkz., Mü’min, 40/15; Mücâdele, 58/22; Meryem, 19/17; Şu’arâ, 26/193; Enbiya, 21/91; Hicr, 15/29, ayetlerinde “ruh” kelimesi değişik manalarda kullanılmıştır. Karşılaştırmız, *Müslüman Düşüncülere Göre Ruh Kavramı*, s.231-235

²¹⁸ el-Cisr, *el-Husûnu’l Hamîdiyye*, s.107

²¹⁹ bkz., Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, s.226

²²⁰ el-Cisr, *a.g.e.*, s.107

²²¹ el-Cisr, *a.g.e.*, s.107

²²² el-Cisr, *a.g.e.*, s.107

D. KABİR HAYATI

Konumuzun başında da belirttiğimiz gibi âhiret, kıyamet, kabir v.b. konular sem'î konulardır ve nakille bildirilen hususlar dışında fazlaca bir şey söylemek mümkün olmamaktadır.

Hüseyin el-Cisr'de bu konuda fazla teferruata girmeden nakillerde bildirdiği gibi hareket ederek bu şekilde açıklamalarda bulunmuştur. Biz de onun konu hakkındaki görüşlerini özet olarak sunmaya çalışalım.

İnsan ruhu kabz olunduktan ve kabrine konulduktan sonra Allahu Teâlâ tarafından gerek ruhu ve gerek söz anlamaya vesile olan ve sorulara cevap verebilmesi için duyguları ve aklı kendisine iade edilip, tekrar verilir. O durumda yanına iki melek gelerek, itikadını (iman ve inancını), kendisinden sorarlar. Bu soruların hikmeti de mü'min ve itaatkâr olanlar ile inanmayan ve itaat etmeyenlerin melekler tarafından bilinmesi içindir. Çünkü mü'min ve mutî' olmayanlara kabirde ona göre nimet veya azab tertib edilir.²²³ Bu sorulardan müstesna olanlar, kendisine bu sorular sorulmayanlar sadece peygamberler ile hadis kitaplarında açıkça bildirilen diğer zâtlardır.²²⁴ Bu sorudan sonra ölü, mü'min ve mutî' ise kabrinde nimetlenir, kafir ve itaatsiz ise azaplanır. Azab görenlerin işkenceleri de ya kıyamet gününe kadar devam eder, yahut bazı günahkar mü'minler hakkında vâki olduğu gibi o azab sona erer.²²⁵

Kabir halinden biri de mezarın ölüyü sıkmasıdır. Yani kabrin iki tarafı birbirine yapışacak derecede içindeki ölüyü sıkıştırmasıdır. Bu kabir sıkma işkencesinden, Peygamberimizin Hadîs-i Şeriflerinde istisna oldukları anlatılan peygamberler ile, isimleri bildirilenlerden başka hiçbir kimse kurtulamaz.²²⁶

²²³ Geniş açıklama için bkz., Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, s.263-278

²²⁴ İlgili rivayetler için bkz., Nesâî, *Sünen*, Cenâiz, 112, Mısır, ts., Suyûti'nin Şerhi ve Sindî'nin Haşiyesiyle birlikte basılmış, 8 cilt, c.IV, s.99, Müslim, *Sahih*, İmare, 50, M. Fuad Abdulkaki neşri, Beyrut, 1955, c.III, s.89, Tirmizî, *Sünen*, Cenâiz, Matbaatu İtimâd, 1976, c.II, s.268, Nesâî, *Sünen*, Cenâiz, 111, c.IV, s.98

²²⁵ bkz., Mü'min, 40/46; Tûr, 52/47; Tâhâ, 20/124; Tekâsür, 102/1-4; Tevbe, 9/111, Buhari, *Sahih*, Cenâiz, 85, Matbaayı Âmire, 1315, c.II, s.101'de bu ayetin kabir azabına işaret ettiği bildirilmiştir. Müslim, *Sahih*, Cennet, 17; c.IV, s.2200, Müslim, Cenâiz, 26, c.II, s.662, Müslim, Mesâcid, 25, c.I, s.412, Buhari, Cenâiz, 84, c.II, s.102

²²⁶ el-Cisr, *el-Husûnu'l-Hamîdiyye*, s.103, ilgili rivayetler için bkz., Tirmizî, *Sünen*, Fezâilu'l-Cihâd, 25, c.III, s.106, Tirmizî, Fezâilu'l-Cihâd, 2, c.III, s.89

E. KIYAMET

Kıyamet kelimesi lügatte, kalkmak, dikilmek, ayaklanmak, doğrulmak ve dirilmek manalarına gelir.

Kıyamet, kâinatın nizamının bozulması ve her şeyin alt üst edilerek mahvolmasıdır.

Hüseyin el-Cisr'de kıyameti bu manada almış gerek kıyamet gerekse âhîret ve âhîretin halleri gibi konularda ayrıntılara girmeden Kur'ân ve Hadislerde bahsedilenlerle yetinmiş ve bizlere de o kadarını aktarmıştır.

Kıyamet ve Âhîretle ilgili konularda meydana gelen bazı şüphelerin reddine ait açıklamalarıyla beraber el-Cisr'in açıklamalarını kısaca sunmaya çalışacağız.

1. Kıyametin Alâmetleri

Dünyanın sonu gelip kıyamet yaklaştığı zaman bir takım alâmetler çıkacağını söyleyerek kıyamet alâmetlerini küçük ve büyük alâmetler olarak sınıflandıran Cisr, büyük alâmetlerin on kadar olduğunu bildirir.

- a. Mehdî'nin çıkması
- b. Deccal'in çıkması
- c. Hz. İsa (a.s.)'in inmesi
- d. Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkması
- e. İnsanlarla konuşan Dabbet-ül Arz denilen bir hayvanın çıkması
- f. Güneş'in batıdan doğması
- g. Kâfirleri sarhoş edecek, mü'minleri ise nezleye tutulmuş bir hale getirecek ve kırk gün sürecek bir dumanın çıkması
- h. Hz. İsa (a.s.)'in vefatından sonra Kâbe'nin Habeşistanlılar tarafından yıkılması
- i. Kur'ân-ı Kerim'in mushaflardan silinmesi ve insanların kalbinden çıkıp tamamen silinmesi
- i. Yeryüzündeki bütün insanların tamamen kâfir olması

Kıyamet alâmetleriyle ilgili Müslim'de geçen hadiste değişik rivayet aktarılmakta her iki rivayetle de insanların tamamen kâfir olmasıyla ilgili alâmete rastlanmamaktadır.²²⁷ Fakat Hüseyin el-Cisr, onuncu alamet olarak bunu zikretmiştir.

²²⁷ Müslim, el-Fiten, 13, Eşrâti's-Sa'a, 18

Bu on alâmetten sonra Kıyamet Günü'nün Sur'u üflenecektir. Sur'un birinci defa üflenmesinde yer ve gökte bulunanların hepsi tamamen ölür.²²⁸

Kıyametin büyük alâmetleri olarak zikredilen bu alâmetleri belirttikten sonra Cisr, bunlarla ilgili bazı şüpheleri de gidermek amacıyla açıklamalarda bulunmuştur.²²⁹

2. Kıyametin Vukuû

İlk üfleme ile yer ve gök halkı tamamen öldükten ve bunun üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra Hz.İsrafil (a.s.) Sur'a ikinci defa üfleyecektir. Bu ikinci üfleme ile beraber Allahu Teâlâ ölüleri diriltip, kabirlerinden kaldıracak ve hususi bir yerde toplayacaktır. Bütün mahlukatın hesaba çekilmek için toplanacakları yere "Mevkif" denilir. Mevkif'in ve aradaki toplanmanın bir çok sıkıntısı vardır. Uzun müddet Mevkif'te bulunmak, Güneş'in insanın bir mil kadar başına yaklaşmasından meydana gelen sıcaklık ve sıkıntı ile çok acıklı bir halde kalmak ve çok feci kokan terlere batmak, kıyamet yerindeki durulan o yerin şiddet, sıkıntı ve eziyetlerindedir.

Kıyametin korkunç hallerinden biri de, insanların yaptıklarının teferruatı ile melekler tarafından sorulmasıdır. Yine insanın aleyhinde kendi azaları, derisi, üzerinde yaşadığı yeryüzü ve Kirâmen Kâtibin Melekleri şehâdetinde bulunacaklardır.²³⁰

Kıyametin korkunç hallerinden bahseden Cisr, bu sıkıntıların hiç birinin enbiya, evliya ve diğer salih mü'minlere isâbet etmeyeceğini belirtir.

F. ÂHİRET AHVÂLİ

Buraya kadar bahsetmiş olduğumuz kabir ve kıyamet konuları da âhîret hallerinden sayılabilir. Çünkü bunlar da ölümden sonrasını ilgilendirmektedir. Ancak burada bütün mahlukatın ölümü ile kıyametten sonra gerçekleşecek ola dirilme ve ondan sonraki mahşer, sual, mizan v.b. hususlar üzerinde durulacaktır.

1. Ba's (Ölümünden Sonra Dirilme)

Ba's lügatte göndermek, dirilmek manalarına gelir. İstilahta ise, öldükten sonra dirilmek ve Allah Teâlâ'nın tekrar diriltmesi manasına gelir.

Ölülerin dirilmesi Allahu Teâlâ'nın öldükten sonra ölülere hayat vermesi demektir.

²²⁸ el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.104

²²⁹ el-Cisr, *a.g.e.*, s.112

²³⁰ el-Cisr, *a.g.e.*, s.104, ilgili ayetler için bkz., Yasin, 36/65; Fussilet, 41/20

Peygamber Efendimiz zamanındaki müşriklerden itibaren öldükten sonra dirilmeye yapılan itirazlara, Kur'ân-ı Kerim'in vermiş olduğu cevaplarla cevaplandırılan Cisr, daha sonra konuyla ilgili akli delillerde getirmiştir.

Allahu Teâlâ'nın her şeye kâdir olduğunu, her şeyi bildiğini, bu kâinatı yoktan var ettiği gibi, hesaplarını görmek, mükâfat ve cezalarını vermek için yeniden diriltip vücuda getirmeye de kâdir olduğunu bildiren ve bu manaya gelen pek çok ayetler olduğunu biliyoruz.²³¹

Bu ayetlerin yanısıra müşriklerin akıllarının ermesine vesile olması bakımından bazı misallerde getirildiğini belirten Cisr, bu misalleri kısa şöyle bildirir:

Allahu Teâlâ, yeri hayatsız olduğu, bitkilerden mahrum olarak ölü halde bulunduğu bir zamanda yağmur indirerek onu dirilttiğini, yağmurların yağmasından sonra güzel çiçeklerle ferahlatan bitkilerle gönülleri süslediğini bildiriyor. Bu ölü yerde bitki ve çiçeklerden hiçbir iz (işaret) olmadığı, bu toprak kuru, çıplak ve ziynetsiz olduğu halde yağmur ile yeşillendiğini, güzelleşip hoş bir hale geldiğini, ölülerin dirilmelerine misal olmak üzere gösteriyor.²³²

Bunun yanısıra öldükten sonra dirilmeye alakalı akli delillerinde bulunduğunu belirten Cisr, İmâm-ı Fahr-i Râzî'ye de atıflarda bulunarak konuya açıklama getirir:

Ölümden sonra tekrar dirilme korkusu insanların gönüllerinde yer ederek onları her türlü kötülükten uzaklaştırmakta olmasa, aralarında kargaşalar çoğalır ve fitneler büyürdü.

Bir de insan nev'i için Âhiret ve Cennet'te istediklerine kavuşmak arzusu olmasaydı bu nev'in bütün hayvanlardan daha aşağı olması gerekirdi.

Yine bu dünyada hak ve adaletin tam gerçekleşmediği düşünülecek olursa, mutlak hak ve âdâletin tam olarak ortaya çıkacağı başka bir âlem daha olmalıdır.²³³

2. Haşr

Lügatte, toplamak, bir araya getirmek ve sevk etmek manalarına gelen "haşr" dini bir istilah olarak, "kıyamet gününde dirilişi müteakiben bütün yaratıkların toplanmasını ve toplanma yerine sevk edilmesini" ifade etmektedir.²³⁴

²³¹ bkz., Lokman, 31/28; Hacc, 22/5-7; Enbiya, 21/104; Meryem, 19/66-67; Mü'minun, 23/12-16; Rum, 30/27; Kıyamet, 75/3-4

²³² el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.107, ilgili ayetler için bkz., Fatır, 35/9; Zuhuf, 43/11; Hacc, 22/5-7

²³³ el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.359, Keza bkz., el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.115-117

²³⁴ Öztürk, Yener, *Kur'an'da Ahiret*, s.22

Haşr, lügate cem' (toplama) manasındadır. Ölenin dağılan cüzlerini toplayıp hayatını iâdeyle diriltmektir²³⁵ diyen Harpûti bu dirilmenin ister dağılan beden parçalarının bir araya getirilmesiyle olsun, ister bazılarının dediği gibi bedenın yok olan parçalarının yeniden yaratılıp bir araya getirilmesi suretiyle olsun, isterse bir çoğunun benimsediği gibi ruhun bedene dahil edilmesiyle olsun, ya da ruhun kabz olunduktan sonra tekrar bedenle ilişkili hale getirilmesi şeklinde olsun bir şey değişmez²³⁶ diyerek konuyla ilgili ayetleri sunmuştur.²³⁷

Kur'an haşrin, bütün insanların bir araya toplandığı ve gerçekte kimin kazanıp kimin aldandığının ortaya çıkacağı bir gün olduğunu bildirir.²³⁸

Cisr haşri, ruhun aslı parçaya iâde edilmesi ve hayatın yeniden verilmesi olduğunu kabul ederek bunun doğru olabileceğini çünkü ruhun insanın esas kısmını iâde edilmiş bulunduğunu söyler.²³⁹

Bununla beraber Cisr, haşr ve öldükten sonra dirilmeyi hikmet ve kudret sahibi olan Allah'ın gerçekleştirmesinin akla uzak olmayacağını belirtir. "Bize düşen buna inanmaktır" diyen Cisr, bedenlerin haşr olmasının birbirinden ayrılıp dağılmış kısımların birleştirilmesiyle mi, yoksa tekrar yoktan var etme yoluyla mı olacağını bilmenin önemli olmadığını, bu mahiyetin bilinmesinin Allah'a bırakılmasının daha uygun olduğunu belirtir.²⁴⁰

Buna rağmen Cisr, İslam düşmanları tarafından haşr ve ölümden sonra dirilme aleyhinde ileri sürülen müşküllerden bahsederek onlara cevaplar vermiştir.

Cisr, bu müşküllerin en meşhurlarının şunlar olduğunu zikreder:

İnsan, maddesiyle insan olmayıp husûsi şekliyle insandır. Şu halde maddesinden şekli kaybolup ta maddenin atomları, asılları olan belli unsurlara dönünce o insanın kendisi de bozulup yok olur. O maddeye başka bir insan şekli verilirse önceki insan değil başka bir insan yaratılmış olur. Çünkü yeni insanda öncekinin yalnız maddesi bulunuyor demektir. Şekli ise yok olup gitti. Bu yeni insan ise, daha henüz var olması sebebiyle ne övülür, ne yerilir ve binaenaleyh ne sevaba, ne de cezaya hak kazanmış olur.

²³⁵ el-Harpûti, *Tenkîhu'l-Kelâm*, s.270

²³⁶ el-Harpûti, *a.g.e.*, s.271

²³⁷ İlgili ayetler için bkz., Zümer, 39/42; Enbiya, 21/104; İsrâ, 17/51; Yasin, 36/77-79

²³⁸ Öztürk, Yener, *Kur'an'da Ahiret*, s.22, ilgili ayetler için bkz., Teğabun, 64/9; Hud, 11/103

²³⁹ el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.246

²⁴⁰ el-Cisr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.337

Bir de bir insan diğer insanı yiyip onunla beslenmesi sebebiyle ikisi bir tek şey olunca, bu bir tek beden döndükten sonra iki ruhun girmesi nasıl olabilir?

Ayrıca yer kabuğunun çoğunluğunu eskiden ölenlerin bedenlerinin parçaları teşkil ettiğine göre ekilmekte olan ekin ve yetiştirilmekte olan ağaçların mahsulleri ile insanların beslenmesi ve binaenaleyh o beden parçalarının bunların bedenlerinde et ve kana dönüştüğü inkar edilemez. Bu durumda tek madde ve tek asıl pek çok insanların bedenlerine girmiş olmalıdır. Bu ise hiç akla uygun değildir.²⁴¹

Bütün bunlara cevap olarak Cısr, şöyle demektedir: Her insan bedeninin mahşer gününde tekrar yaratılacak olan kısmı, asıl maddelerinden ibarettir. Yani diriltmeden maksat, ömrün başından sonuna kadar devam eden kısımlar olup, fazlalık kısımları değildir. İlmî geniş ve yüce kudret sahibi Allah, insanın asıl kısımlarının şekillerini dağılıp yok olmaktan ve diğer bir hayvanın asıl kısımlarının terkibine girmekten koruyacaktır. Bedenleri haşır etmek istediğinde ruhları o devam eden kısımlara sokup bir takım başka kısımlar ekleyerek insan vücutlarını meydana getirmesine ne engel bulunabilir ki?

Bu eklenen kısımlar, ölmeden önce var olan kısımların aynı olmasa da zararı yoktur. Çünkü tat ve acıyı duyup idrak eden şey ancak asıl kısımlarla beraber ruhtan ibaret olacaktır.²⁴²

Ayet-i Kerimelerden ve cumhûrun bu meseleyi ele alış tarzından da anlaşılabilir ki, insanın toplanacak ve hayata döndürülecek olan kısmı, onun dünyada kendisiyle yaşadığı (hayata kavuştuğu) aslî parçalardır; bunların dışındaki kısımların tekrar diriltilmesi şart değildir. Zira bedenın tekrar diriltılmesinde önemli olan talî cüzler değil, aslî cüzlerdir. Ayrıca bir insanın aslî cüzlerini teşkil eden kısımların, bir başka bedenın aslı kısımları olması mümkün değildir. Şu halde insanın bedeninde fazlalıkların çürüyüp yok olması, toprağa kavuşması, hatta bir başka canlının bedenine intikal etmesi yeniden diriliş için bir problem teşkil etmemektedir.²⁴³

Husûsiyle “öldürülen insan bir başka insan tarafından yense ve bu beden diğerinin aslî cüzleri haline gelse, bu durumda hangi bedenın diriltileceği” şeklinde ortaya atılan problemler karşısında geliştirilen “aslî parçaya göre diriliş” fikrinin, Hz. Peygamberin

²⁴¹ el-Cısr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.337, Keza bkz., el-Cısr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.246-247

²⁴² el-Cısr, *a.g.e.*, s.338, Keza bkz., el-Cısr, *a.g.e.*, s.247

²⁴³ Yavuz, Yusuf Şevkî, “Ba's” mad. DİA., İst., 1988, c.VII, s.100

(a.s.) hadislerine dayandırıldığını görmekteyiz.²⁴⁴ Hadislerde “acbu’z-zeneb” ifadesini şöyle bulmaktadır:

“Sonra Allah gökten bir (hayat) suyu indirir de bu sayede ölümler, bitkinin yerden bitişi gibi (kabrlerinden) çıkarlar; insan cesedi bütünüyle çürüyüp yok olur, ancak acbu’z-zeneb müstesna. İnsanlar bundan yaratılacaktır.”²⁴⁵

Sonuç olarak haşr etrafındaki tartışmalarda insanda çürümeyen bir kısım bulunduğu ve insanların bu kısımdan tekrar diriltileceği ve cismâni haşrin var olduğu kabul edilmiştir.²⁴⁶

3. Hesap, Sual, Mizan

Her insan için hesap, sual ve mizan olduğunu fakat bunların keyfiyetinin bilinmeyeceğini bildiren Cısr, konuyla ilgili şunları söyler:

Kıyamet gününde her bir kul sâhîfesini görecektir, herkes kendi kitabını eline alacaktır. İnsanların ellerine alacakları bu kitaplarda amelleri bulunur ki bunlar Kirâmen Kâtibin denilen iki melek tarafından yazılan kitaplardır.

İnsanların iş ve amelleri Mîzan ile tartılır. Cumhûr-u Müfessirî'nin görüşüne göre, insanların iş ve amellerinden tartılan şey, amelleri ihtiva eden bu kitaplardır. Bu kitapların iyilik ve kötülükleri ihtiva edenleri birbirinden ayrılmıştır. Yani bir insanın kötü amelleri bir kitapta, iyi işleri de diğer bir kitapta yazılı olduğundan tartılan iş ve ameller bu kitapların tartılmasından ibarettir.²⁴⁷

Mîzan'a inanmanın vâcib olduğunu bildirdikten sonra Cısr, hesap konusunda şunları söyler:

Kıyamet gününde bütün mahlukâtın hesabı görülür. Hz. Allah (c.c.) insanların dünyada yapmış oldukları bütün iş ve amellerin (söz, iş, hayır, şer v.b.) genişçe hesapları görülür.

Kitapları ellerine teslim edilip verildikten sonra, o kitapların yazdıkları kendilerine genişçe bildirilir. İşledikleri şeyin az ve çoğundan malumat verilir. Bu hesap hem

²⁴⁴ Öztürk, Yener, *Kur'an'da Ahiret*, s.32

²⁴⁵ Buhâri, Tefsir (39), 3; Müslim, Fiten 141; İbn-i Mâce, Zühd 32

²⁴⁶ el-Cısr, *Risâle-i Hamîdiyye*, s.354, Keza bkz., Taftâzanî, *-Kelâm İlmi ve İslam Akâidi- (Şerhu'l Akâid)* yayına hzr. Süleyman Uludağ, Dergah yay., İst., 1999, s.254; Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, s.336

²⁴⁷ el-Cısr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.105

mü'mine hem de kâfire aittir, umumidir. Hesaptan, sadece haklarında Hadîs-i Şerif olanlar müstesnadır.²⁴⁸

4. Sırat

Lügatte yol manasına gelen ve Cehennem üzerinde bir köprü olduğu kabul edilen sırat hakkında Cısr, şunları söyler:

Hesabın görülmesinden sonra bütün mahlukat “Sırat”tan geçirilir. Sırat Cehennem’in üzerinde kurulmuş bir köprüdür. Varlıkların ilki ve sonuncusu bu köprüden geçmeye mecburdur. Bu köprü, insanların Cennet’e geçmeleri için tek yoldur.

Mü’min ve mutî’, yahut kötülükleri olup ta affedilenler bu köprüden geçerler ve Cennet’e ulaşarak kurtuluşa ermiş olurlar. Kâfir ve mü’min olmakla beraber âsi olup bir müddet Cehennemde kalmaya mahkum olanlar, bu köprüden geçerken Cehennem ateşine düşerler. Kurtuluşa erenlerin de bu köprüden geçmeleri değişik olup, süratli ve yavaş olmak bakımından değişiktir. Bu değişiklik makamlarına göredir. Sıratı geçmedeki hikmete gelince bu da mü’min olanların kurtuluş ve necâta ermelerinin zâhir olması ve kâfirlerin üzülüp hasrette kalması içindir.²⁴⁹

Sırat konusunda bunları belirttikten sonra Cısr, Sırat Köprüsü hakkında anlatılan bazı rivayetler olduğunu fakat bunların mütevatir ve meşhur rivayetlerden olmadığını belirtir.

Sırat Köprüsü hakkında anlatılan bazı rivayetler vardır ki, mütevatir ve meşhur rivayetlerden değildir. Bu rivayetlerde güya Sırat, kıldan ince kılıçtan keskindir. Sırat’ın bu inceliği ve bu keskinliği Allah (c.c.)’in yüce kudretinin tasarrufu altına giren aklen câiz olan hususlardan olmakla birlikte onu zayıf inanç sahibi olanlar hoş karşılamazlar. Bununla beraber Sırat’ın inceliği ve keskinliği hakkında olan bu rivayetin sıhhatinde münâzaa edilebilir²⁵⁰ dedikten sonra Cısr, Sırat hakkında İslam âlimlerinden Kerrâfi’nin görüşlerine dayanarak, “Sırat Köprüsü’nün geniş olup sağlı sollu iki yolun bulunması, iyilerin sağdan, kötülerin soldan yürümesi gibi özelliği bulunabileceği” görüşünün en sıhhatli görüş olduğunu belirtir.

²⁴⁸ el-Cısr, *el-Husûnu’l Hamîdiyye*, s.105

²⁴⁹ el-Cısr, *a.g.e.*, s.105

²⁵⁰ el-Cısr, *a.g.e.*, s.111, bkz., Meryem, 19/71-72; Saffat, 37/22-23; Müslim, İman 81, Buhâri, Rikak 48

5. Havz

Âhirette her peygamberin bir havuzu olduğunu kabul eden Cısr, “âhirette Peygamber Efendimize mahsus büyük bir Havz vardır. Mü'minler bu Havz'a girerler ve büyük susuzluk esnasında O'ndan su içerler” demektedir.²⁵¹

6. Şefa'at

Peygamber Efendimizin mahşerde toplanan ve o günün sıkıntısından sonra bütün mahlukatı arasında Allahu Teâlâ'dan niyaz ve istid'â eylesine“Şefa'at-i Uzma” dendiğini belirten Cısr, Allah'ın sevgilisi ve kıyamet gününün şefa'atçisi Peygamber Efendimize, şefa'at etmesi için insanlar tarafından müracaat ve iltica olunacağını, o müracaat ve du'a üzerine Allahu Teâlâ'nın emri ile şefa'at edeceğini söyler.

Bunun yanısıra Peygamber Efendimizin büyük şefaati yanında başka şefaatlari da olacağını söyler ve onları şu şekilde sınıflandırır:

- a. İnsanları hesaba çekilmeden Cennet'e koymak için şefa'atıdır.
- b. Cehennem'e girmeye müstehak olan bazı insanların Cehennem'e girmemeleri için şefa'at.
- c. Mü'minlerin âsilerinden Ateş'e girenlerin ateşten çıkarılmaları için şefa'at
- d. Cennet ehlinin derecelerinin artması için şefaatlari olacaktır.

Peygamber Efendimizin bunların yanında daha bir çok şefaatlari olduğunu belirten Cısr, Peygamber Efendimizin şefaatlerinden sonra diğer peygamberlerin, meleklerin Ashab-i Güzîn'in, şehidlerin, ilmiyle amel eden âlimlerin ve evliyaullahında şefaatte bulunacağını söyler.²⁵²

7. Cennet-Cehennem :

Dünya hayatı boyunca Tevhid akîdesine bağlı olarak yaşayan mü'min, müslüman ve itaatkar insanlarla bunların yanısıra kâfir olarak yaşayıp isyankar ölen insanların durumu ne olacaktır. İnsanları öldükten sonra diriltilip hesap ve sualini verecek, iyiler ve kötüler belli olacak peki bundan sonra insanların durumu ne olacak?

Elbetteki iyilerin iyiliği, kötülerin kötülüğü karşılıksız kalmayacaktır.

İyilerin ve kötülerin karşılığını alacağı yer olarak Kur'ân-ı Kerim'de sık sık Cennet ve Cehennem'den bahsedilmektedir. Cehennem azapları ve Cennet nimetleri insanlara bütün yönleriyle arz edilmiştir.

²⁵¹ el-Cısr, a.g.e., s.105, ilgili rivayetler için bkz., Tirmîzî, Kıyâmet 14-15

²⁵² el-Cısr, a.g.e., s.104, ilgili rivayetler için bkz., Tirmîzî, Kıyâmet 10

Ayet ve Hadis-i Şeriflerin bildirdiği bilgilerden hareketle İslam âlimleri Cennet ve Cehennem konusunda geniş açıklamalarda bulunmuşlardır.

Bu bağlamda biz burada Hüseyin el-Cisr'in Cennet ve Cehennem hakkındaki görüşlerine değineceğiz.

Nimet ve azab için yaratılmış iki yer olduğunu belirten Cisr, bunların Cennet ve Cehennem olduğunu söyleyerek şunları söyler:

Allah (c.c.) iki büyük yer (dâr) yaratmıştır. Bunlardan biri "Dâr-ı Nâim " dir ki, Cennettir. Cennet'te Hz.Allah (c.c.)'in mü'minler için hazırlamış olduğu nimetler vardır. Öyle nimetler ki gözler onun gibisini asla görmemiş, kulaklarda öylesini hiç işitmemiştir. Hiçbir kimsenin hatırına ve kalbine gelmemiştir.

Diğeri de "Dâr-ı Azâb"dır ki, ona Cehennem denilir. Azap yeri olan Cehennem, kâfirlerin ve günahkâr mü'minlerin azap görmeleri için yaratılmıştır. Bunda ki azaplar o kadar acı ve o kadar şiddetlidir ki, onları anlatmakla insan titrer, tüyleri ürperir.²⁵³

Cennet ve Cehennem'in varlığı konusunda bu görüşleri bildiren Cisr, Cennet ve Cehennem'in şu anda yaratılmış ve mevcut olduğu görüşünü benimseyerek buna; Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerin delalet ettiğini bildirir.²⁵⁴

Cennet ve Cehennem'e kimlerin gireceği konusun da ise Cisr şunları söyler:

Mahlukatın hesabı görüldükten ve sırat köprüsünden geçtikten sonra Cennet'e, bütün ümmetlerden mü'min ve muti' olanlarla, amel ve işleri affedilen ve şefaate nâil olmakla ateş ve azaptan kurtulmuş olan günahkâr mü'minler girerler.

Cehennem'e ise kâfirler ile günahkâr mü'minlerden oldukları için bir müddet Cehennem'de kalmaya mahkum olanlar konulur. Kâfirler, Cehennem'den ebedî olarak çıkmazlar. Günahkâr mü'minler ise, Cehennem'de ebedî kalmaya mahkum oldukları müddetin sonunda, şefaate kavuşmalarından hemen sonra çıkarılıp Cennete girerler. Ondandır Cennet ehli Cennet'te Ateş ehli olan kâfirler ise Cehennem'de ebedî olarak milyonlarca yıl kalırlar.²⁵⁵

Bu açıklamalarıyla Cisr, Cennet ve Cehennem'e girecek kişileri ve orada ne kadar kalacakları konusunda bilgiler vermiştir. Böylece anlatılan bütün konuların âyet ve

²⁵³ el-Cisr, *el-Husûnu'l Hamîdiyye*, s.105

²⁵⁴ el-Cisr, *a.g.e.*, s.106, bkz., Bakara, 2/24; Âl-i İmrân, 3/133; Buhâri, Rikak 51

²⁵⁵ el-Cisr, *a.g.e.*, s.106, ilgili ayetler için bkz., Beyyine, 98/18; Nisâ, 4/56

hadislerde kat'i olarak bildirildiğini Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at'ten olan her mü'minin bunlara inanmasının vâcib olduğunu belirtir.²⁵⁶

---

²⁵⁶ el-Cisr, *a.g.e.*, s.106

SONUÇ

19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başlarında, İslam dünyasında yeni kültür, felsefe ve değişik inanç akımlarının yaygın olduğu bir dönem içerisinde yaşamış bir İslam âlimi olan Hüseyin el-Cisr, Batı'nın yakaladığı değişim ve gelişimin temelinde eğitimin yattığına inanarak ilk önce Batı türü okullar kurmanın önemini kavrayarak bu yönde çalışmalar yapmıştır. Bu okulların ders programı ve müfredatını da Batı tarzına göre düzenlemiştir.

Hüseyin el-Cisr, islamın temel esaslarını muhafaza etme, güçlendirme ve geliştirme düşüncesinden hareketle kelâmî konularda klasik yaklaşımlardan uzaklaşmadan meselelere çağdaş yorumlar getirme gayreti içerisindeydi.

Hüseyin el-Cisr, en büyük mücadelesini o dönemde ortaya çıkıp yaygınlaşan Maddecilik ve Darwinizm'e karşı vermiş, bu akımlar karşısında İslâm inancını güçlendirerek savunmaya çalışmıştır.

Eserlerine baktığımız zaman görülecektir ki Cisr, çok geniş bir ilmi yelpazeye sahip, çok çeşitli ve değişik alanlarda eser vermiş bir kişidir.

Cisr, imânın esasını Allah tarafından gönderilen ve peygamberlerce insanlara açıklanan şeyleri tasdik etmekten ibaret kabul ederek imânın mükafatının cennete girmek ve “ateş”ten kurtulmaktır diye ifade eder.

İman ve islamın birbirinden ayrılamaz olduğunu belirten müellifimiz, imanı kalp ile tasdik ve dil ile ikrardan ibaret kabul etmiştir. Fakat bir özre dayanmaksızın kalben iman eden bir kişinin diliyle ikrarda bulunmamasının da insanı dinsizliğe mahkum edeceğini belirtmiştir.

Kelâm ilminin tarifi ve konusu meselesinde Cisr, klasik yaklaşımları benimseyerek kelâmî, “açık delillerle dini inançları ispat etmekten bahseden bir ilimdir” tarifini benimsemiş ve kelâm ilminin “dünya ve âhîret saâdetini kazandırma” gayesi güttüğünü belirtmiştir.

Allah'ın varlığı ve Allah'ın varlığının ispatı konusunda maddecilere karşı mücadele eden Cisr, Allah'ın varlığı konusunda aklî deliller sunmuştur. Devir ve teselsülün aklen imkansız olduğunu delillerle ispata çalışan müellifimiz, âlemin asıl maddesinin ezeli olmadığını belirterek ezeli olmayanın ise bir var ediciye muhtaç olduğunu vurgular. Bu

bağlamda müellifimizin Allah'ın varlığını ispat noktasında imkân delilinden faydalandığını söyleyebiliriz.

Bunların yanısıra tabiat âleminin düzeni, atmosfer olayları v.b. olaylarında Allah'ın varlığına delil olabileceğini belirten Cisr, bunlarla ilgili geniş izâhlara başvurur. Bu izâh tarzlarından ve sık sık âlemdeki düzen ve mükemmelliğe atıfta bulunmasından anlaşılmaktadır ki müellifimiz, Allah'ın varlığını ispat yolunda gaye ve nizam deliline de başvurmuştur.

Cisr, Allah'ın sıfatları konusunda detaylara girmez, sıfatlar konusunu nâslarda belirtildiği şekilde kabul ederek felsefik yaklaşımlara iltifat etmez.

Cisr, yarattıklarını en mükemmel şekilde yaratmış olan yaratıcının bu mükemmellik sıfatlarından kendisinin noksan olmasının akli olanlarca kabul edilemeyeceğini söyler. Ancak yaratıcının bu yüce sıfatlarının hiç birinin yarattıklarının sıfatlarına benzemeyeceğini, benzerliğin sadece isim yönünden olduğunu vurgular.

Allah'ın sıfatlarının her birinin ezeli olup bu yönüyle de yaratılmışların sıfatlarından ayrılacağını belirten müellifimiz, yaratıcı ile yaratılmışların eserlerini karşılaştırdığımız zaman yaratıcının eserlerindeki mükemmellik ve düzenin, yaratılmışların eserlerinde görülemeyeceğini belirtir.

Âlemlerin ve âlemdeki her şeyin tek yaratıcısının Allah olduğundan hareketle müellifimiz, kulların fiillerinin ve işlerinin yaratıcısının da Allah olduğunu belirterek aksinin mümkün olmadığını söyler. İnsan kendi işlerinin yapıcısı ve mücidi olsaydı işlerin tafsilatını da bilmesi icâb ederdi fakat bunun mümkün olmadığını söyleyen müellifimiz bunu delillendirme yoluna gider.

Bu akli delillerin yanısıra Şerî' delillere de yer veren müellifimiz, konuyla ilgili ayetleri de delil olarak getirmiştir.

Cisr, kaza ve kader konusunda Matûrîdî görüşü benimser. Kaza ve kadere imanın vâcib olduğunu vurgulamakla birlikte, insanların yaptığı iyilik yada kötülüklerin kadere bağlanmasının da yanlış olduğunu belirtir.

Nübüvvetin insanlar için bir zaruret olduğunu vurgulayan müellifimiz, Peygamberimizin eşsiz durumunun, yaşantısının v.b. özelliklerinin O'nun risâletine delil olduğunu zikrederek Allah tarafından Hz. Peygamber (a.s.)'in hissî ve hissî olmayan mu'cizelerle desteklendiğini belirtir. Bu anlamda Peygamberimizin en büyük

mu'cizesinin Kur'ân-ı Kerim olduğunu söyleyerek O'nun geçmiş ve gelecekte geçerliliğini koruyacak olan en büyük mu'cize olduğuna dikkat çeker.

Cisr, âhiretin varlığını kabul etmenin aklî bir çok dayanakları olduğunâ da dikkat çekerek insanları bu dünyada zararlardan sakındırıp, kötülüklerden uzaklaştıracak ve ahkoyacak men edici bir kuvvetin olmasının şart olduğunu belirtir. Bu kuvvetin ise âhiret inancı olduğunu vurgular.

Kıyamet alâmetleri, âhiret halleri, sırat, havz, cennet-cehennem gibi gaybî konularda naklî delilleri benimsemiş olan müellifimiz, bu konularda Şerî' delillerin vermiş olduğu açıklamaları benimsemekle yetinmiştir.

Cisr, kelimî konularda klasik yaklaşımların yanısıra yeni ilm-i kelimî metodunu da kullanarak geliştirdiği yorumlarla kelimî ilmine önemli katkılarda bulunmuştur.

Genel anlamda Cisr, yenilik hareketlerinin revaçta olduğu bir dönemde yaşamış, meselelere yaklaşımda yeni metodları benimsemiş ama bunu yaparken de Gelenek'ten asla ayrılmamış bir "Din Islahatçısı" şeklinde tanımlayabiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜLBÂKÎ**, Muhammed Fuad,
el-Mu'cemu'l Müfehres li-Elfazı'l Kur'ân-il Kerim, Kahire, 1408/1988
- ABDÜLHAMİD**, İrfan,
İslamda İtikadi Mezhebler ve Akaid Esasları, trc. M. Saim Yeprem, Marifet yay.,
İst., 1994
- ÂMİRÎ**, Ebu'l Hasen, Muhammed b. Yusuf,
İnkâzu'l-Beşer mine'l-Cebri ve'l-Kader, nşr., Kasım Turhan, İFAV yay., İst., 1996
- AYDIN**, Mehmet, S.,
Tanrı-Ahlâk İlişkisi, T.D.V. yay., Ankara, 1991
- BAĞDADİ**, Abdülkâhir,
el-Fark Beyne-l Firâk -Mezhebler Arasındaki Farklar- çev., Ethem Rûhi Fiğlalı,
T.D.V. yay., Ankara, 1991
- BUHÂRÎ**, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmâil,
el-Mu'cemu's-Sahih, Matbaayı Âmire, 1315
- CED'ÂN**, Fehmi,
Usûsü't-Tekaddüm İnde Mütfekkiri'l İslam, Amman, 1988
- CİSR**, Hüseyin b. Muhammed,
— *el-Husûnü'l-Hamidiyye li'l Muhafazati'l ale'l akaidi'l-İslamiyye*, Kahire, 1375/1955
— *er-Risaletü'l Hamidiyye Fi Hakikatid-Diyâneti'l İslâmiyye ve Hakîkati's-Şerîati'l
Muhammediyye*, nşr., Muhammed Münîr, Dimeşk, 1352
— *Risâle-i Hamidiyye – İslam Hak ve Hakikat Dinidir –* trc., Manastırlı İsmail Hakkı,
sad., Ahmet Gül, Bahar yay., İstanbul, 1980
— *Sevâbu'l Kelâm fi Akâidi'l İslam – İslam İtikatında Söziin Doğrusu –* trc., Mustafa ^
Zihni Efendi, sad., Bekir Başarıcı, Sebat Basımevi, Konya, 1977
- CÜRCÂNÎ**, Seyyid Şerif,
— *Şerhu'l Mevâkıf*, Kahire, 1325
— *Ta'rifât*, Kahire, 1938
- ÇELEBİ**, İlyas,
“Hüseyin el-Cisr” mad., DİA., İstanbul, 1998

DRAZ, Muhammed Abdullah,

Kur'an Ahlakı, çev., Emrullah Yüksel, Ünver Günay, İz yay., İstanbul, 1993

ELMALILI, M. Hamdi Yazır,

Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979

EŞ'ARÎ, Ebu'l Hasen,

Kitâbu'l Luma' fi'r-Reddi Alâ Ehli'z-Zeyği ve'l Bida', Richard Mc Carthy Neşri,
Beyrut, 1953

FAZLUR RAHMAN,

— *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, çev., Adil Çiftçi, Ankara Okulu yay., Ankara, 1997

— *Ana Konularıyla Kur'an*, çev., Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu yay., Ank., 1996

GÖLCÜK, Şerafettin,

— *Bâkîllâni ve İnsanın Fiilleri*, T.D.V. yay., Ankara, 1997

— *Kelâm Tarihi*, Esra yay., İstanbul, 1998

— *Kelâm*, (Süleyman Toprak'la) Tekin Kitabevi yay., Konya, 1998

HARPUTÎ, Abdüllatif,

Tenkîhü'l-Kelâm Fi Akâid-i Ehli'l İslâm, Çev. İbrahim Özdemir, Fikret Karaman,
T.D.V.yay., Elazığ, 2000

İŞİK, Kemal,

Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri, Ankara, 1967

İBN HALDUN,

Mukaddime, yayına haz., Süleyman Uludağ, İstanbul, 1983

İSMAİL PAŞA, b. M. Emin el-Bağdâdi,

İzâhu'l Mekkûn fi'z-Zeyli alâ Keşfu'z-Zunûn an Esâmil Kütübi ve'l Funûn, Milli Eğitim
Basımevi, İstanbul, 1945-1947

İZMİRLİ, İsmail Hakkı,

Yeni İlm-i Kelâm, İstanbul, 1339/1341

KÂDİ ABDULCABBÂR, b. Ahmed Ebu'l Huseyin el-Mu'tezilî,

Şerhu'l Usûli'l Hamse, nşr., Ahmed b. el-Huseyin b. Ebî Haşim ve Abdülkerim Osman,
Kahire, 1965

KANT, Immanuel,

Critique of Judgement, Eng. trs, by J.C. Meredith, Oxford: Clarendon Press, 1964

- KATİP ÇELEBİ**, (Hacı Halife) Mustafa b. Abdullah,
Keşfuz-Zunûn an Esâmil Kütübi ve 'l Funûn, Mearif Vekaleti Matbaası, İst., 1366/1943
- KIRBOĞA**, Mehmet Ali,
Kâmûs-ül-Kütüb ve Mevzûâtı 'l Müellefât, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1979
- MACİT**, Nadim,
Eylem Değişim İlişkisinin Teolojik Yorumu, Samsun, 2000
- MALİK BİN NEBİ**,
Kur'an-ı Kerim Mu'cizesi, çev., Ergun Göze, T.D.V. yay., Ankara, 1991
- MATURİDİ**, Ebu Mansur,
Kitâb et-Tevhid, Fethullah Huleyf Neşri, Beyrut, 1970
- MUTAHHARİ**, Murtaza,
Adl-i İlâhi, çev., Hüseyin Hatemî, İşaret yay., İstanbul, 1988
- MÜCÂHİD**, Zeki,
el-A'lamü 'ş-Şarkıyye, Kahire, 1963
- MÜSLİM**, b. Haccac,
es-Sahih, M. Fuad Abdulbaki Neşri, Beyrut, 1955
- Müslüman Düşünürlere Göre Ruh Kavramı*, Derleyen, Münire Aydın, Tebliğ yay.,
İstanbul, ts.,
- NESÂİ**, Ebu Abdirrahman,
Sünen, Mısır, ts., (Suyûti'nin Şerhi ve Sindi'nin Haşiyesiyle birlikte basılmış, 8 cilt)
- NESEFİ**, Ebu'l Muin,
Tebşiretü 'l Edille (Yazma Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi Nüshası, no: 496, vr.185b)
- NURSİ**, Said,
— *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1996
— *Muhâkemât*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1990
— *Mektûbât*, Yeni Asya Neşriyat, Almanya, 1994
- ÖZERVARLI**, M.Sait,
Kelâmda Yenilik Arayışları, İSAM yay., İstanbul, 1998
- ÖZTÜRK**, Yener,
Kur'an'da Âhiret, Işık yay., İzmir, 2001
- PİRİŞ**, Şaban,
Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı, İstanbul, 1998

RÂZÎ, Fahrüddin,

el Muhassal (Kelama Giriş) çev., Hüseyin Atay, A.Ü.İ.F. yay., Ankara, 1978

RIZA, M.Reşid,

— *Muhammedî Vahiy*, çev., Salih Özer, Fecr yayınevi, Ankara, 1991

— *Tefsiru'l Menâr*, Dâru bi Kütübi'l İlmîyyeti, 1337/1918

SÂBUNÎ, Nureddin,

Matürîdiyye Akaidi, D.İ.B. yay., trc. Bekir Topaloğlu, Ankara, 1979

ŞEHRİSTÂNÎ,

el-Milel ve 'n-Nihal, Mısır, 1948

TAFTAZANÎ,

— *Şerhu'l Makâsîd*, İstanbul, 1305

— *Şerhu'l Akâid (Kelâm İlmi ve İslam Akâidi)* yayına haz., Süleyman Uludağ, Dergah yay., İstanbul, 1999

TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre,

Sinen, Matbaatu İtimad, 1976

TOKATLI, Atilla,

Felsefe Sözlüğü, Ankara, 1973

TOPALOĞLU, Bekir,

Kelâm İlmi, Damla yay., İstanbul, 1996

TOPRAK, Süleyman,

Ölümden Sonraki Hayat, Esra yay., Konya, 1994

TURHAN, Kasım,

Kelam ve Felsefe Açısından İnsanın Fiilleri, İFAV yay., İstanbul, 1996

YAZICIOĞLU, M.Sait,

Matürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı, Akid yay., Ankara, 1988

YEPREM, M. Saim,

İrâde Hürriyeti ve İmam Matürîdî, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., İstanbul, 1984

ZEYDAN, Corci,

Tarihu Âdâbi'l Lugati'l-Arabiyye, Beyrut, 1983

T.C. YATKÖZLEME VE
KÜTÜPHANECİLİK MERKEZİ